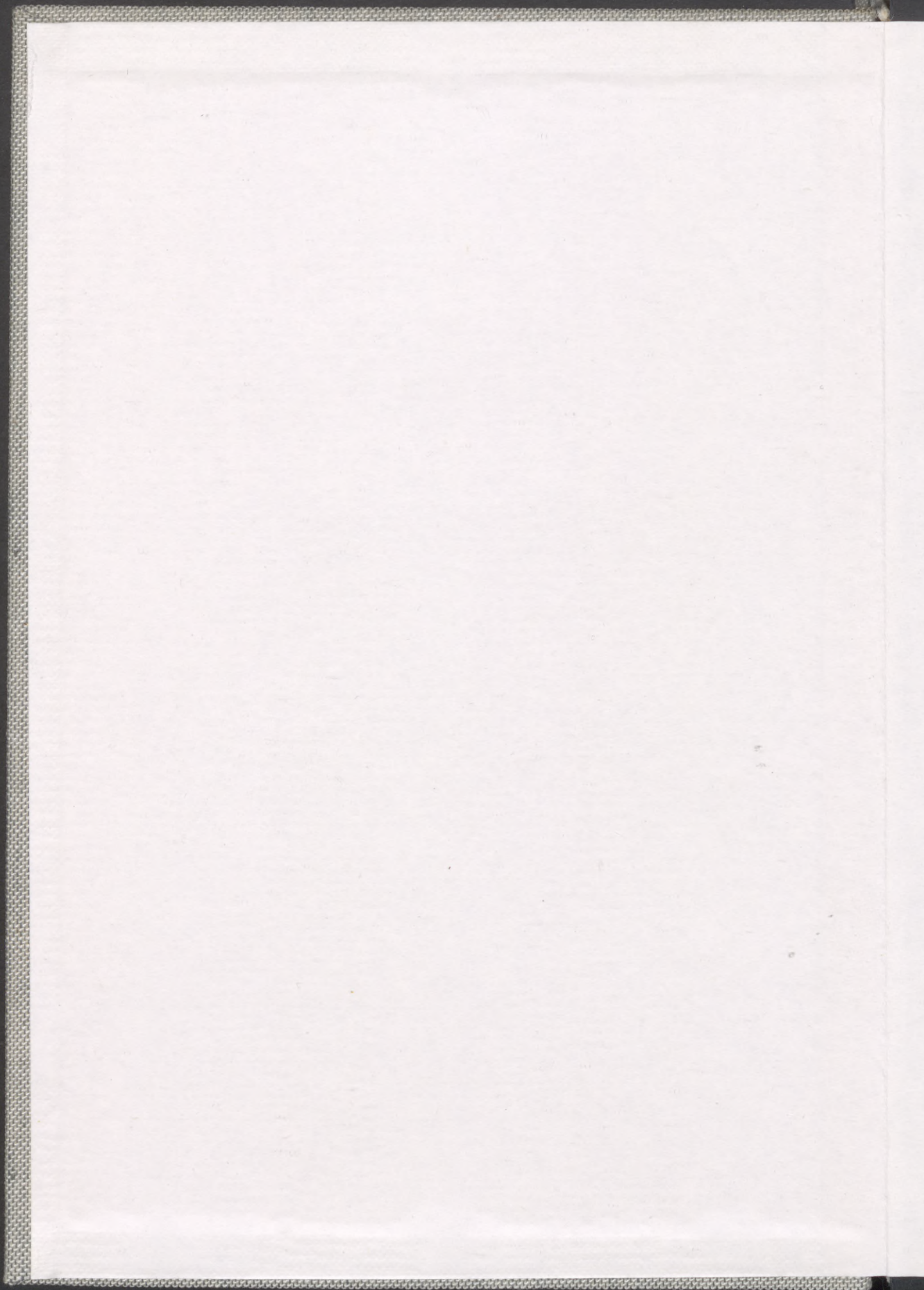
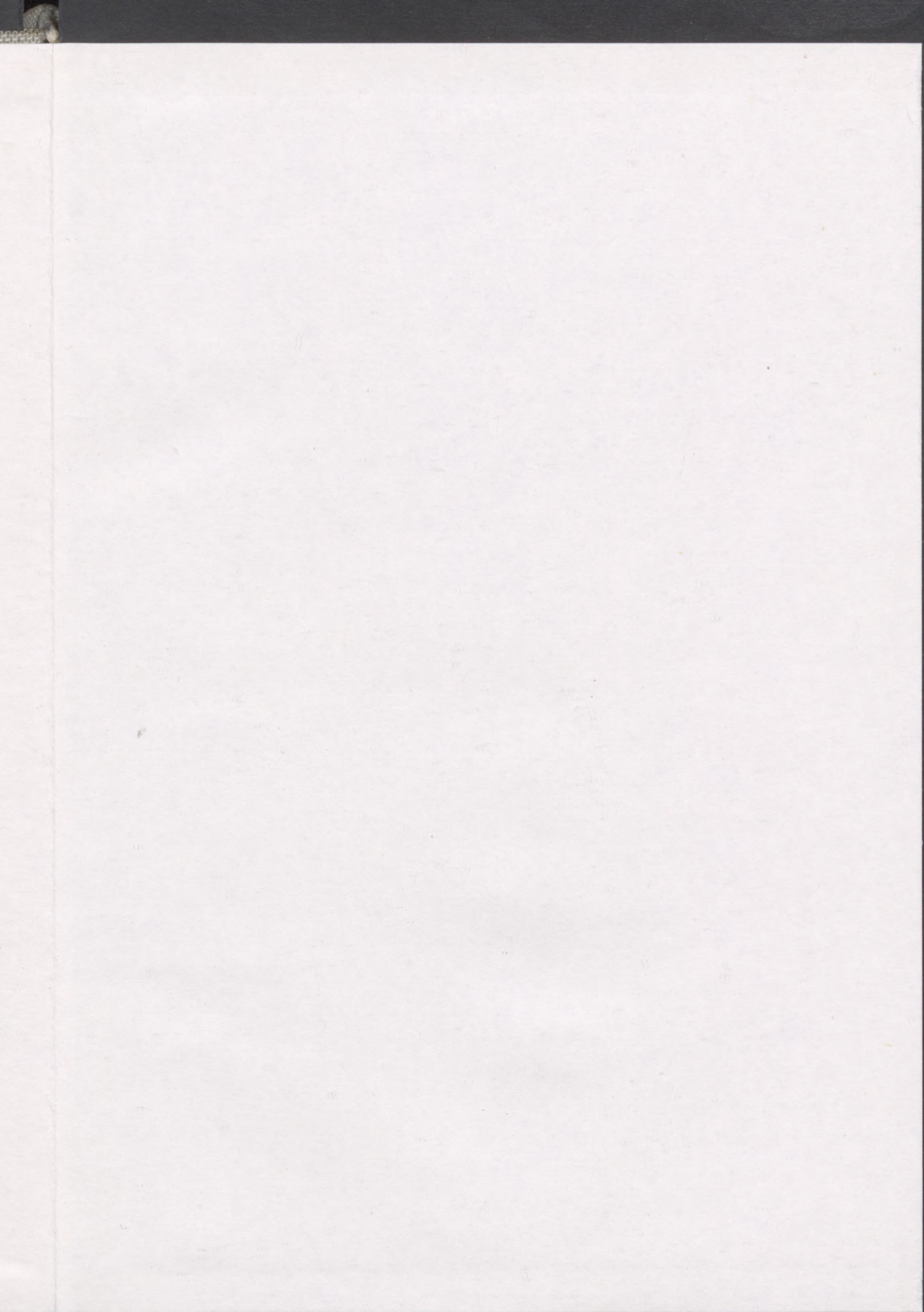

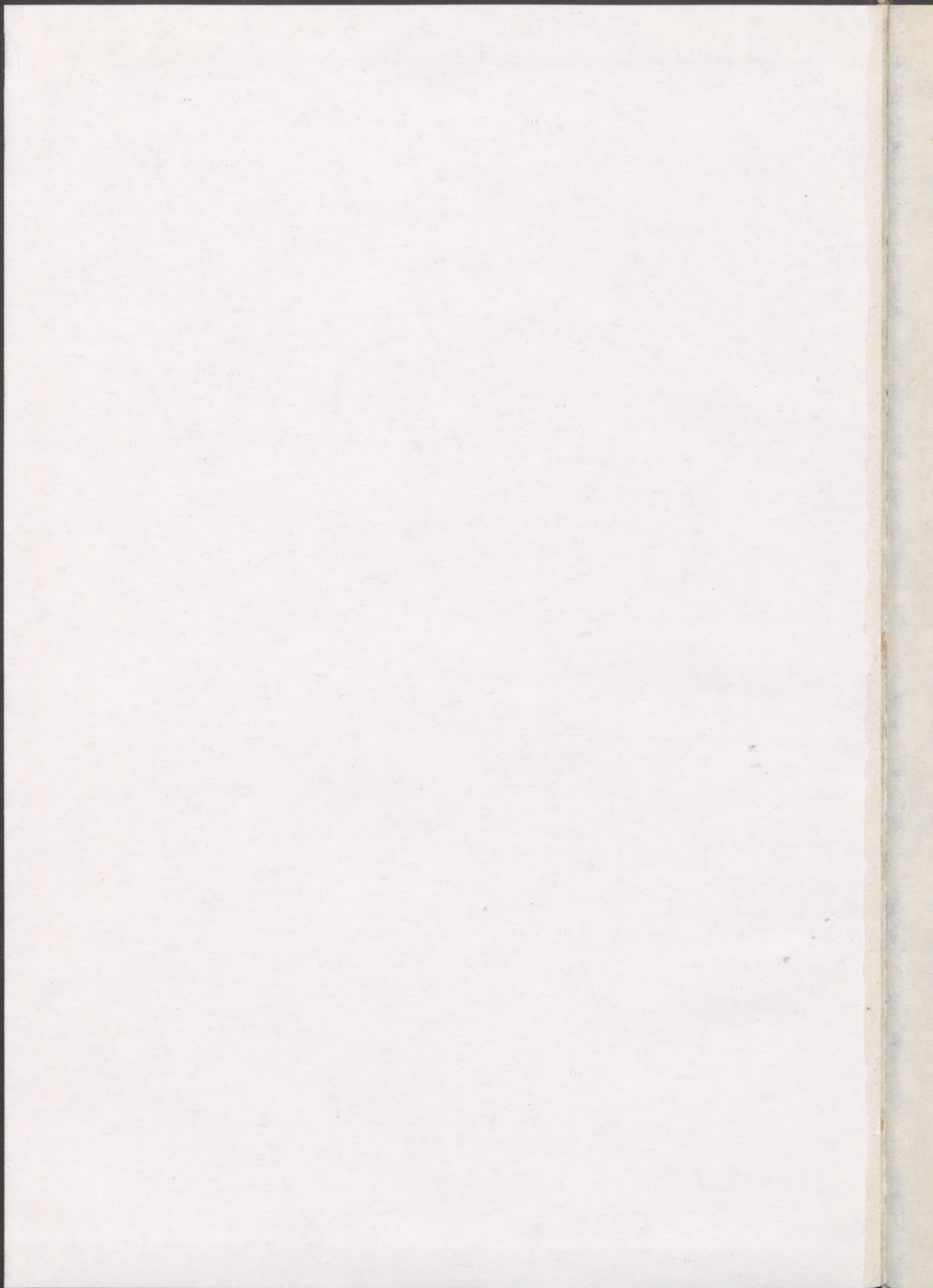
MC
110.996/2

MAGYARORSZÁG
NAGYASSZONNYAI

MÁSODIK KÖTET

MAGYARORSZÁG
NAGYASSZONYAI

Második kötet.

KO^{JUNIOR}**NTINENS**[®]
KLADO

MAGYARORSZÁG NAGYASSZONYAI

II. kötet

Írta: Farkas Emőd

Illusztrálta: Nemes Mihály

A mű, a „Wodianer F. és Fiai” Kiadó
1911. évi kiadásának változatlan
szövegével jelenik meg.

MC 110.996/2

1990

JUNIOR KONTINENS KIADÓ®

Budapest, 1990.

Zrínyi Ilona.

Ha rózsaszíromra liliom hímporával íránk, akkor se lehetne kifejezni a kegyeletnek azt a fohászszerű gyöngédségét, amely az egész nemzet lelkét megremegteti, valahányszor Zrínyi Ilonára gondolunk. A női eszményképnek nem is tökéletessége ő már, hanem valóságos megdicsőülése. A világtörténelem nagyasszonyai között, akiknek életéből áldás és dicsőség fakadt, kivételes hely illeti meg őt. Zrínyi Ilonát a tavasz virulásától az ősz zúzmarás deréig kálvárián keresztül hurcolta az élet. És e kálvárián mennyi tövis tépte, szaggatta a lelkét.

A szenvedésben erősebbek és nagyobbak a nők, mint a férfiak. Túrni megtanít bennünket a sors, de szenvedni és abban férfi méltóságunkat megőrizni, csak nagy nők példái tanítanak minket. Ilyen csodálatos nagy magyar asszony volt Zrínyi Ilona, akit huszonhat éves korától hatvanig, a viruló tavasztól a zimankós őszutóig kísért a balsors és ha egy pár boldog órát engedett is neki, utána szöges ostorával annál kegyetlenebbül verte. Erős férfiak is összeroskadtak volna tőle, vagy megcsókolják a korbácsot és azt mondják az üldözőknek:

— Én már tiétek vagyok, mert kiégették a szivemből a haza és szabadság képét.

És a hatalom zsarnok pribékjei megölelték volna és viszik az udvar mámoros légkörébe, ahol elkábul a lélek, elalszik a szív, szétfoszlanak a hazához kapcsoló érzések, sűrű köd fátyolozza be az agyat s csak Potemkin-falvakat lát, de nem látja többé a vánszorgó nemzet vérző sebeit, nem érzi a vonagló ország tikkasztó szomját a szabadság után. Zrínyi Ilona azonban nem roskadt össze, nem tántorodott meg, erős volt, mint a némeai oroszlán, akit egy Herakles sem tudott megtörni, csak megfojtani. Az ő felséges életének tragédiájában benne van az egész nemzeté is. Büszkén emelkedik keblünk, ha a dicsőséges nagyasszony története vonul el a lelkünk előtt. Milyen szédítő magasságban tündöklenek fölöttünk az ő csodás női erényei, hőstettei a munkácsi várban, a keserves bujdosásban, nagysága és lelki ereje a búlátott nehéz napokban, a lemondás kálváriáján.

A büszkeség és részvét, a fájdalom és öröm könnyecsepei futnak össze a szemünkben, valahányszor reá emlékezünk. Örök ragyogású példaképe ő minden magyar honleánynak és minden gyöngéd szívű, magasztosan gondolkozó igazi anyának.

Zrínyi Ilona 1644-ben, Horváth Mihály szerint 1643-ban született. Apja gróf Zrínyi Péter, anyja Frangepán Katalin grófnő. A Zrínyiek századokon át vezérszerepet vittek a dunántúli részek s különösen Dalmácia és Horvátország történetében. Nagy Lajos idejében még brebiri grófok, aze előtt pedig Subicsok voltak. Salamon Ferenc 1222-ig viszi származásukat. II. Endre király idejében tűnnek föl, amikor Domáld grófot, a csetinai tartomány urát, aki a király ellen pártot ütött, a brebiri grófok legyőzték s ezért Endre királytól Dalmáciában terjedelmes birtokokat s Brebir várát és megyéjét kapták. Brebiri István gróf főembere volt IV. Béla királynak s mikor ő a tatárok elől Trau várába menekült, ő és a vergliai grófok, vagyis Frangepánok, mindenöket rendelkezésére bocsátották s több ízben életüket is kockáztatták, csakhogy a tatároktól megmenthessék. A király hazájába visszatérve, hálából a tengeri részek bánjává és Stiria kormányzójává tette. Utóda Brebiri Pál gróf, már Dalmácia és Horvátország bánja s főtenyezője

annak, hogy a dicsvagyó Anjou-ház az országba jött. Ennek fiát, Pál grófot, Nagy Lajos Horvátországba telepíti s Brebir vára helyett Zrínyi várát adja neki, mire a Brebir név elenyészik s helyét a Zrínyi név foglalja el, amelynek viselői két századon át voltak védbástyái délnyugat felől az országnak.

A család világhírét Zrínyi Miklós, a szigetvári hős alapította meg, aki Szolimán szultán roppant hadát feltartóztatta s ha a nagy szárazság ki nem apasztja a vízárkokat s a vár nem épült volna oly könnyen gyúló anyagokból, soha be nem vette volna.

Bécszet tíz annyi keresztény védte 1529-ben, mint Szigetvárt, a császárváros ellen csak négy rohamot intéztek, Szigetvár ellen egykorúak szerint tizet, mások szerint tizennégyet. Bécszet csak három hétig, Szigetvárt négy hétnél is tovább ostromolta a török. Amott az őszi esőzés okozta véletlen szerencse, emitt a nyári aszály okozta véletlen szerencsétlenség döntötte el Szigetvár sorsát. Zrínyi Miklós volt a család második megalapítója s ha nagy jellemében találunk is árnyat, annál szeplőtelenebb fényben ragyog fel a család dicsősége dédunokájában, Zrínyi Miklósban, a költőben, a világhírű hősben és hadvezérben s testvéröccsében, Péter grófban. Génusza az előbbit inkább a karddal való bánásra ösztönözte, mint a békés hivatal viselésére, mondotta ő maga báni beiktató beszédében s a költészetet csak „mulatságból művelte. Harci dicsőség volt az, mely után szíve vágyott „szablyája élivel ellenség vérivel kívánta örök hírét megírni.

És valóban ő volt korának legnagyobb hadvezére s a szentgotthardi győzelem diadalmámoreában a tízezernyi francia segélyhad lovagai hódolattal hajolnak meg előtte és kijelentik, hogy a törökök nem azért futottak meg, mert Montecuccolli támadta meg őket, hanem mert tudták, hogy Zrínyi áll a hátuk mögött.

A szégyenletes és törvényellenesen kötött vasvári béke az udvar leg-hívebb embereit is fellázította. Az elégedetlenek élén Lippay György esztergomi érsek, Wesselényi Ferenc nádor és a két Zrínyi állottak. Az udvar megijedt, főképp Zrínyi Miklóstól, akiben a magyar harci erély, vitézség és nemzeti dicsőség megtestesülését látta. E főurakat tehát Bécsbe hívta, hogy

megpuhítsa őket, de a gyűlést a nádor betegsége miatt nov. 25-re, Katalin napjára halasztották.

Egy héttel előbb, nov. 18-án Zrínyi Miklós váratlanul meghalt. A kursanetzi erdőben vaddisznó vadászaton vett részt s egy megsebesített vadkan összemarcangolta. Haláláról, mely nemzeti szerencsétlenség volt, egész legendakör támadt. Az a körülmény, hogy a bécsi tanácskozás előtt történt ez a rejtelmes katasztrófa, az egész magyar népben azt a gyanút keltette, hogy ez politikai orgyilkosság volt. Maga Lippay érsek és nagykancellár is azt írta, hogy ő Zrínyi halálát előkészítettnek (concertata) tartja. A szerencsétlenségnek csak egy szemtanúja volt: Páka vadász. A másik, aki a leghitelesebb tudósítást adja az európai hírű hős haláláról, Bethlen Miklós, részt vett ugyan e végzetes vadászaton, de Zrínyit már csak haldokolva látta.

Egész irodalma van ennek a váratlan tragédiának, amely a magyar nemzet szomorú lelkét a legmélyebb gyászba borította. Bethlen elmondja, hogy a vadászat már véget ért, estefelé volt, mindnyájan a hintókhöz sereglettek, hogy hazamenjenek. Ekkor odafut Zrínyihez Páka vadász s jelenti, hogy egy vadkant megsebesített. Zrínyiben fellobban a vadászszenvedély, Pákával a sűrűbe rohan, ahol a faleveleken tisztán láthatók a sebzett vadkan menekülésének nyomai. Egyszerre csak Páka jajkiáltása veri fel az erdőt. Két kísérője Magliani (helyesen Migliani) és Angelo odaszaladnak s Pákát egy fán, urukat pedig a vadkan talpai alatt találják. Migliani a fenevadra lő, az elmenekül, Zrínyi pedig vérbeborultán hörgi: Rutul bánék velem az disznó. Majd egy fadarabot ad nekik, hogy azzal állítsák el a vére folyását, de mire vadásztársai odasietnek, ő már elvérzett.

Bethlen a katasztrófa pillanatában nem volt jelen, Migliani és Angelo is később jöttek segítségül, tehát egyedül Páka István volt mellette. Ha merénylet történt Zrínyi ellen, akkor ez a vadásztárs cinkostárs volt. De az sem lehetetlen, hogy a rémület és izgalom hevében Migliani golyója célt tévesztett és Zrínyi Miklóst találta el. Akkor még beszélni sem lehetett igazi sebészetről. A durva ólomdarab épp úgy marcangolt, mint a vadkan körme. De a néphit megdönthetetlenül hirdette, hogy Zrínyi halála nem

vélelen szerencsétlenség volt. Egyes jelentések szerint golyós sebet is láttak a szeme alatt. Az is különös, hogy a vadkan fején és nyakán marcangolta össze, mikor az rendesen a támadó hasát és combját hasítja föl.

Zrínyi Miklós életírója: Széchy Károly is kifejezést ad a lappangó gyanúnak, amikor ezt írja: „Zrínyi vaddisznótól, de bizonyosan vaddisznó vadászaton esett el.

Még a kuruc világban is az volt a közhit, hogy Zrínyi Miklóst, a nemzeti párt fejét, megölték. Maga gróf Bercsényi Miklós is világosan célzott rá a fejedelemhez írott levelében, Újhelyi István öreg ungvári ref. lelkész pedig így írt Rákóczinak: ...Minden kegyes lélek, valaki Nagyságodat igazán kívánja boldogulni, foháskodással szánja a Ngod gyakor való vadászását... Édes, kegyelmes, jó Uram, nem ugy van most a Nagyságod dolga, sok ezer tekintetekre nézve, mint azelőtt három, négy s több esztendőkkel. Nem kétlem, hogy Ngod olvasta: mennyi királyokat, fejedelmeket vesztettek el a sicariusok vadászásban! Rendszerint pedig egy lóesés, egy fenevad is némelyeknek elvégezte életüket. Az Isten efféléktől, melyek most is megeshetnek, oltalmazza Ngodat, mert bizony akkor jőne el a jajoknak jajja ez magyar nemzetre...

Zrínyi Miklósban az udvar önző és kétszínű politikájának leghatalmasabb ellensége némult el. A dinasztia öröklött birtokának tekintette Magyarországot és jobbágyi hódolatot követelt, innen van, hogy amikor törvénnyel akarta örökössé tenni családjában a magyar királyságot, a nemzet zöme, visszaborzadt e gondolattól s 1655-ben Zrínyi Miklós volt annak leghevesebb ellenője.

Halála után öccse, Zrínyi Péter gróf lett horvát bán. Zrínyi Ilona atyja nem volt az a lángelme, mint bátyja, de rettenthetetlen hős s a törököknek valóságos ostora. Ottosácz közelében, egy Jurjevestene nevű őrháznál maroknyi csapatával megrohanta a törököket. Ezek katonáit visszaverték. Csak negyvenen maradtak vele az ellenség nagy tömegével szemben.

De ő ezzel is közéjük rontott, s a kontyos vitézek annyira megrémültek, mikor meghallották, hogy Zrínyi Péter vezeti a kis csapatot, hogy futásnak eredtek. Az összecsapásból öldöklés lett. Kétezer török maradt hol-

tan a harcmezőn, köztük a hercegovinai és udinei bég, háromszázötven fogoly és tizenöt lófarkas zászló hirdette győzelmét, amelynek híre bejárta egész Európát. A horvátok népdalokban dicsőítették s maga Zrínyi Péter is nagyra volt vele. Hiú, vakmerő, félelmes erejű, de még telve a középkori felfogással, aki nem volt kapzsi, jószágyszerző ember, de dacból, heveskedésből sokakat erőhatalommal űzött ki jószágaikból. Bátyját Hektorhoz, őt Achilleshez hasonlították. Hatalmas termete óriási erővel párosult.

Mint egészen fiatal ember Pozsony környékén egy udvari vadászaton vett részt. Egy bőszült vadkan rohant III. Ferdinánd királynak. Az ifjú Zrínyi Péter szekercéjének egyetlen csapásával leszelte a vadkan fejét. Csak egy évvel volt fiatalabb bátyjánál s 1621. jun. 6-án született a kőrös megyei Verbovácson. Olvasta a régi írókat, lelkesült az irodalomért, bátyja „Szigethi veszedelmét horváttra fordította, hogy az elődök dicsőségét a horvátok is ismerjék, mert Szigetvárbán sok horvát hős lett vértanúvá Zrínyi Miklóssal.

Már húszéves korában nőül vette Frangepán Katalin grófnőt, ezt a hű, bátor, nagyratörő, szellemes főúri nőt, akinek családját százados kapcsolatok fűzték a Zrínyi-családhoz. Mély vallásossága egy horvát nyelvű imakönyv írására serkentette. De amellet okos, férfias lélek lakott benne s amily szép volt arcbán, oly szép volt jelleme és egész egyénisége. Szerette hazáját és büszke volt urának európai hírnevére. Nemcsak hű asszony, hanem tüzes lelkű honleány is volt; ő viselte otthon a kalapot, mert tudás, éleslátás, gyors felfogás tekintetében fölötte állt Zrínyi Péternek.

Bántotta megalázott hazájának sorsa és maga biztatta, buzdította férjét, hogy kövesse bátyja nyomdokát, folytassa a titokban megkezdett tárgyalásokat a bécsi francia követtel, amiknek az lett volna a célja, hogy a francia királyt, XIV. Lajost ültessék Magyarország trónjára és Zrínyi legyen a helytartója. Nem csupán a hazaszeretet, hanem a nagyravágyás is ösztönözte erre. Zrínyi Ilonát gondosan nevelte. Amit tudott, olvasott, tapasztalt, azt lassankint mind lekébe öntötte. Ebben a kuruc családi környezetben serdült hajadonná Zrínyi Iлона Katalina, a horvát bán legidősebb leánya. A testi és lelki szépség csodás harmóniába olvadt benne. Szélfid

szemében jóság, erély, hűség és állhatatosság tükröződött. Nem volt benne se gőg, se elbizakodottság. Tudta, hogy gazdag, de érezte, hogy sokkal dúsabb ő lelki kincsekben.

Akkoriban ritkaság volt a főúri világban a két szív őszinte vonzalmán alapuló ideális házasság. Érdekszálakból szőtték a rózsaláncokat. Zrínyi Ilonának nagynénje volt Széchy Mária, a murányi Vénus, Wesselényi Ferenc gróf nádor felesége.

A Zrínyi testvérek édesanyja Széchy Magdolna volt, tehát első ízbeli unokatestvére Széchy Máriának. Ez az öregedő, de még mindig hiú és családja emelkedését minden eszközzel előmozdítani törekvő asszonydiplomata négy esztendőn át fáradott azon, hogy kedves unokahúga a szépséges, jó, szelíd, de erélyes és fennkölt lelkű Zrínyi Ilona családja múltjához és rangjához méltó férjet kapjon. Szeme a hatalmas Rákóczi dinasztia sarján, a daliás első Ferencen és választott erdélyi fejedelmen akadt meg, aki úgy roppant vagyonánál, mint magas származásánál fogva új fényt és dicsőséget árasztott a Zrínyi névre.

De anyagi szempontból is fontos volt e házasság, mert Zrínyi Péter a törökök elleni folytonos harcokban a saját pénzén fogadott katonákat tartott, ami rengeteg pénzt nyelt el, a kormány pedig részben adós maradt neki, részben pedig jószágokkal kárpótolta érte, amiket zálogba kellett vetnie. Aztán meg több gyermeke volt, Ilonán kívül két leánya és egy fia: Judit Petronella, Auróra Veronika és János Antal. A gyermekek a Zrínyiek ősi jószágain, Oszályban és Grabnikon nevelkedtek. Széchy Mária rokoni szívének szerető buzgalmával fáradott a két fényes történelmi név egyesítésén. II. Rákóczi György özvegye az erélyes, hitbuzgó, de már öreg Báthory Zsófia, idegenkedett ettől a házasságtól, mert ő a bécsi udvari körök befolyása alatt állott s tudta, hogy Zrínyi Péter az elégedetlen hazafiak egyik vezére.

Mivel azonban egyetlen fiára mély hatást tett Zrínyi Ilona bűbajos szépsége, szeméből kisugárzó lelki nemessége, azonkívül benne is hazafias szív dobogott, nem ellenezte fia boldogságát. Férjének szomorú sorsa, akit

a törökök a gyalui csatában halálosan megsebesítettek, intő jel volt arra, hogy óvja fiát a politikától. Ezt szokta mondani:

— A Rákócziak kivették részüket a szenvedésekből. Elég volt az áldozat. Én Ferencből boldog embert akarok csinálni.

A Rákóczi név azonban drága szimbóluma volt a magyarok sóvárgó szabadságvágyának és benne testesült meg a nemzeti szellem. Ez a név tehát kötelezett. A bán és felesége tudta, hogy az ifjú Rákóczira még nagy hivatás vár. Ezért ebből a szempontból is buzgón felkarolták házassága tervét.

A fiatalok a trencsényi fürdőben találkoztak. Ezt is Széchy Mária készítette elő. Itt történt meg az eljegyzés is egészen szűk családi körben, amelyen csak Wesselényi Ferenc nádor, Báthory Zsófia és Zrínyi Péter jelent meg Ilona leányával. Nem tudni, felhozták-e az ország szomorú állapotát II. Rákóczi György özvegye előtt. Valószínű, hogy nagy általánosságban beszéltek róla, de hogy összeesküvést szőnek, amelybe a fiát is bele akarják vonni, erről bizonyára mélységesen hallgattak.

Ha csak pusztá célzást is tesznek rá, a gyermeke sorsáért aggódó nagyszony sohasem egyezett volna bele a házasságba.

Zrínyi Ilona műveltsége, szépsége és szellemessége, méltóságos és mégis szende megjelenése, de különösen igaz, mély vallásossága őt is megnyerte és szeretettel ölelte keblére leendő menyét. Zrínyi Ilona azonban nem érzett szerelmet az ifjú Rákóczi iránt.

A daliás termetű fejedelem nem tudta felébreszteni benne azt a nagy és mindent átalakító érzést, amely az eget hozza le a nő szívébe. Érettebb volt, mint ő és szellemi fölényben volt felette. Szelíd, testvéri vonzalom volt mindaz, ami hozzáfűzte. Engedelmeskedett szülei és rokonai akaratának. De ha szabadon rendelkezik a szívével, csaknem bizonyos, hogy akkor is hozzáment volna, mert ezt az áldozatot a haza gyászos állapota követelte tőle. E családi összeköttetés révén az ő befolyása alá kerül az ifjú Rákóczi s ő mindennap emlékeztetni fogja, mivel tartozik annak a fényes történelmi névnek, amelyet ősei hagytak rá.

Zrinyi Ilona

Zrínyi Ilona előbb honleány volt és csak azután nő. Az eljegyzés 1665. nyarán volt, az esküvőt 1666. március elsejére tűzték ki. Már a trencsényi fürdőben szorosabbra fűződött a barátság Wesselényi és Zrínyi Péter között. Mindketten elhozták bizalmas belső embereiket s a ragyogó nyári éjszakák holdvilágos csöndjében a nehéz, ezüst bilikomok emelgetése közben keseregve emlegették Lipót császárt és álnok lelkű tanácsosait.

— Lipót papnak készült, nem ért az államügyekhez — mondta Wesselényi.

— Tanácsosai az orránál fogva vezetik s azt teszik vele, amit akarnak — jegyezte meg rá Zrínyi Péter.

— A vasvári béke olyan megalázása nemzetünknek, amit el nem viselhet, — szólalt meg Bory Mihály.

— A világ csodálkozni fog rajta, hogy a törökök karjaiba vetjük magunkat, de nem lehet másképpen — sóhajtott Wesselényi.

— Százszor inkább Allah, mint Berdó, (Wer da!) — kiáltotta Bory uram az asztalra csapva.

— Hatalmasabb a francia király, mint a porta — vélte Vitnyédy István, a nagyeszű és dúsgazdag soproni prókátor, a hős Zrínyiek rajongó híve.

— Jobb is lesz, ha nyugatról várjuk az ország megmentését, mert én gyűlölöm a kontyos mozlimokat, — folytatta a bán Vitnyédy gondolatát.

És minél többször hajtották föl a drágaköves és aranycirádás bilikomot, annál jobban csorgott szívükből a keserűség s annál élénkebben vitakoztak.

Többször a hajnal vérpiros sugarai is áttörtek már a trencsényi fürdőt övező erdőkön, amikor aludni tértek.

Minderről pedig sejtelve se volt Báthory Zsófia nagyasszonynak. Még Rákóczit is csak azután avatták be, amikor már Zrínyi Ilona volt a felesége. Erre a hőslelkű nőre bízták, hogy megnyerje az urát az összeesküvők tervének.

A mennyegzőt nagy fénnel ülték meg; a búsuló ország nagy várakozásokat fűzött ehhez a házassághoz. A Zrínyiek és Rákócziak egyesülése

új remények hajnalhasadása. A király is képviseltette magát az esküvőn Szelepcsényi György esztergomi prímással. Az összes felvidéki vármegyék követeket küldtek a menyegzői ünnepélyre. A papok és főurak nagy számmal sereglettek a zborói várkastélyba. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem is elküldte követeit: a lángeszű Teleki Mihályt és a világlátott Bethlen Miklóst. Zrínyi Péter és leánya pompás lovagkísérettel érkezett. Egymásután jöttek meg az ország primása, Pálffy egri, Bársony nagyváradi, Borkovics Márton zágrábi püspökök.

Azt a lovagcsapatot, amely Zrínyi Pétert, Ilonát és húgát, Aurora Veronikát kísérte, Bory Mihály korponai főkapitány, királyi táblai bíró és Wesselényi nádor bizalmas belső embere vezette. Ő is protestáns volt, mint Wesselényi, de ő is visszatért a katolikus egyházba és saját házában tartott papot, tanítót és kriptát. Széchy Mária Zsolnáig ment unokatestvére, Zrínyi Péter elé. Bártfán nagy előkészületeket tettek a násznép fogadására. A tanács a polgárság színe-javával a város déli határáig ment Zrínyi Ilona és kísérete elé, hogy őket az ünnepélyesen feldíszített városba vezesse.

Ugyanekkor indult meg oda észak felől — írja Horváth Mihály — a várostól csak egy órányira fekvő Makovicza várából Rákóczi Ferenc számos főúri vendégével, amelyet fényes lovascsapat és az ónodi várórség kísért.

A menetet gazdagon aranyozott gyönyörű hintó követte, melyet ezüsttel kivert vörös bársony hámba fogott s kékre festett sörényű és farkú pompás hat almásszürke vont a menyasszony számára.

Midőn a fejedelem a város határába érkezett, Zrínyi Péter a menyasszonnyal és kíséretével eléje ment, a város északi kapuja előtt üdvözölte egymást a jegyespár és a násznép, aztán a városi tanács meghívására festői díszmenetté alakulva, bevonultak a városba, ahol a nép sorfalat állott s kendőlobogtatással és mennydörgő vivátozással fogadta őket.

Egyenesen a városi tanácsházba vonultak, ahol gazdag villásreggeli várta őket. A város bírása a polgárság nevében egy remekművű, vert ezüsből készült serleget nyújtott át nászajándékkul Zrínyi Ilonának.

A lakoma után a násznép a bártfai polgárok százaitól kísérve, Zboró, másképp Makovicza várába indult. Zrínyi Ilona Veronika Aurora húgával a

számukra készített aranyos díszhintóba ült, amelynek az ajtó mellett kétfelől a Széchy és Zichy úrfiak lovagoltak kincset érő lószerszámos paripákon.

Ezt a hintót a főpapok négylovas kocsijai követték, a násznép többi része, maga az örömapa és a vőlegény is, lóháton kísérték a hintókat. A menet élén az a festői horvát lovagcsapat haladt, amelyet Bory Mihály vezetett, hátul a fejedelem kürtösei lépkedtek s a menetet az ónodi huszárok zárták be.

A síposok víg indulókat játszottak s amerre a menet haladt, mindennütt a nép ezerei állottak ünneplő köntösben és levett kalappal éljeneztek Rákóczi. Így vonult a menet Hosszúrértig, ahol a falu mellett elterülő sík mezőn megállott, hogy az akkori divat szerint versenyfutást rögtönözzenek. Az első díj minden lakodalmi ünnepen egy drágaköves koszorú volt, amelylyel a győztes a menyasszonynak kedveskedett. Ezt a díjat mindenáron Rákóczi akarta elnyerni s ezért öt lovat futtatott az örömapának egy ragyogó, fekete szőrű török lova ellenében. Győztes csakugyan a fejedelem Egyptom nevű török lova lett, amelyet Kun Kelemen, ifjú levante ült.

Zrínyi Péter maga lovagolta paripáját s ámbár a célnál süvege lerepült s maga is lebukott, mégis elvitte a második díjat: egy vég skarlát posztót. A többi díjat a Munkácson folytatandó versenyre tartották fenn.

A mulatságos lóverseny után a százados hársaktól szegélyezett úton felrobogtak a zborói várba, ahol az esketést délután hat órakor Szelepcsényi érsek végezte a vár kápolnájában. Ezután az ajándékokat mutatták be a menyasszonynak, amiket az ország minden részéből küldöttek. A vőlegény gazdag nászajándékkal lepte meg Zrínyi Ilonát. Rubintkövekkel kirakott madaras aranyláncot, gyémántos aranyövet, gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott menyasszonyi násfát ajándékozott neki. Apósának remekmívű ezüst kupát, anyósának és sógornőjének, a becéző nevén csak Aurorikának hívott Aurora Veronikának, arannyal átszőtt gazdag selyemszövetet hozott.

Majd ősi szokás szerint a menyasszony búcsúja következett szüleitől. Zrínyi Ilona virágos fehér atlasz menyasszonyi köntösét, amelynek ezüst gallonos hosszú ujjja volt, a nyoszolyó lányok felfogták, ő apja elé

térdelt és megköszönte, hogy fölnevelték s most tisztességesen férjhez adták. Ezt nevezték búcsúztatónak. A szülők megcsókolták Zrínyi Ilonát, mire a násznagy a vőfély kezére adta, aki egyet-kettőt fordult vele. Követték őket a nászoló asszony és kisasszony. Ezeket tizenkét díszruhás ifjú táncolta körül, kezökben égő szövétnekkal. Mikor eljárták a lengyel keringőt, egeres és süveges táncot, a főgazda aranyos pálcájának intésére a szövétnekes ifjak az ajtóhoz futottak. Követte őket a vőfély a menyasszonnyal, a nászoló asszony és kisasszony kíséretében és átadták Zrínyi Ilonát Rákóczinak.

Ugyanekkor a vőfély élesre köszörült kardját kirántotta és levágta a virágkoszorút a menyasszony fejéről. Ez volt a leánykapás. E pillanatban az öreg szakállasok és mozsarak megdördültek a várfalakon. A szövétnekes ifjak visszavonultak a táncterembe, követve a vőfélytől és nyoszolyó leánytól. Ekkor aztán kezdetét vette az igazi tánc, a násznép tüzesen ropta a süveges, meg egeres táncot, maga az örömapa is részt vett benne, szilajul forgatva Pethő Zsigmondnét.

Másnap Zrínyi Ilona szépen hímzett keszkenőket adott ajándékba a szövétnekes ifjaknak, a zborói vároldalon nagy népmulatság folyt, a fejedelmi párnak és sorban utána az egész násznépnek hajnalnótát vontak. Amikor úgy dél felé a reggeli elkészült, a vőfély felhozatta a mézes bort és „csókos poharat ittak. Azért hívták így, mert nők, férfiak rendre ittak belőle s azután megcsókolták egymást. Délben a nyoszolyó asszony minden asztalra bélést tétetett, egyet azonban külön süttetett a vőfély részére.

Ebben rézverők és vagdalt ruhadarabok voltak. De máskülönben épp úgy be volt borítva tésztával, mint a többi. Ha a vőfély már több lakodalmón volt és tudta a fortélyát, könnyen felbontotta a különös bélést, de ha járatlan volt a fortélyában, nem tudta felbontani s a násznép kacagva állta körül. Zrínyi Ilona lakodalmán azonban a vőfély ebben is remekelt, villával kiszedte a rézverőket és ruhadarabokat és a nászoló asszonyt kínálta meg vele.

Harmadnap Munkácsra indult a fejedelmi pár. Nagy társzekereken vitték utánuk Zrínyi Ilona jegyruháját, vagyis hozományát, amit szép rakott mívű és hímesre festett ládákba tettek.

A boldog férj bemutatta feleségét az édesanyjának, Báthory Zsófia nagyasszonynak, de Munkácson csak rövid ideig mulattak s a fejedelem sárospataki várába vonultak. Itt foglalták írásba azt a nagyértékű jegyajándékot, amit az ifjú férj adott Zrínyi Ilonának. Nyolcezerkilencszáz öreg arany és a Rákóczi-ház mintegy harmincezer tallérra becsült arany és ezüst készlete volt ez.

A pataki várban csöndes, zavartalan nyugalomban teltek a napok. Rákóczi fényes fejedelmi udvart tartott, huszonhat főember szolgál, huszonkét étkefogó, tizenöt bejáró, hét pohárnok, nyolc asztalnok, két ajtónálló, hat csatlós, négy trombitás, tizenkét lovász, mintegy ötven közönséges szolgál, szakács, sütő, madarász, agárhordozó állott rendelkezésükre. Ezenkívül szép számú őrsége is volt a pataki várnak: 237 darabont, 152 kék gyalog, 154 huszár és harminc puskás, akik szintén kiegészítő részét alkották a fejedelmi udvarnak.

Zrínyi Ilona külön szolgálataira még négy lovas és nyolc gyalog inas volt rendelve, akik mind felvidéki előkelő nemes úriak voltak. Rendkívül költséges fejedelmi udvar volt ez. A személyzet évi fizetése 42,670 frtot tett, élelmiszerekre és ruházatra 22,286 forintot költöttek évente, ami a pénz mai hússzoros értékét számítva, több, mint másfél millió koronát tett évente.

A ragyogó környezetben végtelenül egyszerűen élt Zrínyi Ilona. Rákóczi ifjú lelke nem tudta őt egészen megérteni. Sokkal fiatalabb volt még és sokkal jobban rajongott érte, hogysem ama lelki nagyságig tudott volna emelkedni, ahol már ez az érett, komoly s a férfi ideált egy Zrínyi Miklós-hoz hasonló nemzeti hősből kereső nagyasszony állott. De ha e házasság nem is hozott neki igaz szívbeli boldogságot, becsülte az urában a történelmi nevet és sokat várt tőle a jövőben. És az a négy év volt életének legcsöndesebb, legbékésebb ideje, amit a pataki várban töltött. Semmi sem zavarta nyugalomát, csupán a haza kétségbeesett helyzete.

Sokszor beszélgetett erről Rákóczival és boldoggá tette az a tudat, hogy a meginduló nemzeti küzdelemben születési előjogánál, kivételes állásánál és hazafias érzelmeinél fogva ebben még vezérszerep juthat neki.

Bizonyos, hogy nagyravágyó édesanyja Frangepán Katalin grófnő levelekben buzdította Zrínyi Ilonát, hogy nyerje meg Rákóczit az összeesküvők terveinek. Nem volt ez nehéz feladat, mert Rákóczi imádta őt, szellemi fölénye előtt meghajolt, okossága, műveltsége, lángoló hazaszeretete szinte varázserőt gyakorolt reá.

Zrínyi Péter leánya esküvőjéről hazamenet, fölkereste Wesselényi nádort Stubnyafüredőn. Ott találta Bory Mihályt és a sötét jellemű Nagy Ferenc nádori ítélő mestert, aki Széchy Máriát tartotta hatalmában. Ott volt még Keresztury László alnádor és nagyidai Székely András abaújmegyei híres ügyvéd s az 1662-i országgyűlésen a protestánsok egyik vezérszónoka. Mindannyian a haza siralmas sorsát emlegették, az ország megmentésére szoros szövetséget és összetartást ajánlottak.

A nádor tehát szövetséget kötött a bánnal, esküvel és ünnepélyes kézzel fogadták, hogy egymást el nem hagyják, hanem utolsó csepp vérük kiontásával is segítik. Isten őket úgy segélje, úgy legyen irgalmas lelküknek. A titkos szövetségről saját pecsétjükkel és aláírásukkal latin hitlevelet adtak, amelyben szövetségük céljául a hazát fenyegető veszedelmek elhárítását jelölték meg az ország törvényei és a királyi diplomák értelmében.

De hogy valamibe kezdhessenek, pénzre és fegyveresekre volt szükségük. Megbízták tehát Zrínyi Pétert, hogy mondja meg XIV. Lajos király bécsi követének, Gremonvillenek hogy készek szövetkezni a francia nemzettel és kérjen tőle százezer forintot az összesküvés céljaira. Társul melléje a nádor egy vén katonáját, Iványi Fekete Lászlót rendelte, aki huszonegy év előtt vele volt a murányi vár furfangos bevételében. Megállapodtak arra nézve is, hogy titkuk megőrzése végett leveleikben álneveket használnak: Wesselényi neve Oszvald, Zrínyié Ferdinánd lesz.

A bán fölment Bécsbe, de Gremonville intette, hogy még ne bízzék túlságosan a nádorban, különösen ne tegyen említést előtte a vele és a francia királlyal való levelezéséről. Zrínyi felhívatta a nagyeszű Vitnyédy Istvánt is, aki szerződési tervezetet készített, amit Lajos király kész lenne Zrínyi Miklóssal szemben elfogadni. „Magyarország Isten után — írta ben-

ne — a franciáknak köszönheti csak, hogy még el nem vezett. Reméljük, hogy ezentul sem fogják elhagyni ezt a nemzetet, mely oly soká volt véd-fala a keresztény világnak, nem fogják engedni, hogy kénytelenségből oly eszközökhöz forduljon, melyek a kereszténységnek nem volnának javára.

Vitnyédy itt a portával való szövetkezésre gondolt. Megkezdik ők a háborút maguk is, gyűjtenek harmincezer katonát, de zsoldjukat a francia király szabja meg és fizesse, küldjön hadi mérnököket és tüzéreket és Danczán át százezer tallért az előleges költségekre. Vizontszolgálatul Vitnyédy felajánlotta a magyar koronát a francia király egyik fiának, vagy rokonának, végül harminc nap alatt igenlő, vagy tagadó választ kért. Gremonville azonban türelemre intette Vitnyédyt, a nádornak meg éppen nem tetszett, hogy a koronát a francia királynak ajánlotta föl. A porta közelebb van és hatalmasabb is a franciánál. Százötven év óta mindig Erdélyből nyúlt ki feljünk a szabadító kéz.

Apaffy Mihály fejedelem mihelyt neszét vette a titkos mozgalomnak, ki is küldte két bizalmas főemberét, Teleki Mihály tanácsosát és Bethlen Miklóst, akik felkeresték késmárki tuskulánumban a dúsgazdag Thököly István grófot, onnan pedig Murányba mentek, a nádorhoz, aki már olyan köszvényes volt, hogy járni is alig tudott.

Közben az ország leggazdagabb főura, Nádasdy Ferenc gróf is csatlakozott az összeesküvőkhöz. Elküldte az aláírt szövetséglevelet Wesselényinek, hogy a késő ivadék „haláluk után őket, mint a haza oszlopait, a haza romlásával ne vádolja, felőlük idegen emlékezettel ne legyen.

A szövetséglevélben megesküdtek egymásnak, hogy amik a nemzetnek és hazának javára szolgálnak, közösen fogják végezni. Egy magánlevelében pedig így ír a nádor az országbírónak: „A könyörülő Isten — nemzetünk keservét megszáván, reményben sziveinket megszálló kegyelme által akarja talpra állítását... Mihez képest édes méltóságos ur, fiam, folyamodván kegyelmes Istenünkhöz, állhatatosan nyulván a haza javaihoz, szeresük és értsük meg egymást. Higyje bennem az állhatatos jó igyekezetnél egyebet nem talál, hanem tapasztal igaz szolgájának, apjának.

De Nádasdy nem nagyon emlegette, hogy pénzzel is kész támogatni az elszakadási törekvéseket. Ellenkezőleg azt ajánlotta a nádornak, hogy

Thökölytől vegyen kölcsön, aki aztán jutalmul ezért Rákóczi Ferenc gróf jószágait kapja, ha Rákóczi nem csatlakoznék a mozgalomhoz. Ha pedig csatlakozik, neki kell pénzelní az összeesküvőket özvegy Báthory Zsófia kincseiből.

Zrínyi Péter azonban meglátogatta a vejét és rábírta, hogy hozzájuk csatlakozzék. Eperjesen találkoztak s igen valószínű, hogy maga Zrínyi Ilona készítette elő ezt a találkozást. Pedig ekkor már Bory Mihály árulása révén Rottalnak tudomása volt a készülő forradalomról. Gicha Kázmér fiatal lengyel nemest küldték levéllel a francia királyhoz. Nagy Ferenc fogalmazta az utasításokat és Rákóczi aláírta. Főlemlítették benne, hogy Magyarország, amelyet a török dúl s amelyet a beleegyezése nélkül kötött vasvári béke ősi szabadságában megtámadott, elnyomatását tovább nem tűrheti. Kénytelenek tehát a francia királyhoz fordulni.

Ha nem segíthetné a nemzetet csapatok küldésével, akkor küldjön legalább hatvan-hetvenezer tallért, hogy időközben a török ellen katonáikat készen tarthassák s a királynak is, ha alkalom nyílik rá, szolgálatjára lehessenek. Ha a király ezt sem tenné, kénytelenek volnának másfelé segély után látni. Ez utasítással Gicha el is utazott s Rákóczitól ezer tallér útiköltséget kapott, amelyhez Zrínyi Péter csak huszonnyolc arannyal járult. Zrínyi Péter buzgolkodására Rákóczi egyezsége lépett a protestánsokkal is. Két napig tárgyaltak Patakon s Báthory Zsófia ennek neszét vévén, azonnal fiához küldte Cserney Pál jószágigazgatóját, hogy fiát lebeszélje az egyezkedésről.

— Kénytelenségből teszem, — mentegette magát Rákóczi. — Benne vagyok. Elöl tűz, hátul viz, oldalt hegyes tőr van.

Az egyezséget aztán ápr. 26-án csakugyan meg is kötötték, még pedig „Zrínyi Péter közbenjárására és mert a protestánsok is a magyar nemzetnek megerősödését és régi egyezségét óhajtják.

A protestánsoknak visszaadta az elfoglalt templomokat, a mestereknek, papoknak, kollegiumnak az elvett jövedelmeket, a pataki tanárokat elmaradt fizetésükért és jövedelmükért négyezer magyar forinttal kárpótolta, mire a protestánsok kijelentették, hogy Rákóczi most húsezer kardot kötött az oldalára. Ő is fegyverkezett tehát és harci készülődésének nagy

súlyt adott az, hogy a hajdúságra és a felvidéki tizenhárom vármegye végváraira is számíthatott. Buzgón tüzelte őt erre Zrínyi Péterné is, aki meglátogatta és hosszabb időt töltött kedves gyermekénél. Zrínyi Ilona 1670. március havában levelet írt az atyjának, amelyből világosan kitetszik, milyen befolyást gyakorolt rá ebben az irányban s mennyire vágyott arra a hősről Zrínyi Ilona is, hogy az ura e hazafias mozgalomban vezérszerephez jusson. Zrínyi Péter Bukováczyt küldte a portára, hogy az elégedetlen magyar rendek nevében szövetséget ajánljon föl s azt írta Rákóczinak, hogy tartsa készen magát, Bukováczyknak nemsokára haza kell jönnie.

Március 10-én újabb levelet írt neki, amelyben pénzt sürget. „Lelkem fiam uram! az Istenért kérem kegyelmeteket, segítsenek most meg pénzzel. A bányavárosok azt mondták, milliókat is adnak a hazáért, ha nincs százezer tallér, küldjenek ötvenezeret. ...Én immár — folytatja — tűzben vagyok. Csak az órája nem tölt, hogy kezdünk a dologhoz. Kezdeitek hozzá, amit Isten bátorságot adott és nem leszünk elhagyatva. Tíz nappal később megint írt a vejének, amelyben így szólt: „Hála Istennek, mindent megkaptak a török császártól, amit csak kívántak.

„Itt mindnyájan talpra állunk, csak az óráját várjuk, hogy fellobbanik a tűz. Pár nap múlva megjön a szultán parancsa, hogy seregei a magyarokat segítsék. Rákóczi ne kételkedjék benne, nem fogja őt elhagyni, de őt se hagyják el. Mindenét ráköltötte a hazára.

Fájdalom, a nagy hős feje fölött már mindenfelől összetorlódtak a viharfelhők. Amíg ő azt hitte, hogy teljes biztonságban van s nemsokára reszketni fognak tőle Bécsben, addig Zrínyi Miklós özvegye, a német Löbl Zsófia, akivel birtokpörbe keveredett, megírta Felicitás nővérének Bécsbe, hogy Zrínyi Péter összeesküvést sző a császár ellen és szövetkezett a törökkel.

Löbl Felicitás ezt a levelet páter Müllernek, Lipót gyóntatójának adta át, hogy az mutassa meg a császárnak. Lipót elámult, mikor a levelet olvasta.

„Álomnak látszik, írta Madridba Pötting grófnak, de nagyon is igaz. Nem is hinném, ha saját veszedelmemet nem látnám. Azonban hiszem,

Hogy Isten megsegít, majd megtanítom őket és olyat koppantok ujjaikra, hogy fejeik is lehullanak. Zrínyi mitsem tudva erről, csáktornyai várában fényes álmokat szőtt a jövőről, nádornak, sőt Magyarország választott fejedelemének képzelve magát.

Pedig a bécsi udvar már kiküldte Spankaut, Bréinert és Herbersteint, hogy kelepcét állítsanak neki s mielőtt még Zrínyi a portától a fejedelmi jelvényeket: a süveget, buzogányt és zöld selyem zászlót megkapta volna, a németek már Csáktornya alá szállottak.

Zrínyi ellenállásra gondolt, de látva ereyének csekélységét, érzékeny búcsút vett feleségétől és sógorával, Frangepán Ferencsel egyenesen vesztébe rohant, mert Bécsbe ment, ahol mindkettőt elfogták. Ezzel a szerencsétlen lépéssel vette kezdetét a Zrínyi család szomorú kálváriája. Ha vejéhez, Rákóczihoz megy, a mozgalom az egész országra kiterjedhetett volna.

A Felvidéken mitsem tudtak Zrínyi elfogatásáról. A sárospataki gyűlésen felolvasták a bán levelét, amelyet vejének írt s azt jelentette benne, hogy Horvátországban várja azt a percet, amelyben kiüt a tűz. A levél roppant lelkesedést keltett. Azonnal fegyverkeztek, gyűléseket tartottak Besztercebányán, majd Kassán és Rákóczinak felkelésre hívó leveleit mindenféle hozsannával üdvözölték.

Széltében lehetett hallani, hogy megyünk a beste plundrás németjére. Nem kell nekünk többé német király! Magyar királyra van szükségünk. Huszonhárom vármegye parancsolta föl a nemeseket és jobbágyokat az ország akaratából és Strassoldó szatmári német parancsnokot felszólították, hogy május 12-ig adja fel a várat és ő szabadon elmehet.

Gyulaffy levelet írt Szabolcsba Jármy alispánnak, „hogy kergessék ki az országból azt a békanemzetet. A fél országon végig futott a forradalmi láz, a német őrsegek megijedve a török közeledésének híretől, meghódoltak és rendre a kurucok közé állottak. Nagybánya is Rákóczi hűségére tért, Strassoldó markotányosait elfogták s kocsijukat, lovukat, borukat kótya-vetyére bocsátották. Erre Strassoldó három század dragonyost küldött ki, hogy elfogja Uray Mihályt, aki az ő markotányosait fölverte. A dragonyosok pusztítva járták be a vidéket s olyan roppant zsákmánnyal vonultak vissza, hogy fejük alig látszott ki marháik közül.

A kurucok azonban lesbe álltak a gombási erdőben, kétfelől megrohanták a németeket s úgy vágják őket, mint a káposztát. A Szamos tele volt holttestekkel, kalapokkal és rablott zsákmánnyal s a szatmári malom megállott forgásában. Százhusz vasas esett el, Odling kapitányt pedig tizenötöd magával elfogták.

A környékbeli magyarság diadalmámborban úszott a győzelem hírére és ezerével kelt föl. De Apaffy Mihály erdélyi fejedelem nem küldött segílyt, mert megtudta, hogy a szövetségesek Rákóczit akarják a fejedelmi székbe ültetni. Bécsbe épp akkor érkezett Rákóczi fölkelésének a híre, amikor Zrínyi és sógora Frangepán, önként jelentkeztek az udvarnál. A kormányznak se pénze, se elég katonája nem volt. Az udvari körök megrémültek és felöltve a fekete álarcot, Lobkowitz miniszter magához hívatta Zrínyi Pétert, nagyon nyájasan fogadta és felkérte, írjon a vejének: térítse hűségre.

Zrínyi Ilona dobogó szívvel, izgalmas örömmel kísérte az eseményeket. Egy fejjel nőtt előtte a fiatal Rákóczi s boldog büszkeséggel gondolt a jövőre. Ismét nagynak, erősnek és egységesnek képzelte a hazát. Hősi lelkére édes remények borultak, mint szelíd bárányszerű felhők az ég azúrjára. Látta ő, hogy a szétagolt, sebektől vérző országot mily ádáz gyűlölettel tapossák a németek. Látta a nép keserves könnyeit, hallotta fájdalmas sóhaját és érezte, hogy el kell vesznie drága hazájának, ha a németek talpai tovább tapossák.

Ő alakította át lassankint az ifjú Rákóczi egész lelki világát. Az ő befolyására lett kuruccá, a Zrínyiek hősi szelleme ihlette meg a szerelmes leventét s tüzelte harcra a németek ellen. Hogyne örült volna mostan, amikor a gombási derekas győzelem oly nagy bódulást okozott a németek között s oly nagy lelkesedést keltett a magyarokban.

Már látta lobogni országszerte a szabadság zászlóit, hallotta a kurucok mámoros rajta! rajta! csatakiáltását, a futó németeket s nagy lelkében ünnepi harangzúgásként csengett az álmodott szebb jövő zenéje. És amikor már azt hitte, hogy néhány csata után visszavívhatja a nemzet régi függetlenségét, egy rettenetes bomba csapott le előtte, amely szinte megdermesztette.

Levelet kapott az édesatyjától, amelyben szomorúan tudatja, hogy rabul tartják Bécsben s ha azt akarják, hogy láncra ne verjék és vártömlőc fenekére ne dobják, akkor beszélje rá az édes urát, hogy göngyölgesse be a kibontott zászlókat és rakja le a fegyvert.

Ugyanilyen levelet küldött a bán a vejének is. Leírta, mily szerencsétlenségbe döntötték őt a rossz tanácsadók. Ne bízzanak a hitetlen törökben, folyamodjanak a császárhoz és békében fognak élni. Sorsa kezükben van, mutassák meg, hogy szeretik és igaz szívű gyermekei. Írt Barkóczy Istvánnak is, Rákóczi fejedelem egyik főemberének s levele hű tükre izgattott lelkiállapotának.

„Adná Isten — írta, — hogy szóval mondhatnám ki kegyelmednek dolgaink folyását, mivel irásom által nem magyarázhatom, amit referálnom kellene. Talán az Isten ad módot valaha, vagy módot mutatni, fogunk beszélgethetni s cselekedni azt, ami hazánk javára leszen. Én azt vélem, hogy Istennek szent rendeléséből lett az én állapotom, legfőképpen idejövetelem.

Majd azt írta, hogy szükségében a török hamis hitével befonta s ne harcoljanak hiába, mert őt is, meg magukat is elvesztik. Ha a török segítségül is jönne, mire ideérne, a lengyel a kurucok nyakán lenne és úgy én is veszek, ti is vesztek, országotul is veszünk. Lelkem, édes Barkóczy uram; Istennek szent vére hullásáért, legyetek egy kis ideig csendességben, legyen kegyelmed rajta (noha magam is irtam) az méltóságos fiamnál, hogy azokat a német tisztviselőket (Stahrenberg gróf és társai, akiket elfogatott és Munkács várába vitetett) eressze el és hagyja az előbbeni statusban, írjon aláza-tos levelet ő felségének, hagyja magát kegyelmére, hisz drágább eszközöm nincs becsületemnél, bár veszitem azt, hogyha minden kedvetek szerint nem leszen... Istenért kérem kegyelmedet ujonnan, tekintse magam mostani állapotát is, magatok dolgait is, ne rontassam én, azután magatok is. Lám magatok tüztetek ki határidőt a tanácskozásra, az már nem messze van, ezzel a kis halasztással semmit el nem mulaszttok. Azután mind isten, mind világ előtt mentek lesztetek, Isten is igaz ügyeteket segiteni fogja. Majd levélben kérte Nagy Ferencet, hogy menjen el Rákóczihoz s mondja meg neki, ne bízzék a törökben, mert az nem szereti a Rákóczi-házat II. Rákó-

czi György miatt. „Hiába, a kigyó nem felejtí farka vágását és nincs más célja, mint bosszúból itt Zrínyit, amott Rákóczit elveszteni. Mondja meg, hogy apósát is újra teremti a világra és hiszi Istent, hogy meg fogja tudni ezt neki szolgálni.

Hitére, becsületére fogadja, hogy minden kívánsága teljesedni fog. Ő lesz patrónusa Bécsben hatalmas pártfogói révén. Ha azonban a legközelebbi egyezkedésből csalárdság tetszenék ki, tegyen Rákóczi tetszése szerint.

Nagy el is ment Rákóczihoz és ezzel egyidőben dörgedelmes rendeletek jöttek a bécsi magyar kancelláriától, hogy senki se merje segíteni Rákóczit, a lázadás két legfőbb feje Zrínyi és Frangepán már a király kezében van s rövid időn a többi cinkostárs is meg fog aláztatni. Egy másik rendelet elkobozza Zrínyinek, Rákóczinak, Frangepánnak és valamennyi hívőknek a jószágait.

Rákóczi hallott már valamit apósa elfogatásáról, de ezt kóssa hírnek tartotta. Csak akkor döbbsent meg, amikor levelet kapott tőle s nyomban utána Nagy Ferenc is fölkereste.

A tállyai gyűlésen aztán előadta, hogy apósát elfogták, mire Székely Mihály tanácsolta, hogy folyamodjanak kegyelemért a császárhoz. A főurak: Rákóczi, Bocskay, Forgách Miklós, Wesselényi Pál, Keglevich Miklós tornai főispán és Barkóczy István még meg akarták tartani a fegyvert, de a többség Baksa István indítványát fogadta el, hogy letesszik a fegyvert s minden vármegye felír a császárhoz, hogy tartsa meg őket kegyelmében.

— Nem szánnalak levágni! — kiáltotta Barkóczy István Kisfaludy Györgynek, a békepárt fejének.

A fejedelemnek kétezer embere volt Tállyán, de ezek is elszéledtek, Rákóczi pedig anyja munkácsi várába menekült, amely akkor bevehetetlen erősség volt.

A nagyasszony keserű szemrehányásokkal fogadta.

— Te rossz fiu, — mondta neki, — szövetséget kötöttél az eretnekkel, fegyvert fogtál oktalan ipád tanácsára királyod ellen és búval, bánattal töltötted el napjaimat. Örvénybe rohantál, de még bizom a császár kegyelmében, csakhogy mostmár vége a háborúnak és ne gondolj annak

folytatására. Váramban vagy, hol én parancsolok és neked ha akarsz, ha nem, engedelmeskedned kell.

Nem is mehetett ki se ő, se Zrínyi Ilona a hatalmas erősségből, amely mint égbenyúló bérce a sasfészek, oly biztosan ült a süveg alakú hegy tetején. Zrínyi Ilona lelkét ekkor először tette súlyos próbára a mostoha végzet. Atyja, nagybátyja fogva volt, férje és egész családja fölött villámos felhők lobogtak.

Báthory Zsófia nagyasszony folyton zsémbelt s ha előtte nem is, de mások előtt csúnya rebelliónak nevezte Zrínyi és Rákóczi fölkelését s azt mondta, hogy ezért Zrínyi halált, a nádorasszony pedig korbácsot érdemelne. Kész volt segíteni az idegen hadaknak a rebellisek megfenyítésében, de bármennyire írtózott is a forradalomtól, fia megmentésére mindent megtett, mert a nagyasszony végtelenül szerette egyetlen fiát és benne szenvedő hazáját. De férje tragédiája óta áhította a csendes békességet, a nyugalmat és a túlhajtott vallásos buzgalomban keresett írt gyászoló szívére.

De Zrínyi Ilona, aki előtt a jövő tündérkertje állott, aki urát az ország élén a nemzet diadalmos vezéréként szerette volna látni, hogy a dicsőségben találja fel azt a bologságot, amit a szíve nem érzett, egészen más természet volt, mint Báthory Zsófia. A családi életben nem volt öröme, mert elsőszülött fia, György, pár napos korában meghalt s utána öt évig hiába epedett az anyai boldogság után.

Az ő fenkölt lelke tehát nagyobb és általánosabb cél felé tört; szent hagyomány volt a Zrínyi családban a haza védelme és lángoló szeretete. Ez hatotta át az ő szívet is, ezért szította Rákóczi lelkében a hazaszeretet szunnyadó lángját, fokozta becsvágyát és dicsőségszomját. Apjában a hőst, férjében a Rákóczi nevet tisztelte. Azt hitte, hogy ha ez a két férfiú egyesül a szent cél szolgálatában, a hazát kiemelhetik abból a mélységből, ahová a kaján bécsi tanácsosok rugdosták.

A váratlan és megdöbbenő fordulat tönkretette minden reményét, mint a májusi fagy a zsendülő vetést.

Most már szorongó féltés s gyötrő aggodalom markolta össze a szívet.

Együtt kelt és együtt feküdt vele a gond és a bánat. Tudta, hogy a hatalom, mely a zsarnokságból szívja minden erejét, vas talpaival végiggázol egész családján. Hallotta atyjának nehéz sóhajtását, súlyos bilincsenek ijesztő csörgését, édesanyja zokogását, testvéreinek fájdalmas csuklását. Sejtette, hogy sokáig fogják kínozni a hőst, aki fegyvert fogott a császár ellen. De azt nem hitte, hogy oly rettenetesen fog bűnhődni azért, hogy nemzetét meg akarta menteni a végromlástól.

Az ura megszabadult a pallostól. Báthory Zsófia még azt is meg tudta akadályozni, hogy elfogják. De négyszázezer tallért fizettek váltságdíjúl. Ez az óriási összeg vagyoniilag megrendítette a dúsgazdag Rákóczi-házat. A fejedelem kénytelen volt kölcsönöket fölvenni, hogy a váltságdíjat letehesse.

Anyja százezer forintot tett le érte, amiért Munkácsot és Ecsedet szabad rendelkezésére íratta be, a kassai és győri jezsuiták 16-16.000 forintot, a bécsi Pazmaneum 15.000 forintot, Szelepcsényi György esztergomi primás 20.000 forintot adott kölcsön. Végül Zrínyi Ilona jegyajándékából negyvenezer tallért adott, amiért aztán Rákóczi ráíratta Regécz várát, Regéczkét, Szántót, Tállyát és más hat helységet. A pompa kedvelő Rákóczi-ház kénytelen volt szűkebbre szabni a fényes udvartartást, hogy a kamatokat fizethesse.

De ez anyagi csapás mellett sokkal borzasztóbb volt az a lelki csapás, amely családjának szörnyű romlásával érte. Atyját és nagybátyját, a költői lelkű Frangepán Ferenc grófot, 1671 április 30-án, Bécsújhelyen lefejezték. Vértanúvá lett Zrínyi, a magyar Achilles. Sírjukon feliratot találtak, mely így szólt: „Állj meg, lásd és olvasd vándor; légy bár idegen, avagy hazafi. Itt fekszik szerencsétlenül megcsonkítva, meggyilkolva Horvátországban két grófja, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc, örök emlékezetre méltó, dicső, érdemdus férfiak. Magyarok, kiket Leopold parancsára a magyar hazán kívül kivégeztek, anélkül, hogy a honi törvény szerint megidézettek és elmarasztaltattak volna. Bámulj, bárki légy is! Szabadságot kerestek és rebelligeknek híresztelték őket, fenyegető rosszat akartak elhárítani

és ellenségeknek tekinték, kik ellen dühöngtek, míg e szerencsétlen véget nem érték.

Egy latin vers pedig eképp siratta őket: „Mely csonka test fekszik itt? Kinek fejét vágta le a kard? Mely ősz haj uszik a fekete vérben? A hatalmas Zrínyi az. Így oszt a sors rosszat a jóknak, jót a rosszaknak. De e gyászos testet körülállják a hatalmas Hir és a Nemezis. Elveszett a test, de él dicsősége, él lelke. A halál csak testét érhetette.

A gyászos kivégzés napján Lipót császár egy képet talált lakszenburgi kastélyában, amely a trónon ülve ábrázolta őt, amint a halálos ítéleteket átadja minisztereinek, míg lábainál Zrínyi, Nádasdy és Frangepán vérben ázott fejei fekszenek. Mondják, hogy ez a becsempészett kép rettenetes hatással volt reá, de a „boszuló igazságot meg nem akasztotta, mert „kötelessége a nem engedés.

A döbbenet és fájdalom kettős gyásza feküdt a nemzet lelkére, amidőn az ország nagy fiait kivégezték. Zrínyi Ilona már csak akkor tudta meg, amikor a vértanúk jó egy néhány napig pihentek a sírban.

És ez az áldott nagy szív, amelyben csak angyalok laktak, bármennyire vonaglott is a fájdalomtól, nem lázadt fel a végzet ellen, nem sírt, nem tombolt, nem szórt szörnyű átkot családjára megrontóira.

— Az isten igazságos, a vértanúk szelleme élni és győzedelmeskedni fog, — sóhajtott a szép szemének bánatos könnyeit pergetve.

De ha azt hitte, hogy a bosszú megelégedett édesatyja kiontott vérével, keservesen csalódott.

A zsarnokság vastalpai tovább gázoltak szegény, megalázott családján. Édesanyját és Aurora Veronika húgát Grácba, János öccsét Bécsbe hurcolták, javaikat elkobozták s annyira sanyargatták őket, hogy még koplalniok is kellett s ruhát sem adtak nekik.

Az ifjú Zrínyi János grófot a nevétől is megfosztották s éveken át gúnyosan csak „Gnade-nek (kegyelem) nevezték. Mintha a tizennégyéves gyermek, aki mit sem tudott atyja összeesküvéséről, csupán a császár végtelen kegyelmének köszönhetne volna az életét.

De még e borzasztó csapásokat sem elégelte meg a végzet. Édesanyja a bánattól megőrült és 1673-ban a halál elvitte a lelkét az urához. Judit húgát a családi boldogság összeomlása már egy zágrábi kolostorban találta és végkép elszakították tőle kedves Aurora Veronika húgát is; a tizenhárom éves leánykát szintén kolostorba kényszerítették s ott élte le szomorú, örömtelen életét.

Pedig mennyire szerette volna Zrínyi Ilona, ha hozzá jön, mennyivel könnyebben viselhette volna el az ifjúságára szakadt bánatot.

Az udvar az elkobzott hatalmas birtokokért háromezer forinttal kárpótolta a két apáca testvért, ennyi alamizsnát dobtak nekik a szülők millióiért.

Zrínyi Ilona mély vallásos érzéséből merített türelmet és megnyugvást a sors kegyetlen csapásai között. Csöndes megadással viselte a súlyos keresztet, amit az emberek gonoszsága vérző lelkére kötözött. De a gondviselés vigasztalást is küldött számára. 1672-ben leánykája született. Rákóczi lázas türelmetlenséggel várta gyermekének világrajöttét. Aggódva gondolt arra, hogy benne kihal a Rákóczi-ház. Zrínyi Ilona is fiúért epedett. Amennyire örült tehát a kis Júliának, annyira búsult is miatta, hogy nem lett fiú. Hanem az ég, amely olyan örömtelenné tarolta életének legszebb tavaszát, nem engedte, hogy a fényes Rákóczi-ház címerét lefordítsák. A jó Isten meghallgatta forró imáit s négy év múlva a borsii kastélyban fia született.

Az anya boldogsága teljes volt. Rákóczi Ferenc pedig tobzódott örömeiben. Mintha a menyországot szorította volna a keblére, amikor a kis II. Rákóczi Ferencet ölébe kapta. A gyermek nagy és erős volt s majd kicsatant az egészségtől.

A fejedelmi párnak oly sok keserves megpróbáltatás, annyi lelki gyötrellem és szenvedés után ez volt az első örömnapja.

— A saját keblemen fogom táplálni, — mondta Zrínyi Ilona, — hogy erős legyen, mint a vas és kemény, mint az acél. Azt akarom, hogy egyetlen idegszála se húzza az udvarhoz.

És valóban maga táplálta kis fiát, nem úgy mint Juliankát, aki nem az édes anyatejet szívta s egy kicsit sápadt, vérszegény leányka volt.

De alig derült kissé a nagyasszony felett, már ismét fekete borulat szállta meg a lelkét. Néhány héttel fia születése után I. Rákóczi Ferenc harmincegy éves korában meghalt. Zrínyi Ilona szíve csak egyszer nyílt ki életében, hogy Thököly Imrét haláláig szívébe zárja. Első férjét nem szeretete, de megszokta és mint Horváth Mihály írja, kivált az utolsó években szende barátsággal viseltetett gyermekeinek atyja iránt. Özvegységével új korszak nyílt meg a nagyasszony életében. A haldokló atya, hogy az udvar üldözését elkerülje, ártatlan gyermekeit I. Lipót császár oltalmába ajánlotta...

Alig értesültek erről Bécsben, mindjárt azt kezdték vitatni, hogy a gyermekek fölötti gyámság Lipót császárt illeti. A gyászba borult nagyasszony két kis gyermekével Munkács várába ment Báthory Zsófiához s mindketten erélyesen ellenállottak az udvar ama törekvésének, hogy a császár legyen a Rákóczi-árvák gyámja. Zrínyi Ilona jól tudta, hogy mennyire vágynak Bécsben fiának roppant birtokaira s ha kisfiát kibocsátaná anyai szárnyai alól, a gyermeket Bécsbe vinnék, elnémetesítenék és szerzetessé tennék, csakhogy roppant uradalmait megkaparinthassák.

Báthory Zsófia azonban a sarkára állt, írt Pálffy Tamás nyitrai püspöknek és kancellárnak, meg Szelepcsényi György esztergomi érsek és királyi helytartónak, akik aztán megbuktatták a bécsi udvaroncok tervét s a császár megerősítette Zrínyi Ilonát a Rákóczi-árvák gyámságában. De Lipót császár különös pártfogását is hangoztatta az árvák iránt s ebből formált később jogot az ármányos Kollonics a főgyámkodásra.

A két nagyasszony Zrínyi Ilona és Báthory Zsófia jelleme, véralkata és egész gondolkozása annyira elütő volt egymástól, hogy nem volt meg köztük soha az a csendes harmónia, amely két nagy lélek egyetértésére vezet. Báthory Zsófia öregségére zsémbes és zsörtölődő lett és Zrínyi Ilona óhajtván a békességet, gyermekeivel Regéczre költözött, rábízva a nagyasszony gondozását Kiss Imre jezsuita páterre és Luptorska Hedvig nevű kedvenc

apácájára. Munkács várából való elköltözése nagy feltűnést keltett a Rákóczi-ház tisztelői és ellenségei körében.

Zrínyi Ilona a szállongó mende-mondák megcáfolására Hidy György főember szolgáját Szelepcsényi érsekhez küldötte, aki aztán elmondta, hogy az egyenetlenséget köztük pater Kiss Imre csinálta.

„Mikor én nekem — mondta az érsek — ezen dologról irtanak s informáltattam, akkor is nem adtam hitelt, hogy leányomasszony adott volna okot, hogy egymástól elváljanak, mert én immár értem, ki legyen az, ki ennek előtte is ennél nagyobb dolgokat is vitt végbe. Egyéb iránt az én édes leányomasszony én hozzám oly bizodalommal legyen s oly atyjának higgyen őkegyelme, hogy ha valami rövidsége valakitől lenne, mindenekelőtt írja, avagy bizonyos hites szolgájától izenje meg, bizony megorvoslom, mert az én leányom őkegyelme, szolgálók is őkegyelmének, bennem ne kételkedjék.

De oly dolgot is izent, amit Hidy nem mert papírra bízni. Ez pedig az volt, hogy vigyázzon a gyermekére éjjel-nappal jobban, mint a szemvilágára. Ilona lelke azonban nem volt haragtartó, azontúl is többször meglátogatta a nagyasszonyt, 1679-ben pedig, amikor már súlyos beteg volt, az egész telet Munkácson töltötte.

Anyai szívét sötét aggodalommal töltötte el a szép és egészséges Ferkó váratlan megbetegedése. 1678 elején Bécsben halála hírért költöttek s a magyar kormánytanácsosok azt rebesgették, hogy a gyermek bölcsőjét megbabonázták. Még azt is tudni vélték, hogy ki olvasott rá. Ennyire féltették az utolsó Rákóczi sarjat, a nemzet reményének egyetlen szikráját. Gubasóczy János, nyitrai püspök és kancellár, azt mondta Hidy Györgynek, hogy eziránt több nagy rendek is „tudakozódtak légyen tőle, sőt az embert is nevezték, kitől a dolog származott.

A kancellár kikérdezte Hidy-t, hogy kit tart Zrínyi Ilona a gyermek mellett, ki vigyáz ételére és italára?

— Az Istenért, — mondta a püspök, — őnagysága gondosan vigyázzon gyermekeire, mert most nincs kinek hinni országunkban.

A kis Ferkó azonban kiheverte a súlyos betegséget s már hároméves korában olyan vasgyúró volt, hogy lovagolni tanították egy kecske nagyságú törpe lovon.

Erdély felől ekkor már diadalmasan tört elő az újabb szabadságharc váratlanul fellobbant lángja. Hirtelen, mint égen az üstökös, feltűnt késmárki Thököly Imre gróf, Thököly István gróf Erdélybe menekült fia.

Apjának Árva és Likava várában befalazott három millió forintnyi kincsét a németek nagy társzekereken Bécsbe szállították, apja Árva várának ostroma közben meghalt, de előbb egyetlen fiát álruhában sikerült erdélyi birtokára szöktetnie.

A fiatal gróf igazi lángelme volt. Egyforma könnyedséggel beszélt latinul, németül, törökül s nevelője, Hieronymi, a kitűnő eszű ifjúnak fényes jövőt jósolt. A Wesselényi-összeesküvésben részt vett főnemesek nagy része Erdélybe bujdosott s itt készítették elő az újabb szabadságharcot. Előbb Teleki Mihály és Wesselényi Pál állott a bujdosók élén, majd Thökölyt választották fővezérükké. Zrínyi Ilona már 1678-ban érdeklődni kezdett a hős ifjú iránt. Családjuknak rokon sorsa volt az első fonál, amelyen a két nagy lélek egymásra talált.

Mindkettőt kifosztották, tönkretették, megalázták, Thököly nővéreit fogságra vetették éppúgy, mint Zrínyi Ilona apját és húgait. A nagyasszony szívéen tehát lázas remény futott át, amikor az ifjú Thököly zászlót bontott és győzelmi hírek szálltak a nyomában.

— Oh csak tiporná össze a sasos lobogókat, — fohászkozott leborulva a Mária-kép előtt. — Az ártatlanul kiontott vér bosszuért kiált az egekre s ostorul az Isten ezt a hős ifjút küldte a németre. Be szeretném látni, hogy megáldhassam büszke homlokát és acélos karját, amellyel halomra vágja a németeket.

Tyukody György páter vállalkozott rá, hogy kolduló barátoknak öltözve elmegy Thököly táborába s jól szemügyre veszi a késmárki grótot. El is ment és tíz nap múlva Ungvárról azt írta Zrínyi Ilonának, hogy Thököly „magas, szőke haju s bajszu, kerek ábrázatu ifju. A harmincnégyéves és szépsége teljében levő nagyasszony barna volt, ragyogó, nagy karbunkulus

szemekkel, s a daliás szőke ifjú iránt mindjárt jobban kezdett édeklődni. Valami édes izgalom futotta át az idegeit és csodás sejtelve támadt, amely azt súgta, hogy ez ifjú lesz még az ő végzete.

Amikor aztán udvari káplánja hazaérkezett, egész csomó kérdéssel ostromolta az ifjú felől.

— Hasonlít egy kicsit a Rákócziakhoz? — kérdezte többek közt.

De tüstént észrevette, hogy többet mondott, mint amennyit akart s hirtelen kimagyarázta magát.

— Ugy értem, hogy van-é olyan daliás külseje s olyan sastekintete, mint a Rákócziaknak, mert tudja kegyelmed, a nép sokat ad arra, ha már külsőleg is hasonlít a nemzeti szabadság védőjéhez, a Rákócziakhoz.

— Biz az szép szál ifju, büszke homlokkal és merész tekintettel. Hangja szelid, de érces csengésű s ha beszél, sajátságos, megbüvölő tűz sugárzik szeméből.

Zrínyi Ilona mohón szívta be lelkébe e kedves szavakat s még nagyobb kíváncsiság fogta el, hogy színről-színre láthassa ezt a szabadsághóst. Ugyanekkor várta szerető szívére testvéröccsét, János grófort is, akit az udvar katonának nevelt s ha nem is tudta kiőlni belőle a Zrínyi vért, meglehetősen elnémetesítette. Thaly szerint ezredes volt már, Angyal Dávid csak kapitánynak mondja, Horváth Mihály úgy említi, hogy egy ezredet bíztak rá a huszonhat éves ifjúra. Szóval az udvar német tisztté nevelte. Boldog viszontlátás után több hetet töltött nénjénél Zborón, mikor azonban Patakról egy csapat labanccal Munkács felé indult, a kurucok Vékénél megtámadták, elfogták s erdélybe kísérték, ahol tisztos fogságban tartották. A tanúk vallomása szerint Zrínyi János Borsiban megesküdt, hogy a kurucokat felkeresi és velük megütközik. Figyelmeztették, hogy azok jóval nagyobb csapatokkal szoktak járni, de ő azzal biztatta támadásra a labancokat, hogy „mit félnénk azoktól a disznópásztoroktól. Mi azonban inkább hisszük, hogy ez az elfogatás Zrínyi Ilona titkos óhajára történt. Égett a vágytól, hogy megismerkedjék Thökölyvel. Látni akarta a keze vonását, hogy olvasson a lelkében, a gondolatvilágában és a jellemében.

Nem akarta, hogy az öccse egyszerre kuruccá legyen, majd azzá lesz, ha látja, hogy a győzelem pálmája a kurucok homlokát díszíti. Öccse

jó lesz békeszerzőnek és villámhárítónak. Hogy az ajka mit mond, az nem fontos, az ifjú Zrínyi szíve pedig hazájéé volt. Zrínyi Ilona most már női büszkeségének megalázása nélkül írhatot Thökölynek. Így szövődött az a nagyszerű szerelmi regény, amelynél meghatóbbat és tragikus fordulatokban gazdagabbat még a görög tragédia-írók se tudtak volna szőni.

A szárnyaló hír gyönyörűnek festette Thökölyt és Zrínyi Ilona már szerette, még mielőtt látta volna. „Ezen ifju — írja Horváth Mihály — nagy fiatalsága ellenére testben, lélekben példányképe volt egy hazája, vállalása szabadságáért küzdő hősnek: testére szép, erőteljes, munka- és fáradtságtűrő, harcban hatalmas, lelkére lángeszű, higgadt, megfontoló s emellett is bátor a vakmerőségig, a gyűléseken ékesen szóló, tanácsban gyors, esz-közeiben a sulyos körülmények közt kifogyhatatlan.

Ő tehetett a legtöbbet Zrínyi Jánosért, kit lephetett volna hát meg az, hogy levelet írt neki s azt meghitt kamarásával, Hidy Györggyel Erdélybe küldte.

Gyönyörű írása volt a nagyasszonynak, épp olyan tiszta és határozott mint a lelke és a jelleme. Hanem, amit írt, az még gyönyörűbb volt. Magasztalta az ifjú hőst, aki szerencsétlen hazájáért ritka elszántsággal síkra szállott és szívből szerencsét kívánt neki.

Háromszor is elolvasta ezt a levelet a huszonegyéves hős. Aztán epedő hangú választ írt. Boldog lenne, ha láthatná a dicső Rákóczi özvegyét, ha jóságos szemébe nézhetne, melynek bűvös fényéről oly sok szépet hallott.

Zrínyi Ilona dobogó szívvel futotta át a gyöngybetűs sorokat. Azon éjjel nem tudott aludni aranyveretű ágyasházában. Valami csodálatos érzés bűvölte meg, amely elriasztotta szeméről az álom tündéreit. A szívéből áradt szét ez az érzés s ébren álmodozott képzeletének rózsalugasában, amelynek minden szirma, minden levele azt suttogetta:

— Vigyázz a szivedre!

Másnap kábultan ébredt, de mikor kitekintett a vár ablakán, mintha csupa égő szegfűvel és puha rózsaszírommal lett volna behintve a táj és olyan illatot lehelt volna, amit ő még sohasem érzett. A napsugarak is

másképp tündököltek, az égnek is ragyogóbb volt a kék azúrja, az apró felhők pedig mintha nagy liliombokrétákként libegtek volna rajta. Távoli éneket hallott, mintha a föld mélyéből, vagy egy hegyoldalon álló kis kápolna belsejéből jött volna.

A szíve pedig édes nyugtalanságtól hullámozott és keleti tündérmesék lágy zenéje zsongott benne.

Jöhettek hozzá aznap jelentésekkel, levelekkel, ő szórakozottan utasított el mindenkit. A magányt kereste, hogy határozhasson sorsa fölött. Mert tudta, érezte, hogy Thököly válasza nem más, mint vallomás. Lelkesült az ifjú hőséért, de ha meggondolta, hogy tizennégy évvel idősebb nála, lelkén az aggodalom felhője suhant végig.

— Tudná-e őt az ifju szeretni? — ezen tűnődött napokig.

De ha a nagy velencei tükörbe pillantott, mely visszasugározta királynői termetét, gyönyörű és még hollófekete hajkoronáját, üde, rózsás arcát, azt felelte az a tükör neki, hogy ő még mindig az élet tavaszában jár.

És az agodalmakat legyőzte a boldogság sejtelme. Harmadnap levelet írt Thökölynek és belétette az arcképét is, amelyet udvari festője névnapjára készített.

Hadd lássa hát a kurucvezér, ha annyira eped a látása után. Bizonyosan ő is viszonzni fogja. Meg is hozta Hidy György uram nem sokára.

A szőke fürtök, az égszínkéék szem, a sastekintet, a piros és egészségtől duzzadó arc, a daliás termet, a panyókára vetett kacagány, az erős, domború mell, és az egészen előmlő merész dac és férfias elszántság teljesen meghódította a szívét.

A kurucvezér levele az előbbinél is forróbb vallomás volt, ami még hatalmasabb lángot gyújtott a nagyasszony szívében.

Másnap már megint jött egy követ tőle. Havasi virágokat hozott s azt a kérést terjesztette elő, hogy a fővezér fontos politikai ügyben mielőbb beszélni szeretne a nagyasszonnyal.

Zrínyi Ilona tüstént kész volt a válasszal: Örömmel és jószívvel látná várában, ha ideje megengedné, hogy erre kerüljön.

Ebből eleget érthetett a tüzesen ostromló ifjú. Pár nap múlva újabb levele érkezett és ebben megkérte a nagyasszony kezét.

A követnek Zrínyi Ilona csak ennyit mondott:

— Tiszteltetem a fővezér urat.

Aztán behívatta bizalmas emberét, Hidy Györgyöt, leültette és elmondta neki a levél tartalmát s tanácsot kért tőle.

— Először mondja meg, méltóságos asszonyom, hogy mit szól hozzá a szive?

Zrínyi Ilona mélyen elpirult és az arca olyan lett, mint egy rózsakert. Hidy György mindent megértett, hanem azért megjegyezte, hogy tudtával Thököly uram már vőlegény.

— Levelében azt írja, hogy a jegygyűrűt kész azonnal visszaküldeni a menyasszonyának, Teleki Mihály leányának, özvegy Apaffy Miklósnénak.

— Akkor én azt mondom, hogy ebből a frigyből boldogság és dicsőség áradna hazánkra.

— S talán én reám is, — szólt elmélázva a nagyasszony.

— Méltóságod boldogsága egyuttal a haza boldogsága is.

— Menjed hát kegyelmed Thököly udvarába s adj a nekem izenete-met, hogy kész vagyok érte letenni az özvegyi fátyolt.

— Ez az egész kurucság forró óhajtása, mert akkor a Rákóczi-ház hívei szível-lélelkel csatlakoznak Thökölyhez s hazánk szabad és boldog lesz...

— Ez az én mindennapi imádságom, — válaszolta Zrínyi Ilona.

— De két veszedelmes akadályt kell megtörnie méltóságodnak. Az egyik a bécsi udvar, a másik Báthory Zsófia nagyasszony ellenkezése.

— Én elhatároztam, hogy Thökölyné leszek s az én akaratom nem ismer akadályt, — szólt büszkén Zrínyi Ilona.

Hidy György tehát a nagyasszony kedvező válaszával a kuruc fővezérhez sietett, aki újabb levelében már az eljegyzés idejéről is említést tett. Néhány nap múlva pedig azt is megírta, hogy uraöccse, Zrínyi János gróf nemsokára szabad lesz és „talán én is személy szerint udvarolhatok nagy-ságodnak.

Zrínyi Ilona 1679 július 2-án Munkácsról felelt Thököly levelére, melegen köszönve öccse iránt tanúsított „atyafiságos jóakarátját, kívánván

már az ő kegyelme jelenlétével való vigasztalásomnak adjon Isten oly békességes időt érhetni, melyben kegyelmed is hazájába szállhatván, öcsém uram ő kegyelmével az kegyelmed jóakarátját érdeme szerint köszönhessük meg. Kibe Isten boldogítsa kegyelmedet.

Nyolc havi fogság után csakugyan szabad lett Zrínyi János gróf és visszatérhetett nénje ölelő karjaiba Munkácsra, ahol hosszasan tartózkodott Zrínyi Ilona, részint Báthory Zsófia betegeskedése, részint pedig a Felvidéken pusztító pestis miatt, amitől nagyon féltette „kedves apróit.

A találkozás azonban a békealkudozások miatt sokáig késett, de 1680-ban mégis megtörtént és a fejedelemasszonyt teljesen meghódította a daliás ifjú szellemessége és ritka műveltsége.

Olthatatlan, sírig tartó szerelemre gyulladt az ifjú iránt és II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban találóan mondja, hogy nagy szellemeken is csak úgy erőt vesz a szerelem hatalma, mint közönségeseken. Báthory Zsófia hírt vevén a makoviczai találkozásról, dorgáló levelet írt Zrínyi Ilonának, amelyben szemére vetette, hogy Thököly kuruc kísérei az ebédnél megittasodván, a kis Juliankát nyalták-falták. „...Ha szegény édes fiam élne megpökné ezt — pattogott a zsémbes nagyasszony. Hanem aztán szelidebben teszi hozzá: „Ez vagy igaz, vagy nem? de okot az ilyenekre adni nem kell. A büszke Zrínyi Ilona mélyen megbántódva felelte: „Édes kegyelmes Asszonyom, én nagyságod leveleit alázatosan vettem s nagyságod ellennem való neheztelését szívem fájdalmával értettem Juliánka állapotjára nézve, mely dolgot nagyságodnak nem úgy mondták, amint volt. Bizonyítok az élő Istennel és páter Ordódy urammal (Zrínyi Ilona gyóntatója) és több becsületes emberekkel, akik jelen voltak, hogy valamit az én ártatlan gyermekemre fogtak, abban semmi sincsen. Miért tehát engem oly átkozott asszonynak tart Nagyságod, hogy engedném szemem láttára az én ártatlan, nyolcesztendő leánykámat ország gyalázatjára nyalni-falni?

Thököly látogatásáról pedig így írt: „A fegyverszünet kinyilvánítottán, gróf Thököly uram ide izent, hogy eljön, ki is feljövén a várba, hétfőn (február 19) ebéden levén itt, ebéd után mindjárt lemene. Én nem mondhatam, hogy ne jöjjön, mint más becsületes embert, úgy kellett ő kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekszik, az merre megyen.

Báthory Zsófia 1680 június 14-én meghalt s ezzel a végzet maga hátrította el a szerető szívek útjából a legnagyobb akadályt. Most már csak az udvar ellenállását kellett megtörni. Az éles eszű nagyasszonynak azonban ez is sikerült Caprara tábornok segítségével, aki pedig folyton zaklatta, hogy Munkács várába német őrséget fogadjon.

Leveleiben némi ártatlan híradásokkal kedveskedett neki a kurucok mozgalmairól, vendégül hívatta magához, majd levelet írt neki, amelyben főlemlítette, hogy Thököly szólni kíván vele s főrendű szolgáját, Eödönffy Lászlót küldte hozzá propozícióinak meghallgatására.

„Thököly — úgymond — ezeket izente: Ha a méltóságos fejedelmesszony bizonyos jellel arra igéri magát, hogy nőül jön hozzám, én is azon leszek, hogy ő felségéhez minden hadaimmal visszamenjek s életem fogytáig igaz hive leszek ő felségének, a törököt is lecsendesíteném s mi magyarok lennénk azok, kik a hazát a török alól felszabadítanók, megmutatván nemcsak szóval, de cselekedettel is, hogy igaz hive vagyok ő felségének.

Zrínyi Ilona megjegyezte a tábornokhoz írt levelében, hogy ő árváival együtt ő felsége oltalma alatt lévén, az ő tudta és akarata nélkül semmit sem akar cselekedni, felkéri azért a tábornokot, mozdítsa elő ezt az ügyet az udvarnál.

Ez a kérelem hízelgett a tábornok hiúságának s mivel tudta, hogy az udvarnál a francia háború miatt mennyire óhajtják a békét, Saponora ezredes rögtön Thökölyhez küldte, hogy újabb fegyverszünetet kössön. Utasításul adta az ezredesnek, hogy „ő felsége nem ellenzi a házasságot az özvegy Rákóczinéval, s kész mind általában az országot, mind különösen a protestánsokat is kielégíteni, remélvén, hogy a gróf nemcsak a fegyvert leteszi, hanem a töröknél is közremunkál a béke megújítására.

Thököly azonnal megkötötte a fegyverszünetet s így jött létre az első találkozás, mely után kezét odaígérte az ifjúnak és Ujlaky István asztalnokát elküldte Szelepcsényi érsekhez, Gubasóczy kancellárhoz, meg Kolonics bécsi püspökhöz, elmondotta, milyen ígéretekkel ösztönzik Thökölyt a háborúra, de ő kész lenne ezeket visszautasítani, ha „a hazában megtelepedhetnék és istenes házastársat találhatna magának.

Mindezt azért siet tudtukra adni, hogy a jövőben felmerülhető bajok miatt őt ne okolhassák, „mert készebbek volnánk egy óráig nem élnünk, hogysen mint ő felsége ellen a magyar hazának legkisebb romlására ügyekeznenk. Thököly hajlandó volt ekkor a békére, de csak színleg. Családja üldözéséért, kincseinek elorzásáért, a szabadság letiprásáért, a bécsújhelyi vértanúkért le akarta tapodni a sasos lobogókat s dicsvágyó lelke porig akarta alázni a kevély bécsi udvart.

Szelepcsényi érsek sietett válaszolni a nagyasszonynak. Most még ugyan nem adhat végleges választ, de máris mondhatja, hogy Isten jóvoltából minden jót várhat. Saponora ezredes, császári követ, azonban csak hónapok múlva hozta el az udvar beleegyezését a házasságba. De egyéb kívánságai közül nagyon keveset akartak teljesíteni. Pedig épp ekkor győzött a portán a háborús párt s Thököly Budára ment, szövetséget kötött a törökkel és átvette a fejedelmi jelvényeket: a zöld bársony süveget, zászlót és aranyos buzogányt.

Budáról aztán 1682 május végén fényes kuruc kísérettel indult fejedelmi arájához. Zrínyi jános gróf, akit az udvar békeközvetítőül küldött le, a kis Rákóczi Ferencsel Leleszig ment eléje. Innen diadalmenetben vonult Munkácsra, ahol június 15-én ülték meg a mennyegzőjüket, a Rákóczi-várak őrségei pedig esküvel fogadtak hűséget Thökölynek. Háromévi epedés, levelezés, aggodás és reménykedés után végre teljes boldogságban egyesülhetett a szerető pár. És az első év volt a legtisztább, a legfelhőtlenebb egész életükben. Mintha a végzet is meg akarta volna őket kímélni házasságuk mézesheteiben a gyötrelmes gondoktól és küzdelmes vívódásoktól.

Édes, önfeledt mámorban élvezhette e két nagy lélek azt a boldogságot, amelyet később oly keserű szenvedéssé változtatott a kifürkészhetetlen gondviselés. Ragyogó színekben gyönyörű álmokat festett a képzelet jövőjükről. A felséges pillanatokban, amikor ajkuk-szívük összeforrt, a haza jövőndő nagysága és dicsősége lebegett előttük, mint káprázatos fényű délibáb a rónán.

A félhold teljes hatalmával fogja támogatni Thököly szabadságharcát. Eme fölemelő, s duzzadó reményeket keltő hírrel tértek haza

Konstantinápolyból Giczey István, Radics András és Tunyogi Sámuel kuruc követek, hogy ne csengett volna hát a nászórák örömébe a diadalmas csatazaj visszhangja, amely annyira tudja lelkesíteni a vitéz kurucvezért.

Néhány hét múlva a hős már ismét táborba szállt, elfoglalta Kassát, Füleket s a királyához példás hűségű Koháry Istvánt, ez utóbbi vár kapitányát, foglyul küldte Ungvárra. Zrínyi Ilona a következő év tavaszán boldogító hírral lepte meg. Fiok született, a kis György, de örömük nem sokáig tartott, a gyermek pár hetes korában meghalt. Ez a gyász mintegy előfutárja volt annak a sok csapásnak, bűnnek és szerencsétlenségnek, amik ez anyagi türelmű, fenséges jellemű nagyasszonyra szakadtak.

Az 1683-i török hadjárat szörnyű kudarccal végződött. Amikor Bécs kapu: fölött már-már a félhold zászlói lobogtak, negyvenezer főnyi vitéz és fegyelmezett hadával megjelent a császárváros alatt Sobieski János lengyel király és pozdorjává törte a roppant török hadat. Thököly kurucok a cseklé-szi táborban állottak. Parancsa volt, hogy Bécs alá menjen, de nem ment. A döntő pillanatban talán meggondolta, hogy Bécs romlása újabb szolgásgot jelentene a országra.

A menekülő török lovasság éjjel futott keresztül Cseklészen, legázolva az alvó kurucokat és azok sátrait. Thököly magával hurcolta a táborba a kis urat: II. Rákóczi Ferencet is. Egy hajszálon múlt, hogy őt is össze nem tiporták. Egyedül hűséges kamarása, Körössy György éberségének köszönheti a nemzet, hogy a gyermeket a vadul rohanó tatárok agyon nem gázolták. De Körössy, mihelyt a nagy robajt, recsegést, zuhanást, lovak dobogását hallotta, tüstént berohant a kis úr sátorába, ölébe kapta a gyermeket és egy dombra rohant vele. Pár perc múlva a rohanó horda feldöntötte és foszlánnyá tiporta a fejedelmi sátort. A hű Körössy aztán a kis úrral nyeregbe kapott és Lévára vágatott, ahol Zrínyi Ilonától elváltak. A házasságukat követő esztendő tehát már mérhetetlen szerencsétlenségek kezdete volt.

Bécs ostroma előtt Lipót császár nagy kísérettel menekült onnan. Követte őt Zrínyi János gróf is. Hintója a császár mögött haladt. Amint a lábát fölemelte, tokban levő puskája véletlenül elsült. Az udvaroncok elhi-

tették a császárral, hogy Zrínyi merényletet akart elkövetni ellene. Lipót azonnal elfogatta és Rottenburg várába záratta. Zrínyi Ilona sohase láthatta többé egyetlen testvéröccsét. Valósággal befalazták az utolsó Zrínyit és egy szűk nyíláson dugták be ételét, italát. Ruhája lerohadt róla, bozontos szőrű vademberré lett, még beszélni is elfelejtett s utoljára már bőgött, mint az állat — írja róla Cserey Mihály. Húsz évi kínszenvedés után megőrült, tébolyodottan halt meg és sírba vitte a dicsőséges Zrínyi nevet, amely oly rettegett volt az udvarnál.

Az 1683. év nagyon szomorúan végződött Zrínyi Ilonára. Férje szívós kitartással és fáradhatatlan elszántsággal küzdött tovább a németek ellen. De a balsors hozzátapadt, mint zuzmó a sziklabérchez. Kezdődtek a súlyos megpróbáltatások nehéz, keserves napjai. És ekkor egész csodás nagyságban bontakozott ki Zrínyi Ilona hősi jelleme a világ előtt. Erős, férfias lelke meg nem ingott, annál kevésbé tört meg.

Az a nagy, minden képzeletet fölülmúló szeretet, amivel az urát vette körül, oly törhetetlen kitartást és csüggedetlen erélyt adott neki, hogy nincs a világhistóriában hős, aki olyan szédítő magasságban ragyogna az utókor előtt, mint Zrínyi Ilona.

Súlyos, megrendítő, az egész nemzetet elcsüggesztő események történtek körülötte, hanem az ő lelkét nem tudták megrázni, se a szívét összeszelezni. A honlányi magasztos érzés, meg a hitvesi szeretet kiapadhatatlan kincseivel árasztja el mindazokat, akik férjével küzdenek, vigasztalja őket, ha csüggednek, bátorítja, ha lankadnak, lelkesíti, ha kimerülnek. Férje hazájának, ő pedig férjének él. Gyermekének áldott szívű anyja, de magával mitsem törődik, életének egyetlen nagy célja: férjét boldognak tudni, ellenségein diadalmaskodva látni, az ő bánatát eloszlatni, kitartását fokozni s az önfeláldozás ezer nemével a balsors csapásait fejéről elhárítani.

A haza szenvedő képében az uráét látja, neki szenteli minden percét, minden gondolatát. Az önfeláldozó hitvesi szeretet és hűség nagyszerű szimbóluma ő, örök példaképe annak a nagy gondolatnak, hogy miképp olvadhat föl egy asszony urában, miképp forrhat vele össze elválaszthatatlanul szívben-lélekben, az élet minden vonatkozásában.

Mint a Vénusz-csillag a hajnali égboltról, úgy tündöklenek felénk a századok ködéből az ő honleányi erényei. Az emberi gyarlóság szédülve pillant rá, mert oly magasan áll nemcsak korának, de egész múltunknak asszonyai között, hogy hozzá hasonlót is csak egyet találunk: Szilágyi Erzsébetet.

Úgy szomjazta férje jelenlétét, mint liliom a harmatot és mégis elbocsátotta a tábori élet ezer veszedelme közé, hogy hazáját boldogíthassa. A maga örömet, nyugalmit, családi boldogságát feláldozta a hazáért. A szerencsétlenségeken nagy lelkével fölülemelkedett, vigaszt, türelmet, kitartást és reményt merített végtelen szerelméből s bízott az igaztalan végzet megváltozásában.

Fájt neki, hogy a harcok véres fürgetege messze sodorta az urát a csöndes és nyugalmas családi fészektől, de nem mutatta. Csak nagy ritkán adott kifejezést egy sóhajtásban, egy pár keserű sorban ezen való bánkódásának. Minél ritkábban mosolygott Thökölyre a hadi szerencse, annál hosszabb időre kellett elszakadniok egymástól. De ő magányában is vele volt, látta és gyöngéden szólt hozzá. Becézte és vigasztalta.

— Majd jóra fordul minden. Az igazság nem járhat mindig bekötött szemmel. Néha leveszi a kendőt róla, hogy tisztábban láthasson.

Gyermekeit gondosan nevelte, aztán szőtt, font, hogy teljék az idő. Mennyi gyönyörű gondolatot szöhetett azokba az atlaszruhába, amiket ezüst fonállal varrt ki, miközben az uráról mélézött.

Szádvárból 1684 júl. 21-én levelet írt Szirmay Miklósnak, hogy vegyen neki ezüst fonalat Eperjesen s küldjön mielőbb egy fél fontot, hogy munkájában hátra ne maradjon.

De amellet jóságos szíve a mások nyomorát is enyhítette. Számos levele hirdeti jótékonyosságát. Enyhíteni a szenvedést, letörülni a könnyeket, mily fölséges női hivatás!

Ezt tette Zrínyi Ilona is, pedig az ő titokban hullatott könnyeit nem tudta letörülni a kegyetlen végzet. Patakon és más felvidéki városokban gondoskodott a szegény tanulók ellátásáról.

A fogoly füleki kapitányt, Koháry Istvánt, mindenképpen meg akarta törni a kuruc vezér, hogy melléje álljon. Vason tartotta, koplaltatta, szűk földalatti zárkába csukatta, hogy makacsságából engedjen. Zrínyi Ilona anyagi szíve nem tudott ilyen kemény lenni, titokban jobb ételeket adatott neki, a vasat levétette róla, ruhát adatott rá. Mikor ezt Thököly megtudta, felingerült és a foglyot Munkácsról Ungvárra vitette. Néha sóvárgó szívvel várta haza és ha nem jött, bánatát szomorú sorokba öntötte. „Megvallom — írja egyik levelében, nem gondoltam volna, oly szerencsétlen legyek, Kegyelmed nélkül töltsem sirással az áldott ünnepeket, de minthogy Isten ő szent felségének és Kegyelmednek úgy tetszett, legyen úgy minden. De kérem édes szivem uram, legalább gyakortább tudósítson maga egészsége és hun léte felől.

Mély vallásosságában gyökerezett tehát önbizalma és a szeszélyes sors változásain való megnyugvása. Hanem azért sokat búsult férjéért és hazájáért.

Segített rajta amint lehetett, írt, tanácsolt, intézkedett, pénzt vett kölcsön, hogy ura hadakat fogadhasson. Hanem a folytonos búsulás néha egészségét is megrendítette. Erről azonban sohasem panaszkodott az urának. Eltitkolni, ami búsítaná, megírni, ami felvidíthatja, ez volt az ő határtalan gyöngédségének célja.

„Tegnap öt órakor érkezett — írja egy másik levelében — Görgey* uram és nehéz nagy búsulásomban mégis megvidultam, midőn hallottam Kegyelmedet jó egészségben lenni és hogy láttam Kegyelmed maga irásait. Nagy örömmel értettem mindenek felett Kegyelmednek visszaindulását erre mifelénk.

De az én megkeseredett szivemnek mégsem elég, valameddig nem látom Kegyelmedet, édes szivem uram... A nagy Istenért kérem Kegyelmedet, édes kincsem uram, magára vigyázzon és siessen ide jőni, mert az ördögnek sok szolgálói vannak. Nem szeretnék Kegyelmedtől elrekedni, kitől Isten oltalmazzon, édes kincsem. Mert tudja Isten, minémü egészségben vagyok, mióta Kegyelmed innét elment; ezt nem másnak, ha csak busulá-

* Görgey János, Görgey Arthur tábornok öse, Thököly bizalmas embere, aki 1685-ben Thököly váradi elfogatása után meghódolt.

somnak tulajdoníthatom. De legyen úgy, mint Istennek tetszik, mindenkiben.

A hitvesi szeretetnek mily egyszerű és mégis mily fenséges magasságban szárnyaló apotheózisa ez. A nagyasszony nem akar elszakadni az urától, mert az ő lelkének sugarai nélkül kietlen pusztaság és vak sötétség neki ez az élet. Búbánat tépi, marcangolja szívét, de a fájdalomnak, a benső kínoknak csak egy-két halovány vércsöppje fröccsen rá a papirosra. Nem akarja búsítani az urát, nem sóhajt, nem jajgat, mint annyi erős lelkű asszony, ha szeretett urára ezer halál leleselkedik, hanem megnyugszik és fölemelkedik lelkével abba a tiszta világba, ahol a fájdalom is megkristályosodik és ragyog, mint a drágakő. A maga gondját, baját alig említi, inkább csak azok fájnak neki, amik férjét és családját sújtják. Ha rab öccsére gondol, kimondhatatlan keserűség önti el a szívét. Azt hiszi, hogy miatta szenved a szörnyű rabságot, ha hozzá nem jó, ha a kurucok el nem fogják, az a véletlenül elsült fegyver nem kelthette volna fel az udvar gyanúját. Öccse mint élőhalott szenvedett a tömlöc fenekén. Semmi se tudta elpártolásra bírni a császártól és íme mégis hosszú kínzással ölik meg. Rendíthetetlen hűségéért így fizetnek Bécsben.

Zrínyi Ilona fűt-fát megmozgatott, hogy öccsét kiszabadíthassa.

De kő volt az udvaroncok szíve helyén s neki meg kellett halnia, mielőtt a szeme lezárult volna. Zrínyi Ilona egyre unszolja, sürgeti az urát, hogy mentse meg az öccsét. Az előbbi levelében róla is ír: „Szegény rab öcsémnek szabadulásában — hogy Kegyelmed fáradoz, az jóllehet meg nem szolgálta Kegyelmednek, de ha Isten életét megtartja, annyi sok szenvedések után talán észreveszi magát és azután szolgálni fog holtig — kiért Isten is megáldja Kegyelmedet... Nem volna-e jó énnekem a lengyel királynak irni, szabadulásába eszköz volna ő felsége, egy szava is sokat teszzen mások előtt. Lám ajánlotta magát ő felsége. De hagyom eziránt Kegyelmedre az dolgot, édes szivem uramra, tudom, jó pártfogója leszen. Azt jól tudom, én miattam szenved az rabságot, kiért fizessen meg az ur Isten ilyen gazságért ő felségének.

A nagyasszony ekkor még nem képzelte, hogy öccse ott fog elrohadni a börtön fenekén, kínjaitól megtébolyodva és irtózatosan eltorzulva, mint a bécsi igazságszolgáltatás szánandó mártírja.

De a kuruc szellem még könnyein és szenvedésein keresztül is átragyog.

Hósi vére, csodás jelleme a megpróbáltatások és sűrű sorscsapások közt is rendületlenül kuruc marad.

„Labancok — írja ugyane levelében — Sztropkó táján is vannak. Az a hires Pethő Gáspárka berzenkedik. Oh élheterlen lélek, idétlen gyermek! Minemű patenst forgat, Kegyelmednek elküldöttem. Nem kéne karddal, hanem guzsalyokkal megverni és úgy megtanítani, az uraságnak és vitézségnek hagyna békét, mert ahhoz nem tud, csak a beszédhez«.

Amennyire tisztelte és becsülte a kuruc katonákban a bátorságot és önfeláldozást, annyira lenézte és semmibe se vette a berzenkedő labancok üres és szószátyár hetvenkedését.

Minél rosszabbra fordult Thököly ügye, minél szűkebb térre szorultak a kurucok, annál magasabban szárnyal benne a minden áldozatra kész hitvesi szeretet és anyai gyöngédség. Egyik levele, amely e nehéz időkben íródott, egész fényében és nagyságában tárja elénk dicsőséges szívét és páratlan jellemét.

„...Édes szívem, gondolja meg Kegyelmed azt, hogy ha engem Kegyelmedtől elszorithatnának, nem lenne nagyobb örömük és bizonyosb veszedelme Kegyelmednek, kitől Isten oltalmazzon. Mert tudják, hogy Kegyelmed azon helyet nem hagyná igaz és hiv emberek nélkül és így Kegyelmedtől elrekedném azokkal együtt, kitől Isten oltalmazzon. Én miattam... distractiót tennének Kegyelmednek, édes szívem és akkor volna, az kitől félttem eleitől fogvást. Az én Istenem énnekem ne adja azt érnem, hogy én az én édes uram nélkül akármi némü bátorságos várban, vagy helyben megmaradásomat lelhetném. Én azt nem, kívánom, hanem vagy élet, vagy halál: semminemü félelem, sem nyomoruság engem Kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak éppen kegyelmed el ne hagyjon, én ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahol hallom Kegyelmedet lenni. Vaj ki nagy dolog

volt minden időben az igaz szeretet. És így, édes szivem uram, ha jól leszen dolgunk, együtt vigadjunk, ha pedig len akármilyen ellenkező dolgunk lenne, egymást vigasztaljuk és együtt legyünk, mint Isten akarja, együtt viseljük az keresztet. Vaj ki jó az Isten, rombol és jót ad, és ami rossz és nehéznek látszik, jónkra fordítja. És ha most ellenkező dolgokkal Isten próbál is bennünket, ha jót veszünk tőle, miért nem vehetnénk azt is, az mi nekünk ellenkezőnek látszik is lenni. Szabad az Isten királyokkal és minden alkotmányokkal. Bizony nemsokára megvigasztal az Isten mindnyájunkat az áldott békességgel.

A hitvesi hűségnek és önfeláldozásnak igazi dithirambja ez. Ha olvassuk, mintha szépen és titokzatosan búgó zsolozsmát hallanánk a templom szentélyében, amely megrázza szívünk minden rostját, agyunk minden sejtjét. Az énekek éneke nem szállhatott tisztábban és gyönyörűbben az ég felé, mint ennek a hős asszonynak a szeretete. Érezzük mi is a belőle áradó forróságot és édes asszonyi illatot. Ennyi lelki szépség, jóság, figyelem, föláldozás, lemondás és megnyugvás csak a szentek életében található.

Ezt a levelet márványtáblára kellene vésní és minden leányiskola falába beleilleszteni, hadd lássák és érezzék át a mai és a jövőndő kor leányai, amikor olvassák, hogy mi a tökéletes nő örök eszményképe.

Zrínyi Ilona épp oly önfeláldozón szerette az urát, mint a hazát. A kurucok ügye csak úgy szívéhez nőtt, mint Thökölynek. és ugyane leveléből felénk csillog az ő harcias szelleme és katonás erélye is. Közli a vezérrel, hogy Vay Lászlót tíz katonával Terebes felé küldötte, hogy vigyázzanak az ottani két hídra s ha szükséges, azokat lebontsa, vagy porrá égesse. Regécz-be szekereken élelmiszereket küld s holnap maga is ott lesz. Patak vára mindennel el van látva, de az őrséget szaporítani kell. Annak kapitánya nagy bátorsággal mondta neki, hogy ezer, vagy legalább hatszáz emberrel nem félti várát. „Azokon én — írja — nem busulok, csak én kegyelmeddel együtt lehetnék.

De a balsors már nem engedte ki Thökölyt szöges vasöklei közül. A Rákóczi-várak is egymásután estek el, Patak, Ónod, Eperjes, Tokaj, Kálló kapitulált s Thököly mind szűkebb térre szorult. Nemcsak a törököt, hanem

őt is elhagyta a hadi szerencse. Mikor utoljára együtt voltak, Zrínyi Ilona szemrehányást tett neki, hogy nem követeli erélyesebben a portánál a seregélycsapatokat.

— Ha királlyá tett, akkor teljes erejével köteles segíteni, — dobantott lábával a nagyasszony.

— Én azt hiszem, angyalom, — sóhajtotta Thököly, — hogy a német praktika pénzzel dolgozott ellenem. De majd megtudom, mert minden pillanatban várom Géczy István uramat, akit Ibrahim nagyvezérhez küldöttem.

— Amott jön éppen — szólt Zrínyi Ilona. — Csak legalább jó híreket hozna.

Néhány pillanat múlva előtte állt Géczy. A víz csorgott az arcáról, paripája is olyan volt, mintha megúsztatták volna.

— Nos mit izen Ibrahim? — kérdezte Thököly türelmetlenül.

— Azt, hogy egy szál katonát se adhat, mert őket is roppant veszteség érte és segítsen magán kegyelmes uram úgy, ahogy tud.

— Hát a pasák, azok se szóltak mellettem?

— Dehogyan szóltak, még szidták kegyelmes uramat s oly ingerültek voltak, hogy majdnem rabszjra fűztek.

— Hát mi vagyunk az okai, hogy gyáván megszaladtak Bécs alól?

— Kegyelmes uramat okolják mindazon kudarcért, amit a porta három év óta szenvedett. Aztán meg azt is emlegették, hogy kegyelmes uram, mint minden gyaur, kétszinü.

— Hm, úgy látszik besugták nekik, hogy Szirmay Istvánnal a hátuk mögött békeajánlatot tettem Bécsnek.

— Ha ezt valaki elárulta, úgy ez csak Károly herceg, vagy Caraffa tábornagy lehetett — mondta Géczy.

Amikor Thököly egyedül maradt, sokáig tűnődött, habozott és gondolkozott. Láta, hogy a török már nem bízik benne, máskülönben nem hagyná magára. De Kassát nem mentheti fel az ostrom alól, ha segítséget nem kap. Aztán meg akire a szerencse mosolyog, mindig azt követi a tömeg. Neki tehát vissza kell hódítani az elpártolt hadiszerencsét. Furcsa

gondolat villant át a lelkén. Átsietett a nagyasszony szobájába, aki most is ezüst fonalat öltögetett, miközben szomorúan nézett maga elé.

Thököly megsimogatta ragyogó fekete haját, amely tömött csigákban simult hófehér halántékára és ellágyultan kérdezte:

— Angyalom, bizol te bennem?

— Micsoda kérdés ez, édes szívem uram, — szólt szelíd szemrehányással a nagyasszony s jószágos szemét bizalomteljesen emelte Thökölyre.

— De itt most oly nagy dologról van szó, amely a legnagyobb próbára teszi anyai szivedet.

Zrínyi Ilona szempillája összerezzenet és meghökkenve nézett rá.

— Édesem, — folytatta Thököly és hangja szokatlanul rezgett a belső viharok morájától. — Most már csak egyetlen mód van arra, hogy gyermekeid uradalmait és várait megmenthessük.

— Beszélj, édes szívem uram, én mindenre kész vagyok.

— A portánál a német aranyak megingatták az irántam való bizalmat s ezt csak úgy nyerhetem vissza, ha kezezt küldök Stambulba.

— Magam is kész vagyok érted odamenni, lelkem édes uram.

Thököly megcsókolta a nagyasszony homlokát, aztán sóhajtvá felelte:

— Tudom, drága szívem, hogy ezt az áldozatot is megtennéd értem, de ott csak egyet fogadnának szívesen, a te kedves Ferkódat.

Zrínyi Ilona egész testében megrendült, arca elhalványult, a keze reszketett.

— Egyetlen fiamat, — hördült föl halálosan megdöbbenve. — Miért a fiamat?

— Mert a Rákóczi név varázsa s az árvák óriási vagyona elég biztosíték lenne az iránt, hogy most is hive vagyok a portának s ha béke ajánlatot tettem is Bécsnek, azt nem gondoltam komolyan s csak időt akartam nyerni vele.

— Oh Istenem, ki tudja, mi vár ott rá az idegen földön.

— Ne félj, angyalom, — szólt Thököly lágyan simogatva a nagyasszony kezét, — nem eshetik semmi baja. Csak nem engedem, hogy végkép megfosszanak egyetlen fiadtól.

Zrínyi Ilona arcán meglátszott a nagy lelki vívódás. Ilyen próbára még nem tette őt sohasem a szíve. Szerette Thökölyt s a legnagyobb áldozatra is kész lett volna az ő boldogulásáért, de arra sohasem gondolt, hogy még nyolc éves fiacskájától, a Rákóczi-ház egyetlen zsenge hajtásától is el kell szakadnia érte. Az anyai és a hitvesi szeretet kétségbeesett harcot vívott a lelkében. Vére minden cseppje forrt, izzott és rohanva száguldott ereiben.

— Adjam, ne adjam, — ez a két kérdés lobogott lelkében, mint egymást harapdáló lángoszlopok és az agyát perzselték, a szívét égették, öntudatát elnyeléssel fenyegették.

— Kérlek, szívem, ne aggódj a kis Ferkóért, ügyem rögtön jóra fordul s az egész nemzet áldani fog nagylelküségédért, amellyel új tápot adsz a szabadságharc szunnyadó tüzének.

Zrínyi Ilonának a szíve mélyébe markoltak e szavak. A hazáért kész még egyetlen fiától is megválni. Egy pillanatnyi habozás után Thököly nyakába borult és hangosan zokogta:

— Édes szívem uram, odaadom életemnek legnagyobb kincsét, egyetlen fiamat is. Legyen a te akaratod szerint.

Thököly nagyon megörült felesége hőslélekű elhatározásának s azonnal kiadta a parancsot, hogy készítsék elő a kis urat a nagy útra. Zrínyi Ilona csak azt kötötte ki, hogy kamarásán és nevelőjén kívül szolgálomezélyzet is menjen a hercegúrfival. A gyermek Rákóczi nagyon örült, hogy sokat lovagolhat s neki roppant kedve telt a szilaj paripákban.

A kuruc király másnap reggel akart útra kelni. Zrínyi Ilona azonban az egész éjszakát ébren töltötte. Folyton maga előtt látta fiának lesoványodott, fonnyadt, sárga arcát, a kegyetlen törököt, aki korbáccsal áll előtte, hallotta jajkiáltását és sziszegő zokogását. Aztán úgy rémlett neki, mintha különös neszt, rejtelmes suhogást hallana, az ablakok zörögnének s a vár udvarára fáklyafény vetődnek. Felült ágyas házában és kitekintett. Egy nagy, ősz szakállú férfiút pillantott meg, aki komor szemrehányással nézett rá. Széles melléből nehéz sóhajtás szakadt föl és kezével vádlón mutatott Zrínyi Ilonára.

— Istenem, jól látok, hisz ez boldogult férjemnek a nagyatyja, —
első Rákóczi György.

A fehér szakállú szellem némán bólintott fejével, aztán suttogó hang
kelt remegő ajkáról:

— Nem, az unokámat nem engedem.

E pillanatban Lorántffy Zsuzsánna szelleme tűnt elő. Az áldott em-
lékű nagyasszony szigorú és méltóságteljes tekintettel nézett Zrínyi Ilonára.

— Azt hittem, hogy méltó leszel hozzám, de ha unokámat odaadod
az álnok töröknek, akkor vétkezel az Isten ellen s én megtagadlak téged.

E szavak szállottak ajkáról halkán és csendesen s mégis úgy égettek,
mint a korbácsütés.

A nagyasszony eltakarta az arcát és egész testében remegett. Hiszen
most meg az elesett hős II. Rákóczi György szelleme állott elébe. Halálos
fejeseből patakzott a vér, arca krétafehér, míg ajka lassú mozgással susogta:

— Nézd, e halálos sebet török kardok ejtették rajtam s te mégis a
szultán udvarába küldöd egyetlen kis fiu unokámat?!

A szellem tovább lebegett, aztán első férje jelent meg előtte.

— Számon kérem tőled egyetlen fiamat, szólott szomorúan s azzal ő
is eltűnt. A nagyasszony fölkelte ágyából, magára kapta hálóköntösét, aztán
kis fiához sietett, aki édesen aludt. Megcsókolta rózsaszínű arcocskáját,
letérdelt az ágya előtt és zokogva tördelte:

— Édes jó Istenem, de sulyos megpróbáltatást mértél rám. Mit te-
gyek, mit tegyek? Őseid nem akarnak elengedni téged, pedig a hazáért
hoznám ezt a roppant áldozatot. Féltenek téged a török álnokságától, haj
pedig százszorta mérgesebb kigyó a német.

Szelíden simogatta a gyermek homlokát és izgatottan járt-kelt a szo-
bában. Szíve hangosan vert s olykor száraz, síró csuklás tört ki a kebléből.
Lassankint megvirradt. A hajnal tele tűzte rózsákkal az ablakokat. A kis úr
felébredt s boldogan öltözködött. Paripája már nyergelten állt az udvaron.
A nagyasszony lekísérte a kis Ferkót. Thököly már ott állt, lova nyakára
könyökölve. Zrínyi Ilona egyszerre csak görcsös zokogásra fakadt, kisfiá-

hoz rohant, átölelte, szenvedélyesen magához szorította, aztán megrendülve tördelte:

— Nem adlak oda édes fiam, nem adlak!

Milyen kétségbeesett lelki harc előzte meg ezt a nagy elhatározást. Zrínyi Ilona az éjszaka csöndjében és a hajnal arany fátyolában borzasztó rémekkel viaskodott, amelyek mind azt súgták a fülébe, hogy nem látja többé egyetlen fiát. Ezek a rémek a szívére ültek és égették, tépték, szag-gatták. Majd az agyára szöktek föl és azt vájkálták izzó parázsból való ujjakkal. És ő még ekkor is habozott. Még ekkor sem tudott határozni, amidőn a gyermek apja, nagyatyja és nagyanyja szelleme sírt és sóhajtott az éjszaka némaságában. De mikor itt volt a nehéz pillanat, hogy el kell szakadnia szíve vérétől, lelkének a lelkétől, a szent anyai fájdalom vissza-adta eszét, rideg józansággal való számítását és legyőzte benne a mérhetetlen hitvesi szeretetet.

Fenséges volt ez az asszony, mint anya is! Thököly szomorúan nézett rá, megtudta érteni az anyaszív roppant aggódását, egy szó szemrehányást se tett, hanem föl pattant paripájára és búcsúcsókot intve, elvágatott. Zrínyi Ilona könnybe borult szemmel nézett utána. A szíve majd megszakadt, de mikor gyermekére nézett, nagyon megkönnyebbült. Az urát majd kibékíti, hiszen ha szereti, tudhatja, hogy egy anyának legfőbb kincse a gyermeke.

A férjéért mindent fel lehet áldozni a hű hitvesnek, csak a gyermekét nem. A kis úr nevelője Badinyi János és kamarása a ritka jellemű Kőrössy György a vártemplomban imádkoztak a kis Rákócziért és leborulva csókolták a nagyasszony kezét, amikor megtudták, hogy a gyermek itthon marad. A nemzet egyedüli reménysége volt ő és egyetlen élő szikrája az elnyomott szabadságnak. Rákóczi ekkor látta utoljára a mostoháját. A balsors messze vetette őket egymástól s csupán levélben érintkezhetek később, midőn a gyermek hatalmas daliává szökkent és magasan lobogtatta a patronás szabadságzászlókat.

Thökölyt már üldözte a balsors. A ravasz Caraffa elárulta a portának, hogy békeajánlatot tett Bécsnek, a belgrádi vezérnek meg azt is megsúgta, hogy szép összeget kaphatna a kuruc király fejéért.

Ibrahim nagyvezér, aki nagyon féltette a nyakát, e biztatásra parancsot küldött a nagyváradi basának, hogy fogassa el Thökölyt és vason küldje Belgrádba.

A kis Rákóczi beszédet intézett a kurucokhoz.

A kuruc király erről mit sem tudva, október elején Váradra érkezett, a basa ravaszul lakomára hívta meg a várba. Mikor aztán Thököly csekély kíséretével megérkezett, mindjárt megragadták, a hídon belökdösték, láncre verték és Nándorfehérvárra küldték. Angyal Dávidnak a kuruc királyról szóló művében egykorú kép látható, amely a porig megalázott Thökölyt mutatja, amint a törökök Belgrád felé kísérik.

A nagyeszű Thököly politikája tehát kudarcot vallott. Ő a törökkel a németet, ezzel viszont a törököt akarta összemorzsolni. Folytatása akart ez lenni a lángeszű Fráter György politikájának. És ehelyett őt morzsolta össze a két hatalom őrle malomköve.

A kuruc király híres vezérei: báró Petrőczy István, Petneházy Dávid, Szőcs János, felbőszülve a török álnok hitszegésén, lecsapták fejükről a kuruc süveget és bosszút lihegve a császár pártjára állottak. A török kezén levő várakat egymás után foglalták el s Petrőczy és Petneházy úri parolájára még Kassa is meghódolt, amely eddig makacsul védte magát Caraffa ellen. Majd elesett Regécz, Patak és Ungvár. Az előbbi kettő a Rákóczi árváké volt s őrségeik csak oly feltétellel hódoltak meg, hogy a Rákóczi árváknak semmi rövidségük ne legyen. Még azt is kikötötték, hogy a várba császári őrséget ne tegyenek, a várak jövedelme az árvákat illesse. A németek ezt meg is fogadták, de alig tártak kapukat a várak, azonnal ők ültek bele, a családi kincseket rejtő tárházakat álnokul feltörték s több millió értékű aranyat és ezüstöt elraboltak. Azzal az ürüggyel vitték el a kincseket, hogy ha az árvák felnőnek, mindent visszakapnak, de soha egy petákot se láttak belőle.

Zrínyi Ilonának Petneházy vitte meg a gyászos hírt Munkácsra s kérte a nagyasszonyt, hogy a törököknek ez álnok hitszegése után térjen ő is a német hűségre. A nagyasszony azonban a lesújtó hírt a gondviselésbe vetett rendíthetetlen bizalommal és megnyugvással fogadta s az ég felé tekintve, szelíden mondta:

— Nagy az Isten; Uram még megszabadul, elébb, mintsem hinnék.

Igaza volt, reménye nemsokára teljesült. Pár hét múlva a porta szabadon bocsátotta Thökölyt, a szultán a belgrádi basát megfojtatta s újabb segítséget adatott a kuruc királynak. 1685 dec. negyedikén már levélben tudatta szabadulását Zrínyi Ilonával. A porta kapkodása és megbánása azonban már késő volt, a kurucok virága a császári zászlóhoz szegődött. Caprara tábornok Munkácsot akarta megadásra szorítani, hogy az utolsó segélyforrástól is elvágja Thökölyt. Tudták a németek, hogy amíg Munkács vára áll, addig a kuruc szabadság zászlaja is büszkén leng a falán. Ezt

kellet levétni onnan csellel, vagy erőszakkal. De Caprara hiába írt a nagyasszonynak, hiába festette reménytelennek az úra helyzetét, rideg viszszautasításra talált. Zrínyi Ilona erélyesen készült a védelemre, hogy világhíre örökre fönmaradhasson.

Munkács elsőrendű erősség volt ekkor. Mély és széles vízárkok futották körül, amibe a Latorcza vizét eresztették. Hármás kőfala keményen ellenállott a nagy réstörő ágyúk rontásának is. A vár síkságból kiszökellő magányos sziklahegyen épült, felső, középső és alsó részből állott s ez alábbit palánknak nevezték. Kapuja védelmére a huszár-vár szolgált. Bástyái tömörek és szinte megívhatatlanok voltak. A vár főkapitánya 1683 óta a vitéz Radics András, a nagyasszony politikai tanácsadója pedig az éles elméjű, de furfangos Absolon Dániel, Thököly kancellárja volt. Sokan menekültek oda az előkelő kurucok családjai közül is. Itt volt Thököly nénje Mária grófnő férjével, Nádasdy István gróffal, Semseyné és sok környékbeli nemes, akik mind dicsőséges részt vettek a vár halhatatlan védelmében. A várőrség kétezer, mások szerint négyezer kurucból állott. Lőszerrel, élelemmel gazdagon el voltak látva. Az ellenség január havában, (1686) körülzárta a várat s a kapuval szemben erős sáncokat hányatott.

A nagyasszony, aki Thököly naplója szerint jó reménységben volt, aranszerszámos fakó paripáján mindennap szemlét tartott a várőrség fölött. Ilyenkor mindig mellette lovagolt a gyermek Rákóczi is, aki még csak tizedik évében volt. A német a sáncokba ágyúkat vontatott s onnan lövette a várat. Február negyedikén a kurucok kirontottak és széthányták a sáncokat.

A nagyasszony bizalmas üzenetét pedig ki s behordták Letenyey és Dévay. Az előbbi a németek sáncai mellett is kilencszer lopózott ki a várból, levelet vitt Thökölynek, megfordult Eperjesen, sőt Lengyelországban is. Rendesen parasztruhában tette meg a veszedelmes utat s néha a leghevesebb ostrom idején lopózott ki a várból. Amióta a kurucok a sáncban levő németeket meglepték és egy szálíg levágták, Caraffa dragonyosokkal őriztette az újra felhányt sáncokat, a huszár-várba pedig bombákat vettetett, hogy a szertehulló tüzes szilánkok felgyújtsák, de kudarcot vallott.

Caprara gróf, kassai főhadparancsnok rendkívül felbőszült Zrínyi Ilo-
na hősi ellenállásán s tavasszal maga indult a vár ostromára. Több száz
bombát és réstörő ágyút hozott magával és rendes ostromra készült.

Azt hitte, hogy ettől Zrínyi Iloña megijed s mielőtt az első réstörő
ágyút elsüttette volna, levelet írt a nagyasszonynak s még egyszer felszólí-
totta benne a vár feladására. A válasz épp oly erélyes és határozott volt,
mint Zrínyi Ilona egész egyénisége.

„Sem én — úgymond, sem kiskoru ártatlan gyermekeim nem vétet-
tünk semmit a császárnak, miért foglalják el mégis várainkat egymás után?
Én nem ellenségeskedem senkivel, de a bántóknak ellenállok s ha a császár
fegyvereit egy nő és gyöngé árva ellen fogja fordítani, nem hiszem, hogy
az ilyen harc akár ő felségének, akár tábornokainak valami nagy dicsőségé-
re válnék. Kérem tehát a tábornagy urat, szünjék meg háborgatni Munká-
csot, ha pedig e kérelemre nem hallgat, hát tudja meg, hogy engemet, bár
gyöngé asszonyt, sem több várainknak elveszte, sem az ostrom félelme nem
képes arra kényszeríteni, hogy megfeledkezzem arról, amivel gyermekeim-
nek tartozom...

Az önérzetes válasz nagyon meglepte Caprarát. Azonnal viárkokat
hányatott s a vár felé szegeztette a hatalmas ostromágyúkat. Zrínyi Ilona
pedig vörös lobogót tüzetett a vár falára, annak jeléül, hogy az őrség utolsó
csepp véréig fogja védeni a várat.

A kőtekék és bombák éjjel-nappal repültek a várba. Gyakran egész
bombazápor hullott a felső várra, ahol Zrínyi Ilona és gyermekei tartózkod-
tak. Caprara kikémleltette a nagyasszony lakosztályát és március 13-án
tizenöt óriás bombát vettetett reá.

De a sisteregve lecsapó bombák nem romboltak és nem gyújtottak.
Ahová hullottak, ott beszakították a falat, aztán kialudtak. A németek éj
leple alatt folyton előbbre tolták futóárkaikat s már egészen a palánkig
hatoltak, hogy a Latorca vizét lecsapolhassák.

Rettenetes ágyú- és puskatűzzel árasztották el a várat, hogy az őrség
meg ne akadályozhassa munkájukban. Sikerült is nekik a vízárkot átvágni.

A nagyasszony, aki jól látta ezt a bástyafalról, a körülötte álló kurucokhoz fordult:

— Vitézek, ki vállalkozik a rés betömésére?

— Én is... kiáltották vagy huszan egyszerre. Sorsot húztak s akinek a véletlen kedvezett, gyapjúzsákokat kötött a derekára, a réshez úszott s hiába fűtyült, pattogott, sivített feje körül a golyózápor, mégis betömte a rést.

Caprara március 22-én megnyitotta a vetágyú-telepeket, amik földdel voltak körülsáncolva. Ekkor aztán nemcsak tömör golyókkal s negyvenötven fontos bombákkal, hanem nyolcvan és százhusz fontos bombákkal, sőt kétmázsás kőtekékkel is törette a falakat. Zrínyi Ilona azonban nem csüggedett.

Egybehívta a várórséget s férje biztató leveleit felmutatva, hűségre és kitartásra buzdította a tiszteket.

Gyűjtő szavai olyan lelkesedést keltettek, hogy Radics András kapitány, Absolon Dániel kancellár, Nemessányi Bálint, Sándor Gáspár, Madács Péter, Lessenyey Nagy Mihály, Kellemesy János, Dévay Tamás, Daróczy és Jeney hadnagyok az őrséggel együtt megesküdtek, hogy a várat halálukig fogják védelmezni. Zrínyi Ilona nemcsak lelkesíteni, hanem jutalmazni is tudott. Mindennap megjelent a kis Rákóczival a várbástyákon, hogy jelenlétükkel bátorítsák a védőket, még akkor is ott sétáltak, mikor a németek célba vették őket s úgy repkedet fölöttük a golyó és a bomba, mint a szúnyograj.

Éles szeme mindent látott, füle mindent hallott s ha észrevette, hogy a kurucok valamelyike halált megvető bátorságával kitüntette magát, azt valamennyi kuruc előtt megdicsérte és megjutalmazta.

A németek látták, hogy így semmire se mennek. Tüzes golyókat szórtak hát a várba, hogy az épületeket felgyújtsák és elhamvasszák. Zrínyi Ilona figyelme azonban mindenre kiterjedt. Nagyszámú nyers állati bőrt tartott készen, ezeket vízbe áztatta, külön tűzoltóságot szervezett s ezek a kurucok nyomban ott termettek, ahol tűz támadt. A nyers állati bőrt ráterítették a gyulladás helyére s hamarosan eloltották a tüzet.

A tüzes gránátok gyakran a falakon pattantak széjjel, de ez sem riasztotta vissza a nagyasszonyt gyermekeivel mindennap sétát tett a várfalakon. A kis Rákóczi, aki már annyiféle változatban látta maga előtt a halált, amikor mostohaatyjával a kuructábort járta, egy csöpp félelmet sem érzett, sőt még gyönyörködött a borzalmasan nagyszerű tűzijátékban, pedig félelmes zúgással sivítottak körülötte az ágyúgolyók és a sistergő bombák.

A nagyasszonynak és gyermekeinek ez a halált megvető elszántsága csodás hatással volt a várórségre s a legnagyobb bizalommal nézett a jövő elé, bármily dühvel törette is Caprara a várfalakat. A mohos kövek oly szilárdan álltak ellen, mintha regebeli óriások építették volna és ércel forrasztották volna össze. A nagyasszonyt mindennapi sétáján csupán sógor-nője, Nádasdyné és annak komornája kísérte.

A golyósüvöltés, bombapattogás közt nyugodtan sétáltak a bástyafalon, ami a védőkben határtalan lelkesedést és önbizalmat keltett. Gyakran meg-megállt, mintha csak ki akarta volna tenni a mellét a németek golyóinak. A „kis ur is megállott mellette s kezével néha vakmerően kapott a bomba után.

Egy ízben, mikor a nagyasszony ilyen vakmerő szemlét tartott, egy bomba Nádasdyné komornáját kettészakította. A vér arcukra fröccsent, de még csak el se sápadtak tőle.

— Életünk Isten kezében van, édes fiam, — mondta a nagyasszony a kis Rákóczinak, kendőjével törülgetve fia arcáról a vért s a halál a legbiztosabb helyen is ránk talál, ha Isten úgy akarja.

És a szép, fiatal, komorna tragikus sorsa se riasztotta el őket a további szemléktől. A „kis ur néha éjfélig elnézegette a levegőben kanyargó tűzkigyókat, amelyek a mennydörgés robajával pattannak széjjel s tüzesőt árasztottak a vár udvarára, mintha csak egy hatalmas meteor hullott volna széjjel. Nevelőjének, Badinyi Jánosnak, sokszor erőszakkal kellett elhúznia a bástyatetőről, ahol órákig elhallgatta a pokoli tűzijáték bömbölő zenéjét. Március 27-én nagy lelkesedéssel ünnepelték meg a kis Rákóczi születése napját. Ekkor is egész nap dörögtek az ágyúk, hullottak a bombák.

Március 30-án rettenetes bombazápor omlott a várra. Sok tüzes golyó a várudvarra hullott, az egyik szétpattanva, három hajdút megölt, Nádasdy lovászát paripástól együtt darabokra tépte, a felső várbeli szárazmalmot összerombolta s a nagyasszony két hintós lovát is megsebesítették a bombaszilánkok. A fejedelemasszony palotája is lángba borult, de a fürge hajdúk hamarosan eloltották. Néhány bomba a várboltokba csapott s egy pár búzával telt hombárt forgácsá zúztak.

— Édes öregem, — szólt ekkor Zrínyi Ilona Radics András kapitányhoz, — nem ártana már egy kicsit magtáncoltatni a németeket.

— Holnap hajnalban, méltóságos asszonyom, — vágott szemével az ősz bajnok.

Radics aztán kiválasztott ötszáz elszánt hajdút, Zrínyi Ilona lóhátról lelkesítő beszédet intézett hozzájuk, aztán kitört a várból a vakmerő kuruchad. Az alvó németek már csak akkor riadtak föl, mikor csattogtak a kardok s a sáncokban fekvő németeket nyakra-főre kaszabolták az összes kurucok.

Több száz németet levágtak, számos ágyút beszögeztek s nagyszámú fogollyal tértek vissza a várba. Caprara e veszteség után napokig nem merte háborgatni őket.

Április 14-én azonban ismét teljes erővel folytatta az ostromot. A tüzes golyók szakadatlanul omlottak, az egyik löveg áttörte a kihallgatási terem boltozatát s ott és Gyürky Pál szállásán mindent összerombolt. Pár nap múlva egy gránát Zrínyi Ilona előtt csapott le, aki éppen lóra akart ülni. Paripáját széttépték a vasszilánkok, de a fejedelemasszonynak semmi baja sem történt.

Másnap bomba repült a szobájába, de nem robbant föl. Sístergő kanócát eloltották, aztán megmérték. A bomba százhetvenhárom fontot nyomott. Egy másik bomba az alsó vár boltozatos folyosójába csapott be, egy asszonyt megölt és több gyermeket megsebesített.

Caprara ápr. 22-én rendezte a döntő rohamot. A vár falához létrákat támasztott, de a hős kurucok leverték róluk a támadókat. Szakadatlan mennykőcsapásként dörögtek az ágyúk, süvöltöttek a tüzes golyók. A nagyasszony lakosztálya ismét lángbaborult, de a tüzet megint eloltották.

Egy el nem pattant bombát megmértek és százkilencvenhét font volt. Alig nyomták el a tüzet, egy bomba Julianka hálósobájába zuhant s ott mindent izzé-porrá zúzott. A nagyasszony csak pár perccel előbb vitette ki onnan a kis hercegnőt. Ha ott marad, a bomba megöli. Ez az ostrom volt Caprara utolsó erőlködése. Átlátta, hogy Munkács nagyasszonyával nem boldogul, a sáncokból kivonatta az ágyúkat, telepeit felgyújtatta s ápr. 28-án Kassára takarodott.

A várban örömtüzet löttek és Zrínyi Ilona hálaadó istentiszteletet tartott. Majd díszszemle volt a várórség fölött, amelyen a kis Rákóczi lóhátról gyújtó hatású beszédet intézett a kurucokhoz, megköszönve nekik igaz hűségüket és becsületes szolgálatukat. A nagyasszony az örvendetes eseményről levélben tudósította az urát, aki már ismét az országban volt.

„Irhatom kegyelmednek édes szivem uram, Isten csodálatosképpen megtartott és felszabadított az ostromtól, nagy zavarban ment el a vár alól maga Caprara general... Az torony és az felső házak odavannak; az egy hálólházunk, az aranyos palota maradott meg, de ez mind semmi ily rettenetes itélethez képest. Vigasztalásunkra, szemünk láttára sok kárával volt az ellenség; igen kevés lövést töttek hiába az várból; omlott olykor sorjával az német. Senki sem engemet, sem két gyermekimet megijedt állapottal bizony nem láta. Valamint eleim, úgy voltunk készen fejünk fennálltáig a várat megtartani életünk lételevel.

Híre is ment ennek az egész világon és mindenfelé a legnagyobb csodálattal beszéltek Munkács nagyasszonyának antik regébe illő hősiességéről. Érezte azt maga Zrínyi Ilona is, hogy a halhatatlanság érclapjára véste be a nevét, mert egy másik levelében, ahol magasztalja az őrség rendületlen hűségét és vitézségét, büszkén jegyzi meg, hogy régi hírok, nevek örökre fenn marad...

Az egész ostrom alatt mintegy hétszáz nagy bomba repült be az ezerekre rúgó tüzes és száraz golyók s kövek mellett. Ezek összesen — írja Horváth Mihály, csak hat embert öltek meg, ugyanannyi esett el a kitorések alatt, a sebesültek száma is csak kétszer annyira ment.

A nagyasszony az ostrom alatt a szélrózsa minden irányában küldözte ki meghitt embereit. Letenyei Márton mindig éjjel bújt ki a várból s négykézláb bukdácsolva surrant az erdőig. Okolicsányi Andrást május 9-én Lengyelországba küldte üzenettel a királyhoz s ékszerei egy részének eladása végett.

Néhány héttel ezután Jánoky Zsigmond levelet írt a nagyasszonynak, melyben szabad jövőst-menést kér, mert ajánlatokkal küldik a császáriak. Az írásos engedélyt megkapta s a váron kívül Sándor Gáspár és Absolon Dániel sátorban fogadták, de ajánlatát visszautasították. A várórség nagy fénnel ünnepelte meg Zrínyi Ilona nevenapját. A főtisztek a fogadóterembe gyűltek, ahol a nagyasszony tündöklő díszben jelent meg s elfoglalván a mennyezetes piros bársony trónszéket, előlépett a kis úr és verses köszöntőt mondott, amelyet nevelője Badinyi készített s egyik versszaka így szólt:

Rabság bilincseit kerülő magyarság!
Egy Munkács várába szorult a szabadság!
Kit egy Zrínyi szívü tartott meg asszonyság,
Hol vagy s hálát nem adsz az egész magyarság?!

Majd Juliánka is elmondta a maga szívreható köszöntőjét s a nagyasszony az anyai boldogság könnyeivel szemében ölelte magához áldott jó gyermekeit.

A deres bajuszú, zordon arcú vén kurucok szemébe is könny lopózott e családi boldogság láttára. A büszke anya lemásolta gyermekeinek köszöntő versét és e sorokat írta alája:

„Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek még eddig az ideig voltak, mert soha nem tapasztaltam egyebet bennök az igaz szeretetnél és engedelmességnél, hozzám semminemű változásokban.

Az aratás után ki-kiszáguldoztak a kurucok élést hozni és labancokat fogni s egy évre ellátták az éléstárt friss gabonával. Zrínyi Ilona hősi vitézségének híre beszárnyalta az egész világot s magát a szultánt is olyan csodálatra ragadta, hogy külön athnámét küldött a nagyasszonynak, amit

soha se előtte, se utána asszony még nem kapott. A legnagyobb kitüntetés volt ez, ami csak nőt a szultán részéről érhetett.

Mivel azonban Thököly szerencsecsillaga már utolsókat lobbant s csak Váradig juthatott, Zrínyi Ilona megint erélyesen készült a védelemre. A pénzt a hadak fizetésére ékszereinek az árából szerezte, amiket Megyery Gábor adott el a lengyel főnemeseknek. Egy kiszárguló kuruc csapat bort és posztót hozott az őrség téli ruházatára, majd Görgey Imrét és Absolon Dánielt küldte újabb ékszerek eladása végett Lengyelországba. A követek magukkal vitték azokat az ékszereket is, amiket XIV. Lajos francia király küldött Zrínyi Ilonának, hogy hősie ellenállásáért kitüntesse velök.

Sobieski János lengyel király és neje már akkor felajánlották közbenjárásukat a bécsi udvarnál, amikor magyarországon jártak. Valószínű, hogy a követek most ezt is megpendítették a lengyel királyi párnál, akik most is könnyes szemmel ajánlották fel a nagyasszonynak jóakarataikat és igaz atyafiságukat.

A két magyar úr beszélt a francia követtel is, de üres biztatásnál egyebet nem kaptak. Most a hírhedt Caraffa tábornok zárta körül Munkács várát s követei számára menlevelet is küldött. Zrínyi Ilona Sándor Gáspárt és Sulyok Jánost küldte Caraffához, de ez a vár feltétlen feladását követelte s így semmire se mentek.

A fényes kaput azonban egymás után érték az újabb vereségek és Thököly látván, hogy onnan többé segítséget nem remélhet, titkos jegyű levelet írt Zrínyi Ilonának, amelyet azonban ez kulcsa elhányódván, megfejtteni nem tudott s ezért Absolon Dánielnek adta át, hogy az fejtse meg az értelmét.

Absolon ki is betűzte s elrémülve olvasta belőle, hogy mit tervez Thököly. A bujdosó kuruc király arra kérte benne a nagyasszonyt, hogy küldje udvari papját Rómába és az adja elő a pápának, hogy ha ő szentsége kedvező békefeltételeket eszközölne ki a császártól, nemcsak ő maga térne át a katolikus vallásra, hanem hitsorsosait is igyekeznek áttéríteni.

Absolon, a hitbuzgó lutheránus, ezt a tervet mindenáron meg akarta hiúsítani s hitsorsosát, a hűséges Radics Andrást rávette, hogy inkább játszák a németek kezére Munkács várát, hogy sem Thökölyből a lutheránusok ostora legyen. Radics hosszas lelki tusa után hajlott a csábításra s együttesen írtak Caraffának, hogy ők hajlandók feladni a várat, ha feltételeiket

elfogadja s az előkészületekre pár hónapot enged. Caraffa szertelen hiúságának kapóra jött ez a levél. Mennyit nő majd a bécsi udvar szemében, ha Munkács várát elfoglalja. Nagyon udvarias választ adott az összeesküvőknek, mire azok kétszeres ételadagokat osztogattak a várőrségnek s az élelem egy részét el is rejtették. Néhány hónap múlva aztán majdnem egészen üresek lettek az éléstárak. 1868 elején az őrség már zúgolódní majd lázongani kezdett. Radics bejelentette a nagyasszonynak, hogy az eleség a legszűkebben mérve is már csak két hónapra lesz elég, Absolon pedig azt tanácsolta, hogy igyekezzék tisztességes föltételek mellett földadni a várat, mert ha a végső ínség beköszönt, kénytelen lesz föltétlenül meghódolni.

Zrínyi Ilona nem is képzelte, hogy leghívebb emberei elárulják, mert Absolon mélyen hallgatott előtte a titkos jegyű levél igazi taralmáról s egész másképp fejtette meg a nagyasszonynak.

Pár nap múlva aztán Caraffától kapott levelet Zrínyi Ilona, amelyben az eperjesi mészárlásáról hírhedt tábornok elmondja, hogy férjéttől már mit sem várhat, alig van egy maroknyi lerongyolódott hada, előzze meg tehát a végszükséget, hódoljon meg és bízza magát a császár kegyelmére, „nehogy a fényes Rákóczi-ház fejedelmi magzatainak inkább mostohájok, mintsem valódi édes anyjok legyen.

Ez a kegyetlen célzás szívéen találta a nagyasszonyt. Haditanácsot hívott össze, amelyen felolvastatta Caraffa levelét.

„Hallja — úgymond a levél, — hogy Thökölynek esküvel fogadta a vár megvédését, míg általa megsegítették. De gondolja meg, hogy ez királya iránt teszi lázadóvá. Mint keresztény és lovagias férfiú inti őt, hallgassa meg tanácsát: előzze meg a kénytelenséget s felhagyván az ellenállással, bizza hanyatló szerencsét a császár kegyelmére.

A levél felolvasását komoran hallgatták a főtisztek. Egyik-másik az esküre hivatkozott, hogy utolsó csepp vérükig védelmezik a várat.

Radics azonban kijelentette, hogy már csak néhány hétre elég az élelem. A nagyasszony életében most állott a második súlyos megpróbáltatás előtt. Választania kellett férje és gyermekei jövődjé között. Ha a végletekig maga ellen ingerli a bécsi udvart, gyermekeinek minden jószágát elkobozzák. Ha feladja a várat, a remény utolsó szála is szétfoszlik, hogy férjének sorsa még jobbra fordulhat. A haditanács Zrínyi Ilonára bízta a

döntést. A nagyasszony napokig küzdött magával és rettenetes lelki harcot vívott. Végül mégis legyőzte a hitvest az anyai szeretet.

Válaszolt Caraffának. Ő nem vonakodik tovább feladni a várat, de magával a császárral kíván alkudozni. Fölösleges, volt Caraffa válasza, mert őt a császár teljhatalommal ruházta fel s minden méltányos feltételt kész elfogadni. A nagyasszony visszaüzent, hogy jöjjön tehát Munkács alá. Caraffa oda is jött a januári csikorgó hidegben. Zrínyi Ilona azt hitte, hogy csak tavasszal jön s kiüzent neki, hogy csak addig várjon, míg az urához küldött követei visszaérkeznek.

Thököly ekkor tekintélyes haddal Nagyváradon telelt s csak a tavaszt várta, hogy Munkács fölszabadítására menjen. Jól tudta ezt a ravasz Absolon, titokban írt Caraffának, hogy a vár azonnali átadását követelje. Caraffa erre ismét intette Zrínyi Ilonát, hogy adja fel a várat. A nagyasszony látva, hogy lehetetlen tovább halogatnia az alkudozást, vérző szívvel hajolt meg a szomorú kényszerűség előtt s 1688 január 14-én követeit Caraffa táborába küldte. Ezek néhány óra múlva a következő feltételekkel tértek vissza:

A várbelieknek teljes bűnbocsánat, ha Thökölytől elszakadnak s a császárnak hűséget fogadnak.

A fejedelemasszonyt Bécsbe kísérik, ahol szabadon lakhatik, de onnan a császár engedélye nélkül nem távozhatik. Az árvák minden ingó és ingatlan javát vissza fogják adni, de Munkács sorsa a királyi elhatározásig függőben marad. Zrínyi Ilona visszakapja jegy- és nászajándékát s mindazon ékszereket, amiket esküvel a magáénak vall. Az árvák javait a királyi biztosoknak adja át, míg Thököly ingóságai s kivált a töröktől nyert védlevele kiadandók.*

A vár átadását Thökölynek, aki kegyelmet vesztett lázadó és polgári halott, megizennie nem szabad. E feltételeket másnap tíz óráig el kell fogadnia, különben érvényüket veszítik. Caraffa azok megtartását becsülettségére és keresztényi hitére ígéri.

A nagyasszony, amikor megkapta a végső határozatot, a várban levő összes nemeseket és tiszteket az elfogadó terembe hívatta és két gyermekétől körülvéve, felolvastatta a feltételeket.

* Zrínyi Ilona ezt a védlevelet sehol sem találta. Mikor Törökországba ment, nagyot bámult, mert Thököly egyik láda titkos rejtekéből elővette a sokat keresett athnámét.

Az első pontokat síri csendben hallgatták, de mikor arra került a sor, hogy Thököly polgári halott, a felháborodás moraja tört ki a tisztek ajkán s kardjukra ütve, elkeseredetten kiáltották:

— Ezt nem fogadjuk el! Inkább meghalunk!

Zrínyi Ilona jóságos szeméből könnyek buggyantak ki s végigperegtek szelíd, bánatos arcán. Radics és Absolon csitították a tiszteket és a szomorú kényszerűsége hivatkozva, sikerült őket lecsendesíteniök.

De a kemény, zordon arcokon a keserűség felhői borongtak. Másnap végleg hitelesítették a feltételeket és január 17-én kaput tártak a kurucok a németek előtt. Három évi hősi védelem után Zrínyi Ilona Abszolon ravasz-sága miatt földönfutóvá lett. Abszolont jutalmul Caraffa hadi titkárává nevezték ki, a becsületes Radics azonban semmit sem fogadott el, busongó lelkével a magányba vonult, hogy később ismét kuruccá és Kassa hősi védőjévé legyen.

Caraffa azonnal futárt küldött Bécsbe Munkács meghódolásának hírével és Lipót császár 1688 február elsején megerősítette a feltételeket. A kurucok könnyes szemmel búcsúztak a nagyasszonytól. Magukkal vihették az ingóságaikat, de azoknál sokkal nagyobb súlyt vittek a lelkükön. Meg volt az törve a bánattól, a szégyentől és keserűségtől s a megalázás súlyos keresztjét vonták magukkal.

A kis úrnak hú kamarását, Körösy Györgyöt, Sárospatakra küldte a nagyasszony, hogy az árvák ott maradt nagyértékű ingóit nyomozza és összeírja. A Munkács várában levő ingókat Szentiványi László íratta össze a királyi kamara kiküldöttjeivel. A bástyákon talált ágyúkat, a várban levő szobákat ablakokat, ajtókat, pincéket és kaszamatákat is pontosan összeírták. Külön jegyzékbe foglalták Thököly értéktárgyait, a Zrínyi Ilonáét és a Rákóczi-árvákét. A leltárban volt az 1622-i nikolsburgi békekötés diplomája és számos nemescsalád leveles ládája is.

A nagyasszony ékszereit és egyéb ingóságait, ámbár a legszebb és a legdrágább ékszereit a hadviselés költségeire mind zálogba tette, mégis hetvenezer forintra (mai értéke közel másfél millió korona) becsülték. A gyönyörű arany- és ezüstkupák, poharak, bilikomok, amik tömérdek gyémánttal, rubinttal, smaragddal és szafírral voltak kirakva, mind egy szálíg Bécsbe kerültek.

Különösen nagyértékű volt egy aranszegélyű, ezüst bilikom rubinokkal és más drágakövekkel díszítve, amelyet a leltározó-bizottság kétezerkétszáz forintra és egy Rákóczi jelvényeivel díszített másik ezüst bilikom, amelyet ezernyolcszázharminc forintra becsültek. Egy tolltokot, vagyis asztali írókészetet, amely nyolcvanhét gyémánttal volt kirakva, ezer forintra becsültek. A leltárban volt Lehel vezér vadászkürtje is, amelynek csak tizennyolc forint értéket tulajdonítottak.

Zrínyi Ilona sejtette, hogy drágaságait sohasem fogja látni többé, de mégsem ez fájt neki, hanem hogy az édes urával olyan fennhéjázón bánt a német.

Zokogva kiáltotta, amidőn a nagy szabadsághőst polgári halottnak nyilvánította Caraffa:

— Hát ennyire jutottam, hogy szívem uram kárhoztatását enmagamnak kell aláírnom!

A császár a békefeltételeket megerősítő levelében elrendelte, hogy mivel a nagyasszony Bécsbe menni köteles, ha útiköltsége nem volna, a felsőmagyarországi kamara kétezer forintot küldjön neki. A leltárral március huszadikán készültek el a drágaköves arany ékszereit 28735 forintra, ezüstneműjét 12680 forintra, fegyvereit 7700 forintra, lószerszámait 14520 forintra, egyéb ingóit 7020 forintra, összesen tehát 70655 forintra becsülték.

Thökölynek tizenkét nagyládába rakott arany, ezüst ékszereit, drágaköves kardjait, buzogányait, kucsmaít, fegyvereit, nyeregszerszámait, a kamara részére foglalták le, a legszebb darabokat közülök kiválogatták és egyenesen Bécsbe küldték, Caraffa és főhadsegéde, gróf Terzi, szintén megtartott magának egy pár nagyértékű holmit, a többit pedig Nagy-Bányára küldték.

A kuruc tisztek közül Madács Péter, Lessenyei Nagy Mihály, Jeney Sámuel, Pogány Gáspár, Kende Gábor, Andrássy Ferenc, Antalóczy Gergely, Pogány Zsigmond, Szabó Péter és Tárkányiné ékszereit és egyéb ingóságait szintén elkobozták és Kassára vitték.

A fejedelmi család március 20-án indult el Bécsbe, osztrák katonai kísérettel. A megválás Munkács várától kimondhatatlanul fájdalmas volt. A nagyasszony, mintha csak sejtette volna, hogy sohasem látja többé családi

boldogsága fészket, ráborult az ostromlövegektől megrongált bástyafalra és keservesen zokogott.

Aztán gyermekeivel beült a hatlovas hintóba s útját a Rákóczi várak felé vette. Rózsahegy közelében, amidőn a szűk Vág-völgyében haladtak, a nagy, nehéz spanyol lovak alatt a tavaszi áradástól alámosott part beszakadt s az első nyergest a rajta ülő fullajtárral együtt magával rántotta.

A bakon ülő kocsis a négy hátsó lovat nagy erővel visszarántotta s a két első ló a levegőben függvemaradt.

A nagyasszony azonnal felszakította a batár ajtaját és gyermekeivel együtt kiugrott a kocsiból.

Káltásaikra a cselédség előrohant s a fullajtárt kiszabadították veszedelmes helyzetéből. Zrínyi Ilona Rovna-kastélyban és Lednicze várában hosszabb pihenőt tartott, hogy bevárja a Bécsbe küldött futárt és megtudja, hogy a császár miképp rendelkezik velök.

Jó egynéhány nap telt el, míg a futár visszaérkezett azzal a hírrel, hogy a császár gróf Kollonics Lipót bíbornokot, bécsi érseket és győri püspököt nevezte ki a Rákóczi árvák gyámjául, tehát egyenesen hozzá kell fordulniok. A nagyasszony gyermekeivel épp aznap érkezett meg Bécsbe, amidőn a kis úr tizenkettedik születése napját érte meg. A császár tanácsosai gondoskodtak arról, hogy Munkács világhírű hősnője a tolakodó csócselek szemtelen gúnyjának és fenyegető szidalmának legyen kitéve. A császárváros kapuját ugyanis bezáratták s mivel érkezését jó előre hírül adták, a nagyasszony bevonulására rengeteg nép sereglett össze és zajosan tüntetve ellene, ökleivel fenyegette és gúnyos hahotával kísérte. Ez a hitvány megalázás mélyen sértette ugyan női büszkeségét, de nem mutatta. Könny nem szökött szemébe, sőt mosolyogva hallgatta a vadul szitkozódó tömeg ostoba dühöngését.

Ezután az augusztinusok kolostorába vitték őket, ahol csakhamar megjelent a fekete májú Kollonics s azon ürügy alatt, hogy az árvákat bemutatja a császárnak, mindjárt másnap elszakította őket Zrínyi Ilonától.

A bíbornok azonban dehogy is vitte őket a császári palotába. Kocsijával az Orsolya szűzek zárdája előtt állott meg s Juliankának megparancsolta, hogy szálljon ki.

— Én nem hagyom el az öcsémet — mondta a leányka keserves sírásra fakadva.

— Szálljon ki azonnal, — rivalt rá nyersen az érsek.

A leányka fájdalmas sóhajjal ölelte át az öccsét s elfúlva rebegte:

— Édes Ferkóm, nem hagylak el téged.

A bíbornok erre durván megragadta a hercegleányt, erőszakkal lefejtette a kezét Rákóczi nyakáról, aztán lábával rugdosta be a kolostorba. Másnap pedig Rákóczinak Csehországba kellett indulnia. Kollonics nagy kegyesen megengedte, hogy édesanyjától búcsút vehessen, mivel hosszú útra kell mennie.

Az önérzetes gyermek keserűen kifakadt a bíbornok előtt.

— Miért szakítanak el édes anyámtól, hiszen én ártatlan vagyok.

De hasztalan tiltakozott Zrínyi Ilona is. Tört szívvel vált meg egyetlen fiától. Ha az a fájdalom, amely ekkor borította a lelkét, megkövülhetett volna, összeroskasztotta volna a világot. Mielőtt azonban örökre megváltak egymástól, az irgalmasok templomába mentek, hogy Isten áldását kérjék a hosszú útra.

A nagyasszony az oltár lépcsőjére leborulva, csöndes zokogással kulcsolta imára a kezét.

A templom homályos boltívét gyertyák fénye világította be. A borongó félhomályban mintha vértanú atyjának szelleme suhant volna át fölötte és komor sóhajta a szívébe markolt volna.

— Ne add oda az unokámat — ne add! — Ezt a síri hangot hallotta képzeletében.

És erre homlokát az oltár kövére hajtva, tépett szívének fájdalma sűrű könnyekben omlott szét.

De egyszerre csak szokatlan nesz ütötte meg a fülét. Kardok csörrenése és magyar szívek sóhajta hallatszott körülötte. Fölemelte a fejét és körülnézett. A Bécsben időző főurakat és főrangú nőket látta maga körül, akik tüntetően gyűltek köréje, hogy tekintetükkel és csendes részvétükkel vigasztalják.

A daliás gyermek bús arcának és Zrínyi Ilona könnyes szemének láttára azonban valami sötét dac villant meg szemökben és amidőn a fejlődmi gyermek érzékeny csókok és ölelések után elvált az anyjától s egy

rozoga bérkocsiba ült, hogy a prágai kapun kihajtasson Bécsből, utána tódultak és megindultan integettek búcsút a kezökkel.

A kapun kívül még nagyobb meglepetés várta a kis herceget. Ifjú magyar főúri leventék lovas bandériuma várta őt, amely bogláros süvegét éljenezve lengette és díszkíséret gyanánt csatlakozott hozzá. A merész tüntetésről rögtön jelentést tettek a császárnak, aki nyomban lovas testőreit küldte utánok szigorú paranccsal, hogy rögtön térjenek vissza. Az ifjú mágnások engedtek a parancsnak, de a szokatlan tüntetés híre csakhamar bejárta egész Európát és az udvarnál erősen prüszköltek tőle.

A fenséges jellemű nagyasszony sok drága emléket küldött a fiához. Gyönyörű gyöngyöket, finom perzsa szőnyegeket, íróasztalt, arany ivóporharakat, ezüst serlegeket, gyertyatartókat, arannyal hímzett vánkosoakat, néhány remekművű szekrényt, mosdómedencét, drágaköves arany- és ezüstgombokat, láncokat, mentekötőket, gyémántos süvegforgókat és ama díszkövektől ragyogó fejedelmi buzogányt, amellyel fia a munkácsi várórség fölött szemlét tartott. Amidőn ezt becsomagolta, így szólott környezetéhez:

— Ahányszor kezébe fogja venni ezt a buzogányt, mindannyiszor eszébe fog jutni, hogy mivel tartozik hazájának és az édes anyjának.

De ez volt az utolsó ajándék, amit fiának küldhetett. Ezután leányához költözött az orsolya-apácák kolostorába, hogy maga nevelhesse Juliánkáját.

Sem az urával, sem a fiával nem volt szabad leveleznie. A francia követ, vagy a török ügyvivők segítségével csak lopva válthatott néhány sort a férjével. A serdülő leánykát csakhamar hercegi kérések kezdték ostromolni, de a nagyasszony kijelentette, hogy nem akar leánya szívére befolyást gyakorolni s ahhoz adja, akit ő választ magának.

Tizenkilenc éves korában gróf Aspremont Ferdinánd Gobert altábornagy kérte meg a kezét s mivel Juliánka is megkedvelte a nálánál jóval idősebb, de még mindig daliás férfiút, Zrínyi Ilona odaígérte neki.

Előbb azonban tanácsot kért az urától, akinek e szomorú időből ne-jéhez írott levelei közül csak egy pár maradt fenn. Az egyik az, amelyben ő is beleegyezik Juliánka eljegyzésébe.

„Ha Isten Aspremont uramnak rendelte Juliánkát — válaszolja leveleiben, — arról én is mit tehetek, megvallom, kívántam volna magát örömit látnom s e végett férjhez menését ennek a nyári táborozásnak kimenetelére elhalasztani, kérlek azért tudósíts gyermeked állapotáról.

Kollonics perszé, aki azt szerette volna, hogy Juliánka apáca legyen, nem akart beleegyezni a házasságba. Aspremont azonban túljárt az eszén. Amíg a bíbornok a pápaválasztás miatt Rómában időzött, a zárdából kiszöktette a hercegkisasszonyt és a császár beleegyezésével a bécsi püspök megeskette őket. Amint ezt a visszatért Kollonics megtudta, iszonyú dühre gerjedt, futott a császárhoz, kit teljesen befolyása alatt tartott és rávette, hogy Aspremont grófot elfogassa és Spielberg várába zárassa.

Egy éjjel aztán katonák fogták körül az új pár palotáját, a férjet elszakították nejétől s míg Rákóczi Juliánkát a tullni apácakolostorba csukták, addig Aspremont grófot a gyászos emlékü Spielberg várába hurcolták.

A nagyasszony és az Aspremont család azonban nem nyugodott bele e cudar merényletbe. Az altábornagy német fejedelmekkel állott rokonságban, akik addig járatták követeiket Lipót császár nyakára, míg az engedni volt kénytelen és aláírta a rendeletet, amely az Aspremont házaspárnak visszaadta szabadságát.

Az altábornagy ezután minden befolyását fölhasználta, hogy az ifjú Rákóczit megtarthassa a nemzetnek. Nemsokára ezek után változás állott be a kuruc királyasszony szomorú sorsában is. Thököly hadi szerencséje még egyszer felcsillant. 1690-ben váratlanul, sohasem járt utakon Erdélybe ütött, s augusztus 21-én a császár seregét Zernyestnél tönkre verte, Heisler tábornokot és Doria ezredest elfogta s a csatában elesett Teleki Mihály is, Apaffy erdélyi fejedelem nagyhírű kancellárja. A foglyok különös kegyben állottak az udvarnál s Thököly nejét akarta kiváltani velök. A szultán magasztaló levelet írt hozzá, melyben Felső-Magyarország és Erdély fejedelmének nevezi. Ez utóbbinak Thököly meg is választotta magát, de ősszel már kiszorították Erdélyből.

A nagyvezér nem akarta kiadni az előkelő foglyokat és sem magok a rab tisztek, sem a császár generálisa nem engedték az ő emberét, vagy levelét Zrínyi Ilonához menni, „mi neki elég fájdmalmára van. E fölötti

bosszúságában ő sem engedi meg ezentúl Heislernek, hogy feleségének írhasson s kényelméről sem fog annyira gondoskodni, mint eddig.

„Ezt mind Heislernének, mind egyéb atyjokfiainak értésökre adhatod. Ha pedig azt akarják, hogy jól accomodáljuk s az irást és emberek járását megengedjük, nyerjenek neked is engedelmet az udvarnál, hogy állapotodról írhas és embereidet hozzám küldhesd, ki által én is izenhessek... Magadat ne emészd, bizzál Istenben, légy jó reménységben, visel Isten s én is gondot reád.

Majd azt tanácsolja a nagyasszonynak, hogy írjon a török vezéreknek, mondja el benne, hogy hűségéért mindenét elvesztette, ne cselekedjenek tehát hitök és athnáméjok ellen s legalább Heisler és Doria kicserélését ő érette ne gátolják. Jelentse ki, hogy Isten és világ előtt a vezér fog számot adni erről, mert ő lesz az oka, ha a török nemzet hitele elvész s példáján mások is okulnak.

Neki is írjon olyan levelet, amit a nagyvezérnek megmutathat. Forgassa ebben, hogy mennyit biztatta a török nemzet hitivel s hűségéért mégis mire jutott.

Majd abban bízva, hogy Zrínyi Ilona rövidesen megszabadul, kéri, hogy asztalkészletet s babos szekeres lovakat vegyen neki s kérdi mennyibe kerülne egy főrendhez illő asszonyi öltözet gyöngyből, smaragdból, rubintból és gyémántból.

„A pénzben — úgymond —nem lesz fogyatkozás, csak szabadítsa meg az Isten.

Thököly ekkor hadaival Kalafátról, ahol megülte Ilona napját, Karánsebesre ment. Itt Heisler tábornok szökési kísérletet tett, de ez meghiúsult s még szigorúbban őrizték.

A nagyasszony levele megtette a hatását, a porta 1691-ben beleegyezett, hogy Heislerért Zrínyi Ilonát kiváltsák, míg Doriaért hétezer aranyat s hadai számára néhány vég posztót kapott a bujdosó kuruc király.

Zrínyi Ilona kívánságát, hogy fiát is magával vihesse, megtagadták s ékszerei közül is csak néhányat adtak ki. Később értesítették, hogy ingóságaiért ötvenezer frttal kárpótolják, de ezt a pénzt sohasem kapta meg. A

nagyasszony leányától elbúcsúzva, zord téli időben indult hazájába. Tokajban hosszabb időt töltött s csak május elején érkezett a Délvidékre.

Thököly jöttének hírére a kuruc nagyokkal, Petrőczy Istvánnal, Sándor Gáspárral, Madács Péterrel és Horváth Ferencsel Uj-Palánkáig ment elébe. A viszontlátás hét keserves évi távollét után végtelenül megindító volt.

Zrínyi Ilona szíve majd megszakadt az izgalomtól, amikor a távolban feltűntek a bujdosó főnemesek. Alig várta, hogy keblére ölelhesse oly forrón szeretett urát. De amikor megpillantotta, szinte döbbenve tántorodott vissza. A fiatal, tüzesvérű daliát a hét évi hányódás, táborjárás és sok sanyarú szenvedés koravén, teljesen megőszült, roskatag férfiúvá tette, akinek bágyadt tekintetében sorsának szomorúsága ült.

A nagyasszony könnyektől elborított szemével alig tudta felismerni benne az urát. Pedig ő is sokat változott hét év alatt. A bánat neki is ősz hajszálakat lopott gyönyörű, hollófekete fürtei közé. Különösen a nagy szakáll változtatta meg Thököly külsejét. És Munkács hős védői is mind nagy szakállt eresztve jöttek elébe.

Amidőn zokogva összecsókolózott az urával, a legelső kérdése is ez volt:

— Édes jó uram, minek viselsz ilyen nagy szakállt?

— Lelkem Ilonám, ez a bánat jelképe mirajtunk.

— A bánaté? Ne busulj, édes szivem uram, még minden jóra fordulhat.

— Mi is abban bizunk, — sóhajtotta Thököly.

— Hová megyünk? — kérdezte most Zrínyi Ilona, a nagy alföldi róna felé fordulva, mintha csak sejtette volna, hogy soha többé nem látja hazáját.

— Átkelünk a Dunán és Szerbiába megyünk, — válaszolta Thököly.

— Ott van a sereged?

— Igen, — szólt félhalkan a kuruckirály.

Zrínyi Ilona szíve összeszorult. Kitágult szemmel nézte hazája hegyeit, erdőit, amelyekről balzsamos illat szállott. Lelkébe akarta vésni ezt a honi tájat, itt a határszélen, amelyen túl idegen világ kezdődik.

Aztán búsan ült hintóba az urával s a Dunához hajtottak. Itt dereglyéken keltek át s az éjet már a szerbiai Rámban töltötte. Másnap hajnalban

felbúgott a tárogató, peregetek az üstdobok, szilaj paripák nyerítése verte fel a nagyasszonyt.

A kétezeröttszáz főnyi kuruc sereg díszbe öltözötten vonult ki a tiszteletére és meghajtották előtte a kopott zászlókat.

De a szemükben nem volt lelkesedés, hanem csak bágyadt mélabú, amelynek keserű forrása a leküzdhetetlen honvágy.

A nagyasszony szelíd mosolygással hajtotta meg a fejét a mozdulatlanul álló kuruc dandár előtt, de a lelke sírt fájdalmában, hogy hazátlan bujdosókká lettek.

Amidőn Zrínyi Ilona tovább indult, ágyúdörgés közt kísérték a kurucok Passzarovicba. Két évig lakott itt a nagyasszony. A régi kényelemből nélkülözés, a fényűzésből szükség lett. De ő mindezekért bőséges kárpótlást talált az urában, akit most is változhatatlan hűséggel és mélységgel szeretett.

A szerény lakást megszokta s boldog volt férje közelében, aki most nem hadakozott és tőle telhetően szórakoztatta. Magával vitte a vadászatokra, vagy a Dunán csónakáztak. Ilyenkor szomorúan nézte a nagyasszony a hazájából iramló habokat és sóhajtvá köszöntötte a hazájába siető felhőket.

Néha a bujdosók vidám lakomát is tartottak, amelyről a zene és tánc sem hiányzott, kivált ha mennyegzőt ültek, amelyen Zrínyi Ilona is részt vett. Így Dózsa Mihály és Kis Péter udvari tisztjei is itt kötöttek házasságot s ezt ünnepélyesen ülték meg. Hazai szokás szerint még lóversenyt is rendeztek.

Farsangkor pedig felváltva rendeztek mulatságot a főrendek, hogy felvidítsák Thökölyt, aki súlyos köszvényben szenvedett s nem is épült ki belőle. De mikor Köprili Musztafa nagyvezír a szalánkeméni ütközetben elesett (1691) az egyre változó nagyvezírek kevés gondot fordítottak Thökölyre s még a francia király se küldte pontosan a kikötött évdíjat.

Zrínyi Ilona 1693 március 12-én levelet írt XIV. Lajos királynak és Crome márki miniszternek, melyben erélyes hangon sürgette a megígért anyagi támogatást s egyben felszólította a minisztert, hogy férje évdíjából váltsa ki azt az ékszert a lengyel királynétól, amelyet a francia király ajánlékozott neki, mivel ő az értékének harmadrészét se kapta meg érte.

Bécsben is sürgette az ötvenezer forintnak és ingóságainak megküldését. Hogy mielőbb célt érjen, a Patakról személyesen ismert Solari gróf ezredest a saját pénzén kiváltotta a török rabságból és levelekkel Bécsbe

küldötte Caraffához és Heislerhez, akiket arra nógatott, hogy váltsák be végre becsületszavukat.

De célt nem ért, a maga követét pedig nem merte Bécsbe küldeni, hogy gyanúba ne keveredjék. Örökké sóvárgott gyermekei után is. Kiköltözése óta hírt sem hallott felőlük. Végtelenül fájt ez anyai szívének. Nem is bírta megállani, hogy föl ne kerestesse őket. Kós Mihály nevű híve vállalkozott a hosszú útra. Egy gyűrűt adott át neki gyermekei számára és hittel kötelezte őt, hogy hírt ad gyermekeiről.

Mivel azonban mind nagyobb szükségbe jutottak, végre engedélyt kért a portától, hogy saját megbízottait küldhesse Bécsbe. A porta megadta az engedélyt, mire a nagyasszony Nemessányi Bálintot és Ugróczy Lászlót, férje főkomornyikját, küldte levelekkel a bécsi miniszterekhez, Kollonics bíbornokhoz, Althan grófnéhoz, vejének Aspremont grófnak a testvéréhez, Esterházy Pálné nádornéhoz, aki sógornéja volt és Széchényi érsekhez.

Ezekben a levelekben ismételten sürgette javainak és pénzének kiadását, de csak annyit ért el, hogy javait kiadták ugyan gyermekeinek, ámde szigorúan megtiltották nekik, hogy pénzt küldjenek Törökországba, amiből Thököly hadat gyűjthetne.

Bármily súlyos gondok közt is élt a nagyasszony, szívének jósága, lelkének ritka nemessége e sanyarú viszonyok közt se tagadta meg magát. Ha szenvedőket látott, segítségükre sietett és kész volt mindenét feláldozni értük. A tatár khán sok magyarországi és erdélyi nemest hurcolt magával rabszíjra fűzve. Zrínyi Ilona áldott szíve megesett rajtuk, saját pénzén kiváltotta őket s pusztá szóra, hogy mihelyt tudják, megküldik a váltságdíjat, hazájukba bocsátotta a szerencsétleneket.

A szolgálatában elhunyt Bohus Márton Zsófia nevű árváját pedig gyermeke gyanánt nevelte. És amellettf önfeláldozó gyöngédséggel ápolta az urát, akit köszvénybaja egyre jobban elnehezített. Saját gondját, baját erős lélekkel és panasztalanul tűrte és soha a legcsekélyebb szemrehányással se illette az urát.

E gyöngéd figyelem folytán még jobban bántotta Thökölyt, hogy feleségének nem tudja biztosítani azt a jólétet és kényelmet, amelyből a saját politikája kiragadta. Zrínyi Ilona 1694-ben jóreménységben volt s Thökölyt rettenetesen bántotta, hogy még ekkor is nélkülöznie kellett a megszokott kényelmet.

Amikor Csaffer basa azzal vigasztalta, hogy ő még fiatal ember, ne gondoskodjék tehát halála esetére, a török nemzet sorsa jobbra fordulhat, őt is be fogják még ültetni országába, elkeseredve kiáltotta:

— Uram! minden embernek, kinek Istene, lelke van, kedves a maga felesége, gyermeke s azokról életében köteles gondoskodni.

Amidőn a nagyvezér Temesvár felé indult, ráparancsolt, hogy kuruc hadával kövesse. És bár Thököly köszvénye miatt lóra sem ülhetett, mégis búcsút vett nejétől, akit Nándorfehérvárra vitt.

De a nagyvezír útközben megváltoztatta a tervét és Thökölyt visszaküldte. Örömmel sietett Zrínyi Ilonához, aki még aznap (1694 okt. 13-án) egy leánykával ajándékozta meg. Másnap Kornáriné, a belgrádi főépítész neje, tartotta keresztvízre az újszülöttet, akiben az anyai fájdalom enyhületet s némi kárpótlást remélt találni elvesztett gyermekeiért.

De a kis Zsuzsika néhány hónap múlva meghalt. A nagyasszony lelkében ismét árvaságra jutott az anyai szeretet. A törököt egyre jobban üldözte a balsors s éreztetni kezdte a beteg Thökölyvel, hogy már csak terhére van.

A kuruc király önérzetét és hiúságát mélyen bántotta ez. A dicsőségre vágyó hős, akinek a kegyét éveken át kereste a német, és számtalanszor köthetett volna előnyös békét, nem tudott belenyugodni hatalma elvesztésébe s most, hogy a porta is ide-oda dobálta, lelke megtelt csordultig keserűséggel.

Tekintélye és hitele már annyira süllyedt, hogy hitelezői elfogatással fenyegették. A nagyasszony ekkor ékszereinek maradványait is összeszedte és háromezerháromszázharmincnyolc tallér adósságot fizetett ki belőle. És írt a nagyvezérnek, amelyben szemére lobbantotta, hogy a porta ennyire elhagyja őket.

„Isten és világ előtt — mondja a nagyasszony — nyilvánvaló vagyok, hogy az én uram a maga országában magát királynak tartotta és én is királyné voltam.

Munkács várát a világ láttára a német ellenség ellen három eszten-deig mint egy basa oltalmaztam és tartottam... Isten akaratjából, de a török hűsége mellett mindenünket elvesztettük, amink megmaradt is, a szultán szolgálatjában a végeken királyi kaput és feles (számos) hadakat tartván, mindenünket elvesztettük.

Majd elpanaszolva, hogy saját ékszereinek árából fizette a hadakat s hét ezer frttal most is tartoznak, így folytatja:

„Fermanok mellett gyűjtött és tartott az én uram hadakat, meg lévén ígérve ellátásuk, és én egy asszony-ember lévén, a magaméból fizessek-e? Az Istenért s a hatalmas császár méltóságáért kérem Nagyságodat, gondoskodjanak illendően rólunk!... A nevünk király, ezt a nevet a császárok adták, a hatalmas császár és a török nemzet becsületeért tehát lássanak el bennünket úgy, hogy egyéb nemzetek előtt is legyen hire.

A szultán 1696-ban is személyesen indult a németek ellen, s midőn a kíséretében levő szultánnéval Belgrádhoz közeledett, a nagyasszony süteményeket küldött elébe, „aminőket — úgymond — a mi országunkban szoktak készíteni s kérte a főudvarmestert, eszközölje ki, hogy a császárné köntösének csókolására mehessen.

A zentai csata azonban végleg eldöntötte a kuruc királyi pár sorsát. 1699-ben néhány hívökkel Konstantinápolyba vonultak. A békekötésbe Thökölynek semmi kívánságát bele nem foglalták, ellenkezőleg még azt kötötték ki benne, hogy azon magyar alattvalókat, akik a portával tartottak, minél távolabb telepítsék le a török birodalom belsejében.

Gróf Öttingen osztrák követ tehát Konstantinápolyból is kiüldözte őket. Amikor a követ a békeokmány kicserélése után ünnepélyes díszmenetben vonult ki a török fővárosból, Thököly egy híd mellett sátort vonatott és onnan nézte a menetet. Állítólag kihívóan mosolygott a követre s ez haragra gyúlva, a kíséretében levő magyarokhoz így szólt:

— Meglássátok magyar uraim, nemsokára más nótát hallotok.

Csupán a francia és lengyel követek fogták még pártját a bujdosóknak, míg a porta miniszterei, csakhogy a németeknek kedveskedjenek, el akarták őket távolítani Konstantinápolyból. Maga a fővezér is mostohán bánt Thökölyvel s ezért ő 1701-ben titkon Drinápolyba ment, hogy a szultánnal magával beszéljen. Skerlet, portai főtolmács, ezt a látogatást ravaszul arra magyarázta, hogy Thököly a béke felbontására akarta rávenni a szultánt.

A nagyvezér, akinek a marka súlyos volt a német aranyaktól haragra lobbant s a kuruc királyt néhány csausszal visszavitette Konstantinápolyba, a szultánnak pedig ravasz szemforgatások közt azt mondta, hogy Thököly a kisázsiai Bithiniában fekvő Nikodemiában óhajt megtelepedni.

Pedig ezt csak ő parancsolta rá, szigorúan meghagyva a kuruc királynak, hogy Nikodemiába költözzék. Kis-Ázsia akkor csaknem a világ

vége volt. Szegény Thökölyt, aki annyit csalódott az életben, pedig olyan finom érzékű és bámulatos eszű diplomata volt, egészen leverte ez a szívtelenség. A portához való hűségéért lett királyból szegény bújdosóvá, elvesztette mindenét s vele hazáját is. És most még Ázsiába száműzik. Keserű levelet írt Zrínyi Ilonának, értesítve őt sorsuk fájdalmas fordulatáról. A nagyasszony könnyekre fakadt és kétségbeesve sóhajtott:

— Hát végkép elszakitanak engem hazámtól és szeretteimtől?

— Itt lesz méltóságoddal Thököly uram — vigasztalta hűséges titkára Komáromy János.

— Szegény szenvedő uram, ott még orvost se kaphatunk.

— Lesznek ott tudós dervisek — akik meggyógyítják a méltóságos fejedelem urat, — igyekezett megnyugtatni Komáromy.

És mint a titkár Naplójában írja „boldogtalansághoz szokott elméje e csapást is nagy lélekkel türette a minden dolgaiban erős szívű fejedelemasszonnyal.

Szeptember 23-án ültek hajóra. Az úton Thököly rendkívül komor és szótlan volt. Zrínyi Ilona is búsan hallgatta a tenger egyhangú hullámverését. Mintha azt locsogták volna a hajójukat verdeső hullámok, hogy így omlik össze minden fényes álm ezen a világon. Másnap érkeztek Nikodeimiába. A tengerparton levő házakban jelölték ki szállásukat.

Thököly egészen búskomor volt. Hűséges társai is leverten sóhajtoztak. A nagyasszony nem akart maga körül látni ilyen szomorú arcokat. Keblébe fojtva a maga végtelen bánatát, lakomát adott, amelyen zene szólt és Thököly híveit táncra buzdítva, maga is eljárta a süveges táncot.

A kedvetlen Komáromyt, aki rosszuléttel mentegetőzött, szintén táncra unszolta s mivel a titkár tovább szabadkozott, kezét kellett adnia, „hogy felépülvén, kétszeresen kipótolja, sőt Isten engedvén, a pataki várban viszi végbe. A kuruc urak és szolgák eleinte csodálkoztak a nagyasszony jókedvén, később maguk is felvidultak és mintha lakodalmon lettek volna, szilajul pengették a nagy tarajú sarkantyúkat.

A nagyasszony, Komáromy szerint, mint a hattyú halála előtt, rendkívül jó kedvet mutatott. Pedig sírt neki a szíve, ha nem is mutatta. Érezte, hogy itt kell neki is, az urának is meghalnia s idegen föld hantja borul rájuk. Lehet-e ennél nagyobb fájdalma az olyan léleknek, aki mindenét hazájáért áldozta?!

Másnap meg is kérdezte tőle Komáromy, hogy miért mutatott olyan széles jó kedvet. A nagyasszony megvallotta, hogy „bizony nem cselekedte volna, de hogy mind méltóságos férje s mind szolgálói ne gondolhassák a tengeren áthaloztatásukon való valamely buslakodását, s azt mások elméjéből is kiverje, azért cselekedte.

Nikodemia török néven Izmit, különben szép és nagy város volt. Közepén a szultánnak régi palotája állott, ahol Konstantinápoly bevétele előtt laktak. Vastag, de már félig romban heverő kőfal övezte, amely a tengerig nyúlt. Kikötője nagyon forgalmas, határában szép szőlő és gyümölcsös kertek terültek el.

Két órányira tőle Illés próféta hegye alatt a virágok mezeje feküdt, amelyet a havasokról leomló friss hegyi források és pizstrángos patakok öntöztek. Az egész völgy olyan volt, mint egy paradicsomkert. Árnyas ligetekkel, virágos rétekkel és gyümölcsös kertekkel beszegve.

A majorház fölött magános hegy ormán régi vár romjai heverték.

E gyönyörű vidékre költözött 1702-ben a mélabús kuruc királyi pár. Bostandzsi Musztafa agától megvették a virágok mezejét s ott telepedtek le csekély számú udvarnépükkel.

A nagyasszony életére kevés virágot hintett a végzet. Itt térdig járhatott a virágokban és ha szélvihar süvöltött keresztül rajta, odahallatszott a kétórányira fekvő tenger halk, elhaló zúgása. Fönt a pusztá vár sötétlett, némán és elhagyottan, mint a nagyasszony szíve. Itt sétálgatott a rózsahintő hajnal friss, illatos levegőjében. Lelke előtt feltárult a múlt kincses háza és ott repdesett az ő képzelete.

A nagyvezér most már megbánta előbbi szigorúságát s nemcsak öt erszény pénzt adott nekik a virágok mezejének megvételére, de fejedelmi, ellátásukról is gondoskodott. Itt érte a nagyasszonyt az a lesújtó hír, hogy egyetlen fiát sárosi várában elfogták. Hónapokba tellett, amíg szeretteitől kerülő utakon egy-egy levelet kapott. De most már a fia nem is írhatott neki. Annál többet írogatott ő a külföldi udvaroknak és befolyásos ismerőseinek, hogy szabadítsák ki a fiát.

Sokat sírt és kesergett, még többet imádkozott érte. És a jóságos Isten meghallgatta buzgó könyörgését. Fia csodával határos módon menekült meg bécsujhelyi börtönéből. Zrínyi Ilona szíve megkönnyebbült és

mázsás sziklakő szakadt le róla, mikor az örvendetes hír eljutott hozzá. Ez volt gyászbaborult életének utolsó öröme.

Esténként együtt köhécselt Thökölyvel virágos kertjében, ahova a

Kesergő lelkük messze járt ilyenkor.

tenger hullámai mindig friss levegőt árasztottak. Hallgatagon nézték a csillagok hullását, vagy figyelték a patak csillámló vizének egyhangú futását. De kesergő lelkük messze járt ilyenkor. Itt bent a hazában, a nagy magyar rónán és a sziklabordás Felvidéken, amelynek suhogó nagy rengetegében fel-felsírt a bujdosó kurucok szívéből a régi harcra tüzelő csatadal. Itt járt

az ő lelkük és könnytelen zokogással ölelte magához a szegény magyar népet, amelynek búbanat a feje alja, osztrák condra a takarója, panasz az altató éneke, keserű sóhajtás az ébresztője.

A remény, mint a színes szivárvány, áthajolt ilyenkor felhőkkel borított lelkükön és megjelent a ködös messzeségben fiok daliás alakja, amint kivont karddal, büszke harci ménen röpül előre, míg utána medvebőrsüveges, kócsagforgós, kacagányos hősök robognak beláthatatlan hosszú sorban.

Ilyen boldog álmok rajzoltak néha buba merült lelkük körül. Így múltak a magány csöndjében lassan a hónapok és évek. Az idő, ez a kegyetlen démon, egymásután fojtotta meg az édes álmokat. És a nagyasszony később már fásult egykedvűséggel merengett a dicsőséges múlton, a fényes emlékeken, amik sohase térnek vissza többé. Haja megőszült, királynői termete megroskadt, gyönyörű arcára ráncokat vetett a gond és néma tépelődés.

Lassankint sorvadni kezdett a tüdeje. Köhögött és egyre fogyott. A halál jéghideg szárnyával a feje körül suhogott és sárga barázdákat húzott jószágos vonásai közé. 1703. telén már annyira rosszul volt, hogy ki se mehetett a szobából.

Pár nappal halála előtt jobban érezte magát és végrendeletet csinált.

Megemlékezett gyermekeiről, hű szolgáliról, rendelkezett halotti öltözetéről és nyugvóhelyéről.

Mivel udvari papja nem volt, a református Komáromy imádkozott mellette s mint ez Naplójában mondja: „Semmit el nem mulasztván, valamit az Isten lelkének vezérlésével lelke javára s vigasztalására tehetett, éjjel-nappal sokat imádkozott érte.

Thököly kínzó köszvényétől ágyhoz szegezve ugyanazon szobában feküdt. Egy-két nappal halála előtt hangosan, hogy ura is hallotta, e szókat rebegte Komáromy fülébe.

— Követem az én édes uramat, ha mit én vétettem ő kegyelmének, én ő kegyelméhez igaz voltam. Másokat is követek, kicsinytől fogva nagyokig, nekem megbocsássonak én is mindeneknek megbocsájtok.

Halála napján, február 18-án a mellette halkan imádkozó Komáromyra pillantott és csendesen mondta:

— Ne imádkozzék már kegyelmed, se magamat ne imádkoztasson, hogy meggyógyuljak. Hitem kezeivel már megfogtam az én Üdvözítőmet Jézus Krisztust, hadd bocsásson el, hogy mennél hamarabb mehessek hozzája.

Aztán sovány, összeaszott kezét reszketőn ég felé emelte és miként a haldokló Krisztus a keresztfán, vagy mint édes atyja Bécsújhelyen a hóhérbárd csapása előtt, túlvilági fénytől besugárzott arccal ő is e szavakat sóhajtotta:

— Uram a te kezeidbe ajánlom lelkemet.

Angyali szemét azonban még egyszer fölnyitotta és elhalón rebegette:

— Jöjj el Szentlélek Uristen.

Ez a fohásza volt az utolsó a földön. Szeme örökre lezárult és lelke hazáján keresztül a tiszta boldogság égi világába szállott. Vasárnap vette az Úr magához, mintha ezzel is jelezni akarta volna, hogy csak az Isten dicsőségére szentelt nap volt méltó arra, hogy elszólítsa őt ez örömtelen világból.

„Megmenekedél — írja Komáromy — istenfélő, kegyes, tiszta életű, jó erkölcsű, sok boldogtalanságotat férfi szívvvel meggyőző s annyi gyötrelmedet békességes lélekkel szenvedő fejedelemasszony, nekem édes jó kegyelmes asszonyom, e rossz világtól, és bizony a mennyit ez világon szenvedtél, soha több purgatoriumba nem mentél.

A titkár a nagyasszony hamvait koporsóba zárva Galatába vitette és március 10-én, nagy gyászpompával temették el a Št. Benoit-templom sírboltjába. Gyászoló férje nem mehetett el a temetésére. A köszvény már annyira elgyöngítette, hogy járni sem tudott s tolószéken hordozták. Komáromy később fehérmárvány sírkövet állíttatott neki s a sírját fedő lapra rávésette a Zrínyiek címét s alája ezt a szót: „A feltámadásig. Sírja fölött pedig a templom falába márvány táblát tétetett s aranyos betűkkel e szavakat vésette reá:

„Itt nyugszik hősie munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos Zrinyi Ilona, a Zrinyi és Frangepán nemzetségek utolsó disze, Thököly, hajdan Rákóczi fejedelmek, mindkettőjök-höz méltó neje. Rangja által kitűnő a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek között, nagy tettei által még hiresebb az egész világon. A sors szeszélyeit erős lélekkel türve, nagy volt a jó, még nagyobb a balszerencsében. Hadi dicsőségét keresztényi kegyességgel tetézve, erős lelkét visszaadta az Urnak. Meghalt virágmezei birtokán, Bithiniának nikomediai öble mellett, a megváltás 1703. életének hatvanadik évében, február 18-án. Nyugodjék békében. Amen.

A nagyasszony nem érthette meg azt az anyai örömet, hogy fiát viszontláthassa és áldását adja rá, amidőn ismét magasra emelte az ország-

ban a kuruc lobogókat. De az ura megérte, hogy mostoha fia visszaadta elkobzott javait s leveleiben vigasztalta, hogy a háború szerencsés befejezése után visszatérhet hazájába.

De a nagybeteg kuruckirály, akinek utolsó éveit oly szépen megara-nyozta mostoha fiának nemeslelkű tette, nem sokáig élte túl a dicső nagyas- szonyt. Harmadfél év múlva 1705 szeptember 13-án követte a hősllekű fejedelemasszonyt.

Harminckét év múlva a nagyasszony fia, II. Rákóczi Ferenc is meg- halt Rodostóban. Tört szívvel és reménye romjain kesergő lélekkel fejezte be dicsőséges életét a nagy fejedelem. Az álmok szétfoszlottak, a tervek megghiúsultak, a képzeletében nagyszerűen ragyogó délibábok eltűntek, mint az őszi pára.

És amidőn a boldogtalan nagyasszony koporsóját felbontották, hogy hamvait a fia mellé tegyék, már teljesen elporladt az ő nagy szíve, amely hősök és angyalok vérét hajtotta egykoron és porrá vált a teste is, csupán a koponyája maradt meg, ahol egykor halhatatlan szelleme lakott. Együtt álmodtak ezentúl a hazáról, a szabadságról, a magyar nemzet boldog- ságáról. A viharban, ha sikoltva nyargalt el fölöttük, az ő honvágyuk kiál- tott, ha suttagó szellő csókolta a templomra hajló lombokat, az ő hontalan szívük fájdalma sóhajtott benne.

De most már itthon vannak, haza hozta őket a fellángolt nemzeti kegyelet.

Egymás mellett álmodnak most is, de álmaikban sincsen boldog- ságuk. Ha majd olyan lesz az ország, amilyennek életükben álmodták s amiért minden családi örömet, földi javat és lelki nyugalmat áldozatul dob- tak, csak akkor lesz hamvadó szívükben igazi boldogság.

Szilágyi Erzsébet.

Nemzeti süllyedés után nagyság, hatalom és dicsőség — ez a Hunyadiak kora. A mi históriánk kora babérokkal van körülfonva, amiknek minden levelén hősök vére piroslik. De míg mások csak levelenkint tépték a borostyánt, addig a nagy Hunyadi és fia egész babérerdőbe foglalta dicső nevét és emlékezetét. Hunyadi János a tizennegyedik század vége felé született s fényes legendák sorakoznak ifjúsága köré. Születése a hanyatlás, a züllés, az államhatalom lesüllyedésének szomorú korára esik. Nagy Lajos megteremtette a hatalmas, három tenger habjaiban fürdő magyar birodalmat, Zsigmond és Albert király alatt pedig innen is, onnan is elragadtak belőle, a királyi hatalom abszolút tekintélye megszűnt, egyes oligarchák féktelen kapzsisága és hatalomvágya miatt sivár és keserves volt a sokat szenvedő magyar nép sorsa. A kapzsi és hatalmaskodó főurak megtagadták a törvényt, féktelenül pusztították a vármegyéket, sanyargatták a népet, nyomorba taszították és ezzel megbénították az ország harci erejét.

E sötét, viszontagságos időkben adta a jó Isten a nemzetnek Hunyadi Jánost. Nélküle elveszett volna az ország, de az isteni gondviselés jobban

szerette a nemzetet, hogysen elveszni engedte volna. Végtelen nagy szüksége volt e hősrre a hazának.

Kelet felől már rohamosan közeledett a vészterhes felleg, amely romboló erejét Mohácsnál adta ki. I. Murad és Bajazid szultánok alatt diadalmasan tört nyugat felé a félhold, II. Murad pedig már Magyarországot akarta összemorzsolni s adófizető török tartománnyá tenni.

És a magyar nemzet feltétlenül áldozatul esik a diadalmas hódításnak, ha nincsen Hunyadi Jánosa, aki világhírét a félholdon aratott nagyszerű győzelmeivel alapította meg. Bonfini egyenesen Zeustól származtja a Hunyadiakat. Az udvari történetíró balga hízelgése ez, mert nem az ősi származás teszi nagyvá a férfit, hanem saját erényei és a mulandóságot túlélő tettei. Liviusból idéz Bonfini, ahol meg van írva, hogy Marcus Valerius, Poplicola ükunokája, párbajra kelt egy óriástermetű gall vitézzel. Amint összecsaptak, egy holló szállt a római tribun sisakjára, onnan pedig ellenfele arcára csapott és csőrrel szeméit vagdosta. Marcus Valerius e pillanatot felhasználva, lefejezte a gall vitézt s e hőstettéért kapta a Corvinus melléknevet.

Mesének szép, de történeti valóságként el nem fogadható. A középkorban azonban szokás volt a világhírű hősök isteni eredetét ilyen legendákkal bizonyíttatni, hogy minél nagyobb dicsfény övezze halhatatlanságukat. Bonfini a fantázia szárnyaira véve, továbbfűzi ezt az érdekes mesét. Tacitussal bizonyítja, hogy Valerius Messola Corvinus Augustus császár parancsából Pannoniába jött s tőle nyeri Horvátország (Corvátia) a nevét, onnan pedig már nem messze van Erdély s a Corvinusok ide is átszármazhattak s Hunyadot birtokba véve, innen kapták új nevüket.

A valóság pedig az, hogy Hunyadi János ősi magyar nemes családból származott. Hunyadi Mihály, János fia, már 1331-ben előfordul a budai káptalan egyik levelében. Hunyadi Pált 1421-ben a milkai püspökök közt találjuk, Hunyadi János 1430-ban turóci főispán, Hunyadi Simon 1451-ben Hunyadmegye alispánja. Ezt a hivatalt már akkor is mindig megyebeli ember töltötte be.

Hősünk e virágzó ősnemesi családból származhatott. Atyja János, anyja Morzsinai Erzsébet volt s több előkelő főnemessel állott rokonságban. A törökverő hős apja mint lovag szolgált Zsigmond király udvarában. Felesége túlélte őt s másodsor Csolnakosi Jariszlóhoz ment nőül. Teleki

József gróf Hunyadi János születését 1387-re teszi. Zsigmond király szolgálatában töltötte ifjúkorát. Amidőn német császárrá koronázták, elkísérte őt Frankfurtba is. A csehországi zavarok elnyomásában is oldala mellett állott. Hű szolgálataiért szép birtokokat és hivatalokat nyert. Hatalmas egyénisége, vitézsége, lángesze és vas erélye révén már annyira kimagaslott jeles kortársai közül, hogy Szilágyi Mihály Macsói bán, örömmel adta hozzá Erzsébet hűgát.

E házasság két nagy lelket és ritka szívet forrasztott össze. Az érzelem közössége, a harmonikus gondolkozás, a szerető házastársak közti végtelen gyöngédség és teljes megértés mintaszerűvé tette családi életüket s e két fenséges lélek egybeolvadó lángjából pattantak ki azok a szikrák, amik Hunyadi László és Hunyadi Mátyás életének mécsét meggyújtották. Csak ilyen tökéletesen boldog, egymást teljesen megértő házaspár utódai nyerhetnek az istentől annyi égi szikrát, amennyit e két gyermekbe adott.

Szilágyi Erzsébet a magyar nők minden erényét egyesítette magában. Külső szépsége eltörpült belső szépsége és értéke mellett. Hűség, jószág, szelídség, az érzelmek mélysége és melegsége, háziasság, takarékoság és buzgó vallásosság tették aranyjellemének főbb vonásait.

De azonkívül volt még két erénye, amiért úgy néztek rá korának hölgyei, mint a havas bérctetőn álló magános keresztre, amelyet a nap aranyugarakkal fon körül. Az ilyennek láttára az emberi lét kicsinysége, a hitnek mindent átölelő nagysága és a magába mélyedő áhítat érzése szállja meg a gyarló földi lelket. Ez a két erénye: a férfias erő és bátorság és a tündöklő hazaszeretet volt. E kettőben is méltó volt tehát Hunyadi Jánoshoz. Atyja Szilágyi László, vitéz nemes és birtokos ember, Zsigmond királynak kedvelt híve, akit békében és háborúban tanúsított hűséges szolgálataért Horogszeg helységgel ajándékozott meg s innen származik nemesi előneve; édesanyja Belleni katalin volt.

Arcképéről gyönyörű magyar női fej néz reánk. Komoly férfiasság, női méltóság, erély és vasakarát csillog ki belőle. Szelíd volt, mint a galamb, szerény, mint az ibolya, amikor acélmellű férje ölelő két karjába

zárta, de kevély, mint a sas és bátor, mint az oroszlán, amikor a Hunyadi-ház hitvány ellenségeivel állt szemben.

A történelem e nagyasszony emlékét oly tisztán ragyogja vissza, amilyen tiszta keblű hitves, anya és honleány volt. Abban a viharos időben, amikor királyokat sodort el a harcok vészes fürgetege, hogy állott volna meg ingadozás nélkül egy gyenge asszony, ha lelkében nincs az a csodás erő, erély és oroszláni bátorság, mint Szilágyi Erzsébetben.

Ameddig férje élt, ameddig Hunyadi János őrt állt a haza határán és a nemzet sorsát intézte, ő csak áldott szívű anya és szerető hitves volt. Nevelte, oktatta, előkészítette az életre két szép okos fiát. A családi puha fészekből azonban, akkor is mindig aggódó éberséggel figyelte az eseményeket és lelkével mindenhová kísérte az urát, vigyázó gonddal őrködve, hogy a kelepceket, cselvetéseket kikerülje s örvénybe ne ránthassa a pártos szenvedély s a gyűlöletté szított féltékenység.

Amikor azonban megszűnt dobogni az a hősi szív, akinek világra szóló nándorfehérvári diadala volt a hattyúdala, teljes nagyságában lépett a nemzet elé az erélyes, akaraterős, bátor és ellenségein jó vitézek kardjával diadalmaskodó honleány. Szilágyi Erzsébet férje életében a nagy hősnak a családi élet melegét nyújtotta. Homlokáról letörülte az irigység sarát, elsimította róla a honfi gondok redőit, önbizalmat lehelt belé, ha az ország nyomorúságos helyzete fölött elszomorodva töprengett. És maga csatolta föl a kardját rózsás kezével, maga nyomta fejébe a sisakot, kapcsolta széles mellére a páncélt, amikor végigremegett az országon az a hír, hogy Murad szultán adófizető tartományává akarja tenni hazánkat s ezért akkora sereggel nyomul a határ felé, hogy a föld is inog alattuk s dárdáik erdeje a napot is elhomályosítja.

De a közállapotok silányságát, a hazaszeretet hiányát mi sem bizonyította jobban, mint az, hogy hosszas készülődés után is csak huszonnégyezer ember gyűlt össze. Pedig a szultán már Szendrőt ostromolta s Brankovics György, a szerb despota, két idősebb fiát Szendrő várában hagyva, kisebb fiával, Lászlóval, és ötszázezer aranyával Magyarországra menekült.

Murad szultán százharmincezer törökkel fogta körül Szendrőt. A jólelkű és igazságszerető, de erélytelen Albert király pedig Budán várta a lóra ült nemesség gyülekezését.

Hanem a főuraktól elnyomott nemesség el volt keseredve. Sokan azt mondták, hogy ha a főurak elszedik birtokaikat és anyagilag megnyomorítják őket, hát akkor legalább gondoskodjanak az ország védelméről. Akiket koldusokká tettek, azok nem állíthatnak sereget, nem ülhetnek cifra számos paripákra és nincs miért meghalniok.

Szerencsére azonban még nem minden nemes lelkéből irtották ki a hazaszeretetet önfeláldozó érzését. Akadtak a főrendek között is, akiknek önzetlen és nemzetük sorsáért aggódó lelkük a török veszedelem hírére minden áldozatra kész volt, hogy a félhold fenyegető hatalmát megtörje.

Ilyenek voltak: Ország Mihály, Rozgonyi István és a két Hunyadi János. A szultán sokáig vívta Szendrő várát, de 1439 augusztus havában mégis bevette s Brankovics Gergelyt és öccsét megvakíttatta és Ázsiába száműzte, pedig Brankovics György Mara nevű leányát is nőül adta Muradhoz, csak hogy országát megkímélje.

Csak ekkor döbönt meg az ország, de a gondviselés ezúttal elhárította felőle a veszedelmet. Murad megelégelte a táborozást, Tvartko István bosnyák királyt adójának fölemelésére kötelezte, a magyar haddal csupán apróbb összecsapása volt, aztán hazatakarodott.

A Hunyadiak e hadjáratban tett hasznos szolgálataik, különösen Szörény, Görény, Orsova és Miháldi végvárak erélyes védelméért kapták Madaras, Tavankoth, Szabadka és Halas helységeket, Morsina egy részét, Ikös királyi vidékét és Csőszapa egy részét.

A szétoszló magyar táborban vérhas és kolera pusztított. A visszatérő Albert király is beleesett és Neszmélyen meghalt. Hatalmas termetű, nagy testi erejű, bátor, de asszonyosan szelíd természetű király volt, akit egy cseh krónikás eképp siratott el: „Nyugodjék békében, mert német ugyan, de jó, bátor és irgalmas volt. Özvegye, Erzsébet, Cillei-leány volt. Ez a család végzetes átka volt nemcsak hazánknak, hanem a Hunyadiháznak is. Hunyadi János a nemzet jövőjét tartva szem előtt, a szeszélyes,

ingatag és gyarló hiúságoktól befolyásolt asszonyuralom helyett Ulászló lengyel királyt akarta meghívni a magyar trónra. A hős már akkor olyan tekintély volt az országban, hogy számos főúr csatlakozott hozzá s Ulászló keleti pompával érkezett Késmárkra. Erzsébet özvegy királynénak a rendek határozatából kezét kellett volna nyújtania a jóval fiatalabb Ulászlónak, de ő abban a reményben, hogy fia születik, udvarhölgyével: Kottaner Ilonával, ellopatta Visegrádról a szent koronát és halogatta az esküvőt. Azon éjjel, amikor Kottaner Ilona a szent koronával Komáromba érkezett, Erzsébetnek csakugyan fia született, a gyászos emlékü V. László, aki gyarló báb volt nagybátyja Cillei Ulrik kezében és mérhetetlen gyászba borította Szilágyi Erzsébet anyai szívét.

Vannak, akik hálátlansággal vádolják Hunyadi, mert sokat köszönhetett Albert királynak. De a hős előtt csak egy volt: a haza érdeke és minden más érdek eltörpült, semmivé lett előtte. A lengyel király vitéz ifjú volt s a zavaros politikai helyzetben nem lehetett gyermekkirályra bízni a nemzet sorsát. De az ország, mint már annyiszor, ismét két pártra szakadt.

A főpapok, főurak és nemesek egyrésze itt, a másik ott. Mind a két párt erős volt, de Hunyadi tekintélye magához vonzotta mindazokat, akik a hazát önzetlenül szerették és forrón óhajtották a belső békét, hogy egységes erővel törhessenek az ozmánok ellen. Győr várost roppantul megerősítette Cillei s ide zárkozott az özvegy királynéval. Rozgonyi Simon, a vitéz egri püspök, fogta ostrom alá és Cillei éjnek idején kiszökött a várból. Az éber Rozgonyi azonban észrevette, utána eredt és elfogta.

Ha ezt az álnok embert akkor kivégzik, vagy börtönre vetik, nem okozhatott volna annyi keserűséget és remegést Szilágyi Erzsébetnek, aki épp úgy gyűlölte ezt az ármányos lelkű embert, mint ő a Hunyadi-házat.

Rozgonyi Simon azonban Budára küldte, ahol a kétszínű, verembe esett róka alázatosan meghúzta magát s égre-földre esküdözött, hogyha szabadon bocsátják, minden erejével a béke létrejöttén fog munkálni.

Most már meg lehetett koronázni Ulászló királyt, de a szent korona Erzsébet kezében volt s az országgyűlés kimondta, hogy azon diadémmal fogják magyar királlyá kenni, amely a székesfehérvári templom sírboltjáj-

ban szent István koponyáját fedi s amelyre a rendek „miután a korona ereje a hazafiak akaratóban és helyeslésében áll a szent korona erejét átruházták.

Két király volt hát az országnak. A gyermek V. László, akinek megkoronázásán alig volt néhány ember és Ulászló, akit rengeteg nép éljenrivalgása üdvözölt Székesfehérváron. De Erzsébet királyné nem engedte. Mellette volt ismét a botorul szabadon bocsátott Cillei, aki nádorságra és királyi hatalomra törekedett. Erzsébet kisfiát, házi koronáját, a szent koronát, Sopron városát és ausztriai uradalmait összesen huszonhatezeröttszáz aranyért zálogba tette Frigyes hercegnél, zsoldjába fogadta a híres huszita vezért brandeisi Giskra Jánost, aki aztán, mint Gerő János dr. írja, „A cseh husziták Magyarországon című érdekes művében, majdnem az egész Felvidéket hatalmába kerítette, ott László király nevében uralkodott s még pénzt is veretett.

Legerősebb ellenfele volt Hunyadi János, aki miatt a magára vállalt kötelezettségeknek sokszor nem is tudott megfelelni. Gara László koronaőr Horvát- és Tótországot meg Dalmáciát lázította föl, majd a dunántúli részt is feldúlta és sok főnemest Erzsébet pártjára térített. Ulászló Hunyadi Jánost küldte ellene, melléje rendelvén Ujlaki Miklós macsói bánt, míg Rozgonyi István, Pozsony vára vitéz kapitánya, északnyugat felől, a csehek megrohanása ellen fedezte őket. A két sereg Szekszárd előtt találkozott. Hunyadi barátságos egyezkedésre szólította föl Garát, de ez hetykén visszaüzent: „Ha csak szájjal kíván vitézkedni, kár volt ennyit is fáradnia.

Erre Hunyadi másnap megtámadta Garát, akin százezer arany forintot érő díszruha volt. Gara nagy tüzzel rohant rá, de Hunyadi harcedzett, katonái pelyvaként szórták szét a gyülevész hadat s a kövér Gara csupán gyors paripájának köszönhető, hogy Esztergomba szaladhatott. Ulászló király e fényes fegyvertényéért őt és Ujlaki Miklóst erdélyi vajdákká nevezte ki. Szilágyi Erzsébet ura ekkor tehát már temesi gróf, szörényi bán és erdélyi vajda volt, de a király csakhamar ezután az Alföld kapitányának is kinevezte és Nándorfehérvár oltalmát is reá bízta.

A törökök gyakran átcsaptak a Dunán és a Száván, de Hunyadi mindig visszaverte őket s Izsák szendrői pasán fényes győzelmet aratott.

Ez a diadala nyitotta meg ama fényes győzelmek sorát, amiket tizenöt éven át a tarfejű pogányokon aratott. Murad szultán 1442-ben nyolcvanezer törököt küldött Erdélybe, s ez a sereg égő falvak füstfelhői és kormos üszkei között nyomult előre, ezereket fűzve rabszíjra. Hunyadi és Lépes György erdélyi püspök néhány ezer főnyi haddal útjokat állták, a törökök színleg megfutottak s a magyarok győzelmi mámorukban vigyázatlanul rohantak utánuk.

Egyszerre aztán mindenfelől körülvették őket a pogányok s a harc irtozatos öldökléssé fajult. Hunyadi keresztül vágta magát, de Lépes György lováról lebukott s a spáhik összekaszabolták.

Az elbizakodott Mezet bég most Szebent vette ostrom alá. Hunyadi ezalatt újabb sereget gyűjtött és Szeben fölmentésére sietett.

Hunyadi kémeitől megtudta, hogy Mezet bég pontosan leírta a spáhik előtt az ő öltözetét, lovának színét s megparancsolta nekik, hogy teljes erővel vessék rá magukat. Kemény Simon, a hős egyik fiatal vitéze, önként vállalkozott arra, hogy feláldozza magát Hunyadiért. A vajda paripáján és öltözetében osztogatott parancsokat, mire a spáhik vad dühvel rohanták meg. Kemény Simon hősiezen harcolt, de a túlerőtől elnyomva holtan terült el a csatatéren. Hunyadi azonban ezalatt serény lovasságával megkerülte az ozmánokat és oldalról olyan elszántsággal rohanta meg őket, hogy a törökök leírhatatlan zavarba jöttek. A táborukban levő keresztény rabok fellázdak, a szebeni őrség is kitört s a törökök halomra hullottak. Mezet bég fiával együtt elesett s Hunyadi a gazdag zsákmányt, amelyet Bonfini szerint tíz ló is alig bírt, a bégnek és fiának levágott fejével Ulászló királynak s az udvarában lakó Brankovicsnak küldte győzelme jeléül.

A társzekeret egy elfogott vén török kísérte, aki azelőtt Brankovics szolgálatában állott és Budán részletesen el kellett beszélnie a diadalmas csata lefolyását.

Ennek a fényes győzelemnek híre futott nemcsak az országban, hanem az egész világon s mindenütt magasztalva emlegették a hős Hunyadi nevét. Szilágyi Erzsébet büszkén és boldogan gondolt az urára, aki a zsák-

mány ráeső részét haza küldte és házi kápolnájában leborulva áldotta az Urat, hogy megvédte a hőst a haláltól.

Mennyi rettegést kellett kiállania, hányszor riadt föl álmából, képzeletében hányszor látta az urát vérbe borulva, halotthalványan, összekaszabolt dandárára bukva. Ilyenkor a vallásos nagyasszony az imádságban keresett vigasztalást. Aztán ott volt már László fiacskája, akit végtelen szeretettel ölelt a szívére.

Esténkint kipirult arccal mesélt neki édesatyja fényes győzelmeiről s a gyermek lélegzetét vissza fojtva hallgatta, aztán lángba borultan kiáltotta:

— Én is veled harcolok majd, ha nagy leszek.

Szilágyi Erzsébet anyai boldogságában összecsókolta a gyermeket és féltő gonddal mondta:

— Édes fiam, bárcsak már atyádnak se kellene harcolnia.

— Ott terem a dicsőség babéra édes anyám.

Szilágyi Erzsébet csodálkozva kérdezte, hogy kitől hallotta ezt, mire a gyermek büszkén felelte:

— Hát az édes apámtól.

— Igaz, igaz gyermekem, de ott arat a halál is és soha sem lehet tudni, mikor csap rá fekete szárnyával az atyádra.

— Édes és dicső — a hazáért meghalni, ezt mondta a nevelő-bácsi.

— De annál keserűbb az elesett hősök családjának a bánata, felelte a nagyasszony.

Hanem azért, hogy örökös aggodásban élt, rendkívüli gondot fordított arra, hogy táborjáró ura sohase legyen pénzszükiben. Roppant takarékos volt, minden fillért megnézett, hogy hová teszi. Maga gondoskodott uradalmaik jókarban tartásáról, a földek megműveléséről, a várak és kastélyok őrségéről s ura hadi költségeiről.

Ez különben többnyire busásan visszatérült neki a gazdag zsákmányból, amelyből a legnagyobb rész mindig a győztes vezért illete.

A szultánt éktelen haragra lobbantotta kedvenc emberének, Mezet bégnek és seregének borzasztó pusztulása. Megesküdött a próféta szakállára, hogy rettenetes bosszút áll Hunyadin. De ez is sejtette, hogy a pogány

megtorlásra gondol, seregét nem bocsátotta el, hanem még gyarapítani iparkodott, aztán a Vaskapuhoz nyomult, hogy sasszemével őrködjék a magyar határ fölött.

Murad először személyesen akart megmérkőzni Hunyadival, de a hős hírneve Stambulban már olyan rettegetté lett, hogy mégis jobbnak tartotta, ha Seadeddin ruméliai beglerbégre bízta Hunyadi seregének megsemmisítését. Ez még 1442-ben válogatott sereggel nyomult keresztül Oláhországon. Hunyadi tanácsára az oláhok a hegyek közé vonultak és némán tűrték, hogy a beglerbég tűzzel-vassal pusztítja el országukat.

Ettől még inkább vérszemet kapott a beglerbég és fenhéjázón hánytorgatta, hogy elég lesz neki turbánját megmutatnia, hogy annak láttára több napi járóföldre megfusson a gyáva ellenség.

Hunyadinak csak tizenötezer embere volt, de elszánt, vezérének csodás lelkieréről a végsőkig fanatizált kemény, harcedzett daliák, akik bíztak Hunyadi vezéri fölényében és roppant tűzzel készültek a döntő ütközetre.

Mielőtt a törökre robogtak, a perc ünnepélyességétől meghatva, Hunyadi leborult a sereg előtt és buzgón imádkozott a győzelemért. Majd nyeregbe pattant, lelkesítő beszédet intézett katonáihoz, mire ezek bámulatos elszántsággal rontottak a törökre. Csakhamar áttörték az első csatasorokat, az egész pogánytáboron leírhatatlan rémület vett erőt s a magyar vitézek oroszláni bátorságától iszonyúan megzavarodva, futásnak eredtek. A fürge huszárok vágatva robogtak utánuk és halomra hullottak súlyos szablyáiktól. Az egész tábori poggyász a győzők kezébe esett. Kétszáz félholdas zászlót zsákmányoltak. A halottak közt volt maga a ruméliai beglerbég is s több mint harmincezer török holtteste borította a csatatér, persze, akiket a huszárok szablyái el nem értek, azokat a rejtekükből előrohano oláhok kaszabolták le. Ez a győzelem még jobban megalapozta Hunyadi világhírét. A görög írók hol Achillesnek, hol Hektornak nevezik s az egész keresztény világ benne látta azt a nagy férfiút, aki az ozmán hatalmat megtöri.

Mily fölemelő tudat volt ez a hű hitves lelkében. Eltitkolta férje és gyermekei előtt, hogy mennyi álmatlan éjjel virrasztott át érte gondban és

Szilágyi Erzsébet

ezer remegés közt. Mert a harc fürgetegében pehelyként sodródik el az emberi élet s ha még olyan nagy hős is, mint Hunyadi János, a puszta véletlen játékvá lesz a véres harcmezőn. Sokat aggódott és imádkozott érte és az isteni gondviselés meghallgatta imáit. Még sokkal nagyobb dolgokra rendelte Hunyadi. Eljött hozzánk a pápa követe Caesarini Julian bíbornok, akit Ulászló erények tisztaságával fénylő atyának, második Mózesnek mond, ki bölcsességgel tündökölt, kinek elméjébe a legszentebb gondolatok honolnak. A pápa pénzén cseh, morva, lengyel, oláh és rác zsoldosokat fogadott és Hunyadi ismét a török ellen indult. Nisszánál és Jalovácznál újabb fényes győzelmeket aratott. Ulászló király a hadjáratból visszatért hős tiszteletére Budán diadalmenetet tartott. Elöl vitték a keresztet, utána teljes díszben a főpapság haladt templomi zászlókkal, azután a győzedelmi jelek, a törököktől elvett zászlók, drága fegyverek, málhás szekerek, négyezer török fogoly, köztük tizenhárom basa és bég, végül a győzelmes csapatok következtek. Elöl a király, mögötte a pápai követ és Brankovics fejedelem, a keresztes vitézek, jobbról a főpapok, balról a főurak és városi szenátorok, a menetet körülözönlő sokaság pedig kigyúlt arccal éljenezte a királyt és a diadalmas hadvezért.

Így haladt a menet a város közepéig, ahol a király paripájáról leszállva, megoldotta saruját és mezítláb ment a magyarok Nagyasszonyának templomába, hogy arca borulva adjon hálát az Istennek a nagyszerű győzelemért. Az ellenségtől elvett zászlókat a templom falaira tűzték, Hunyadi diadalait több képben lefestették s később ezzel is a templom falát díszítették, körülrakva azokat a harcokban kitűnt hősök címereivel és neveivel.

Így ért véget az 1443-i diadalmas hadjárat, amelyért Ulászló király a kucevói és branicevói terjedelmes uradalmakkal ajándékozta meg Hunyadi Jánost.

Páratlan sikerének híre feltüzeltelte az egész keresztényvilágot, amikor Ulászló király Szegeden tíz évi fegyverszünetet kötött a törökkel s ő az evangéliumra, a törökök az alkóránra esküdtek, hogy azt megtartják, a külföldi fejedelmek buzdítására Ulászló király megszegte esküjét és Hunyadival ismét Murad ellen indult.

Murad szultán ekkor seregével Ázsiában volt s egyetlen katonáját sem szállíthatta volna át a Boszporuson, ha Velence és Genua kalmár népét meg nem vesztegeti. Minden átbocsátott katonájáért egy aranyat ígért s a szatócselelkű tengerészek, akiket a magyar sereg segítségére küldöttek, titokban az egész sereget átengedték a Boszporuson. Ez és Brankovics György árulása intő jel lehetett volna Hunyadinak, hogy visszaforduljon. De mivel az egész világ tekintete rajta függött, ütközet nélkül nem hátrálhatott.

A csata 1444 november 10-én volt. Mielőtt Hunyadi dandárai a törökre rontottak, nagy szélvihar támadt, amely széttépte Szent László féltve őrzött lobogóját és a magyar birodalom kibontott nagy fekete zászlaját.

A babonásabbak ezt rossz jelnek vették és aggódni kezdtek. Növelte izgatottságukat Ulászló apródjának ügyetlensége, aki földre ejtette a király ezüstsisakját, mikor a fejére akarta tenni. Hunyadi nehéz lovasságával a törökre rontott s harmadik rohamával szétverte az ázsiai mozlím lovasságot. A jobbszárnyon teljes volt a győzelem s Hunyadi a balszárny felé vágta. A királyt rimánkodva kérte, hogy maradjon a középponton a derékhad mellett. Aztán a balszárnyat is előre vezette s hosszú, véres tusa után itt is visszavetette a törököket. Murad szultán ezt látva, már meg akarta fordítani a paripáját, hogy futással meneküljön. De Karadzsa megragadta a lova zablóját s a janicsárok köréje tódultak. Lándzsáikra volt tűzve a békelevél, s bosszúra tüzeltek egymást, amit az „eskütorló Isten meg nem tagadhat tőlük.

Ulászló királyt lengyel környezete, amely irigyelte Hunyadi dicsőségét, feltüzeltte, hogy intézzen rohamot a szultán janicsárjai ellen. Testőrhada már roppant nyugtalan, hogy tétlenül kell néznie, mint tarolnak le előle minden harci babért.

Ulászló maga is harci vágytól égett és testőreit rohamra vezette. Áttörtek a földsáncokon és egészen a szultán sátoráig jutottak.

A janicsárok ekkor magas paizsaik mögül rettentő nyílzáport zúdítottak rájuk, sokan hullottak el, de Ulászló tovább nyargalt, egyik vitéze kettéhasította Karadzsa fejét s a király kardját forgatva párbajra hívta a

szultánt. Majd néhányad magával az ellenség sűrű tömegébe vágott, amely hirtelen körülfogta.

Ezt látva a magyar csapatok, döbbenve álltak meg, aztán hátrálni kezdtek. Ulászló teljesen körül volt kerítve. Ekkor ért oda Hunyadi. A futókat meg akarta állítani, de nem bírta velük. Most dandarával elszántan vágott a janicsárok közé, hogy legalább királya életét megmenthesse. De későn jött a hős. Egy janicsár hatalmas szekercéjével a király paripájának lábára vágott, egy másik pedig, akit Chodsa Chizr-nek mondanak a török források, a lerogyott lóval földre bukott király fejét vágta le és gerelye hegyére tűzte. Lengyel hívei halomra hullottak körülötte.

A janicsárokat a királyi fej láttára határtalan harci vágy és lelkesedés szállta meg s a magyarok diadalának színhelye hősök temetőjévé változott. A magyar sereg romjai szekértáborukba húzódtak, Hunyadi és Julián bíbornok menekültek.

A vezér a laszloveczi révnél szerencsésen átjutott a Dunán, Juliánt, mivel sok pénzt sejtettek nála, az oláh révészek megölték. A szultán csak harmadnap támadta meg a szekértábort. Ekkor esett el Báthory István, aki Ulászló halála után a királyi zászlót megmentette és Rozgonyi Simon, a hős egri püspök. Murad szultán Asab béggel körüllovagolta a csatát és felkiállt:

— Csodálatos, csupa fiatal arcokat látok... s egy ősz szakállt sem köztünk.

— Ha csak egyetlen ősz szakállú lett volna köztük, — felelte a bég, — nem fogtak volna e veszedelmes vállalatba.

Hunyadi leírhatatlan viszontagságok közt menekült Oláhországba, ahol Drakul vajda elfogatta, de néhány nap múlva megbánva tettét, a hőst Erdély határáig kísértette és gazdagon megajándékozta. Az országban csakhamar elterjedt a várnai csatavesztés híre. Szilágyi Erzsébet nem tudta, mi történt Hunyadival. Rettegve gondolt arra, hogy ő is életével fizette meg a király esküszegését.

Rendkívül izgalmas napokat élt át.

Senkitől se kapott biztos híreket. Ama kevesen, akik a szörnyű vérontásból hazamenekülhettek, mitsem tudtak Hunyadiról. Mindenki csak a

saját életével törődött ekkor. Hunyadi azonban nem hagyta sokáig kétségben az aggódó nagyasszonyt. Erdélyből futárt küldött hozzá, hogy él és hazafelé siet. Az ország súlyos gyászában úgy hatott rá ez a hír, mint a ravatalos szobában virrasztókra a betűző meleg napsugár.

Tudta, hogy az ország nem veszhet el a párttusák között, amíg ez a lánglelkű hazafi él. „Magyarország állapota — írta erről a korról Aeneas Silvius, — fájdalom, az egész kereszténység súlyos kárával, teljesen ronsolt, zilált és hajdani diszes fényéből kivetkőzött. Vitéz János, Hunyadi tikára, majd nagyváradai püspök, pedig így jellemezte ezt a kort: „Az igazság mélyen hallgat, a szemérem korlátai széttörve, a törvény féke laza, az indulatok, szenvedélyek szabadon törnek elő mindenünnen s a bizonytalan jövő mindenkit aggaszt. A vas önkény, a korlátot nem ismerő hatalom összezuz mindent, semmi jogra sem hajt, a törvények és szerződések ereje elalélt, gyűlölség, árulás és a legundokabb sarcolások szabad rést nyertek... E kétségbeejtő közállapotoknak csak vas eréllyel lehetett véget vetni. A rendek 1446-ban, Rákoson országgyűlést tartottak s ott Hunyadi Jánost egyhangúlag kormányzóvá választották. A gyermek László helyett tehát, akit most már az egész ország elismert királynak, a nagy Hunyadi kormányzott.

Végtelen nagy szüksége volt a hazának az ő erős karjára, éles elméjére, vas ereyére és pártokon felül álló európai tekintélyére. Szilágyi Erzsébet az ország első asszonya lett. Ez a roppant emelkedés nem tette őt gőgössé, elbízottá; nem rangjára, hanem az urára és két szép gyermekére volt büszke, akikben apjuk lángszelleme élt, fejlődött és izmosodott a rendkívül gondos anyai nevelés hatása alatt. Hunyadi János egész politikája a török hatalom megtörése körül forgott. Ezért békült meg ádáz ellenségeivel: Frigyes császárral, a Cilleiekkal, Garaival és Giskrával, hogy minden erejét a törökök ellen fordíthassa. 1448 október 17-én ismét szemben állt Murad szultánnal a Rigómezőn.

— Bosszu Várnáért! — ez volt a jelszó a keresztény táborban.

De a sors most se kedvezett fegyvereinek. Három napig tartott a véres csata. Október 19-én elesett Székely János, a balszárny vezére, akinek

vasinges karját egy óriás török egyetlen csapással levágta. Ezt látva Dán, oláh vajda, a törökökhöz pártolt és serege a magyarok ellen fordult. Hunyadi észrevéve az árulást, menekült a mézszárlássá fajult ütközetből. Legjelesebb alvezérei mind holtan feküdtek a csatatéren.

Hunyadi egyedül és gyalog menekült az ellenséges Szerbián keresztül, amelynek álnok fejedelme, a vén Brankovics is a szultánhoz szegődött. Egy üldöző török csapat nyargalt feléje, mire ő egy tóba bújt. Nem vették észre és tovább nyargaltak, majd újabb török csapat vágatott utána és körülfogták a hőst. Nem ismerték fel s két törökre bízva őrizetét, gazdagabb zsákmány után nyargaltak. A két őr vastag aranyláncot pillantott meg Hunyadi nyakán. Elvették tőle, de a zsákmányon összevesztek. A hős ezt az alkalmat felhasználva, egyiknek a szablyáját villámgyorsan kirántotta, levágta vele a törököt, mire a másik rémülten elszaladt.

Az áruló Brankovics azonban szigorú parancsot adott ki, hogy minden magyar menekülőt fogjanak el. Hunyadi sejtette, hogy Cillei apósa minden áron kézre akarja keríteni s ezért úttalan utakon, erdők rengetegekben bujdosott, hogy az álnok despota kelepcéjét elkerülje. Éhségtől és fáradságtól elcsigázva Kladova vidékén bement egy szerb gazda putrijába és kenyeret, hagymát meg vizet kért. A gazda jószívvel adta és Hunyadi évek múlva is emlegette, hogy olyan jól a királyi lakoma se esett neki, mint akkor az a hagyma és száraz kenyér.

Másnap hajnalban a gazda kalauzul ajánlkozott neki, de a rác azelőtt Brankovics udvarában szolgált és virradatkor felismervén Hunyadit, Nándorfehérvár helyett Szendrőbe vitte, ahol börtönbe vetették. Ez a vár kevés-
sel azelőtt még hazánkhoz tartozott s a várnagy nem akarta a hőst Brankovicsnak kiadni. Zendülést szeretett volna támasztani, hogy a zavarban Hunyadit megszöktesse, de a becsületes ember szándékát felfedezték, társaival együtt elfogták és kivégezték. Ezután Hunyadit erős fedezettel Brankovics-hoz kísérték. Szegeden összeült az országtanács és követséget küldött Brankovics-hoz, hogy azonnal adja ki Hunyadit. De a gonosz despota, aki annyi hálaival tartozott Hunyadinak, csak a következő lealázó feltételekkel bocsátotta szabadon: Magyarországi várait továbbra is háborítatlanul bírhatta, a

kormányzó százezer arany váltságdíjat fizessen, László fia Szendrőben maradjon, kisebb fia, Mátyás, az ő unokáját, Cillei Erzsébetet jegyezze el, a Magyarországhoz csatolt szerb erősségek visszaadassanak és magyar hadak többé ne mehessenek Szerbián át a törökre.

Szilágyi Erzsébet megdöbbsent e gyalázatos feltételek hallatára. A Cillei család esküdt ellensége volt a Hunyadiaknak. Királyi hatalomra törekedtek s a németek karjai közé akarták dobni az országot. A gyűlölet kölcsönös volt e két család között. De míg a Hunyadiak gyűlölete a haza legszentebb érdekéből fakadt, addig a Cilleieké csupán egyéni nagyragyásból, haszonlesésből és határtalan féltékenységből patakzott. A nagyasszony azonban tudta, hogy e válságos órákban a nemzet nem nélkülözheti az urát, el kell tehát fogadniok a súlyos feltételeket, mert első a haza, csak aztán jön a család sorsa és becsülete.

Két havi fogság után a hős Szegedre érkezett, ahol nagy örömmel fogadták. Sok gyászbaborult özvegy és árva gyűlt össze Szegeden; az elesett országnagyok és vitézek feleségei és gyermekei, akiknek könnytől ázott arcán a remény szivárványa derengett. Elnémult ajkukon a sírás, éltették a hőst, akit a gondviselés megmentett a rigómezei halálnapon. A rendek ismét az ő kipróbált kezére bízták az ország kormányzását. „Ujra megbizattam a hit és haza oltalmával, — írta római és nápolyi követeinek, — s én e tisztet ujra elvállaltam, hogy ama csapás ellenére, amelyet szenvedtünk, huzamosabban ne maradjon büntetlenül az ellenség, mert addig nem nyugszom, míg bosszút nem állottam, vagy halált nem veszek kezétől.

És ebben egyetértett vele Szilágyi Erzsébet is. Mert mit ér az élet, ha szolgálja a nemzet és darabokra hasítja az országot a törökök lándzsaerdeje?! Meg kell törni az ozmanok kevélységét és porig alázni a várnai és rigómezei csatákban elvérzett magyar leventékért. A bosszú is nemes, ha azt egy ország gyásza követeli.

Először Brankovicsot akarta megleckéztetni. A pápa még 1450-ben feloldotta őt attól, hogy a kicsikart feltételeket megtartsa. Hadával pusztítva robogott végig Brankovics magyarországi birtokain. A szerb deszpota békéért könyörgött és szabadon bocsátotta Hunyadi Lászlót. Az apa örömé-

ben megbocsátott az álnok vén rókának s ezután Giskrát fékezte meg, majd Pozsonyba szállott, ahol Cilleivel igyekezett a haza érdekében egyezsége jutni. Két héttel később Hunyadi Lászlót látta vendégül a város, majd ismét a kormányzó időzött falai között és ekkor Szilágyi Erzsébet is meglátogatta. A tanács „jó ebédet rendezett tiszteletére, de ez csak félakkora volt, mint az, amivel a kormányzónak kedveskedett. A hölgyek négy vég vászonnal (kilenc forint értékben) s negyedféltekercs aranyszállal ajándékozták meg. Érdekes, hogy mielőtt a hölgyek a pozsonyi várba mentek, hogy tisztelegjenek a nagyasszonynál, két pint bort fogyasztottak el a város számlájára. Hosszas tárgyalások után Frigyes római királlyal megegyezett Hunyadi, hogy László király a koronával együtt tizennyolc éves koráig Frigyesnél marad s kölcsönösen védik és támogatják egymást. Szükség volt e megalkuvásra, hogy Hunyadi a közrendet helyreállíthassa, az elhatalmasodott oligarchákat a törvény korláta közé szorítsa és saját családjának jövődjét az országnagyok között biztosíthassa.

Szilágyi Erzsébet nemcsak mint anya és háziasszony, de mint családja boldogságának és nagyságának megépítője is páratlanul áll a nagy magyar asszonyok között. Azok a tornyos fedelű, vaspántos ládák, amelyek többnyire a padlóhoz voltak vasalva, nála sohasem álltak üresen. Tele voltak azok mindig körmöci arannyal, mert a család fényét akkor is a pénzben, a gazdaságban rejlő csodálatos vonzó erő emelte és biztosította.

Nagyobb szava volt az arany csengésének, mint a hazafiúi érdemeknek és Szilágyi Erzsébet, mintha csak a jövőbe látott volna, nemcsak megtartotta mindazt, amit a hős vezér gazdag hadi zsákmányokból s a királyi kegy sugaraiból szerzett, hanem azokat okos és takarékos gazgálkodásával megkészserezte s pénzét oly időkre halmozta össze, amikor a család e szépen zengő halmokon szédítő magasba emelkedhetik.

Rendkívül finom érzéke volt a politika iránt és fényes álmokat szőtt két fia jövődjéről. Ő szította a hősben is a nagyravagyás szunnadó paraszát, diadalait és határtalan népszerűségét lépcsőknek tartotta, amiken a fia a magyar trónra jut. De a Hunyadiház gyors emelkedését féltékeny szemmel nézték Garai, Ujlaki, Giskra és Cillei s a vén Brankoviccsal

szövetkezve mindent elkövettek, hogy a gyermek Lászlót Frigyes császár kezéből kiszabadítsák s ezzel Hunyadi kormányzói méltóságát megszüntessék.

A császári koronázásról hazatérő Frigyest tizenhatezer főnyi sereggel ostrom alá fogták a szövetségesek, akikhez a csehek és Einzinger Ulrik Alsó-Ausztria kormányzója is csatlakozott s a mindenfelől szorongatott császár 1452. szeptember 4-én ki is adta László királyt a nagybátyjának Cillei Ulriknak. V. László ekkor még csak tizenkettedik évében volt s ha a Hunyadiház hívei belenyugodtak ebbe az új fordulatba, annak fontos politikai okai voltak. Hunyadi letette ugyan kormányzói hivatalát, de az ország főkapitányává neveztetvén ki, csaknem ugyanazon hatalommal volt felruházva, mint kormányzói méltóságában. Ő kezelte továbbra is a királyi jövedelmeket s V. László a besztercei örökös főispánsággal és tetemes birtokkal jutalmazta hűségéért, adománylevelében a legnagyobb magasztalással nyilatkozva hazafiúi érdemeiről.

Fiát Hunyadi Lászlót Cillei Ulrikkal együtt, Horvátország bánjává nevezte ki s ezzel még szorosabbra fűzte a kapcsolatot a Hunyadiak és a királyi udvar között. Cillei mindenható gyámként szerepelt unokaöccse: a gyermek király mellett s László székhelyéül Bécset választotta.

A gyám nagyravágyó terveket szőtt s a koronára áhítozott. Ezért arra törekedett, hogy László gyorsan eltűnő árnyékká váljék. Idegölő szórakozásokat engedett neki, fűszeres lakomákat, nagy tivornyákat rendezett és a gyöngye ifjú mohó vággyal habzsolta az élet gyönyöreit. Így tette őt csenevésszé s akaratnélküli bábbá. Ezért mindenki meggyűlölte s Einzingernek 1453-ban sikerült őt megbuktatnia. Ekkor a király Podjebrad cseh kormányzó befolyása alá került. Amidőn cseh királlyá koronáztatta magát, Hunyadi János is elkísérte Prágába.

Közben az egész keresztény világot megdöbbentő esemény történt. II. Mohamed szultán bevette Konstantinápolyt és az utolsó görög császár, Konstantin, a város füstölgő romjai között vesztette életét. A város elestében nagy része volt egy Orbán nevű magyar ágyúöntőnek, aki a görög császár szolgálatában állott, de oly kevés fizetést kapott, hogy a szultánhoz

szökött és felajánlotta neki tudományát. Mohamed megkérdezte tőle, hogy tud-e olyan ágyúkat készíteni, amik megrendítenék Konstantinápoly falait.

— Készíték én olyanokat, amelyek Konstantinápoly és Babylon falait is porrá zuzzák — felelte az ágyúöntő, aki nevéből ítélve székely lehetett.

A szultán ekkor új vára számára egy ágyút csináltatott vele, amely a próbák alatt nagyszerűen bevált. Erre akkora ostromágyút készítettett, amelybe tizenkétféle kő fért bele, ötven pár ökör vontatta és hétszáz tüzer volt körülötte. Mihelyt elkészült, Drinápolyban próbát lőttek vele s előre figyelmeztették rá a népet, hogy dördülésekor az asszonyok szavukat, vagy méhük gyümölcsét ne veszítsék, mondja a török krónikás.

Így eshetett aztán, hogy a törökök tizennégy ütegből lőhették Konstantinápolyt s Kadsa effendi a keleti képzeletet is fölülmúló színes leírásban így festi az ostrom borzalma: „A tűz, melyet az ércetestű hadi szerek hánytak, zavart és keservet terjeszte a gyaurok között. A belőlük kiözönlő füst a nappalt sötét éjjé változtatta és a világ színe elborult, mint a hitetlenek kietlen sorsa. Ugyanakkor az ijakból kirepített nyilak halálhírnökökként hirdették a sors ítéletét s a vívógépekből átlökött kövek a Korán parancsait tudatták a tornyok őreivel.

Hetekig tartó hősi védelem után a kereszténység keleti bástyája elesett és a harcias Mohamed szultán nemsokára Szerbiába tört, azt feldúlta és Firuz béget harminckétezer emberrel Krusócznál hagyva, visszament Drinápolyba.

Hunyadi János, aki időközben tekintélyes hadat gyűjtött, sasként csapott Firuz bégre, seregét három óra alatt tökéletesen megverte, a béget elfogta, aztán fényes diadalmenettel vonult be Nándor-Fehérvárba és itt tizenegy éves Mátyás fiát lovaggá ütötte. Az ármányos Cillei, hogy Hunyadi János örömét megkeserítse és népszerűségét ellensúlyozza, ismét behízelegte magát V. László kegyébe és elhitette vele, hogy Hunyadi trónjára tör, azért el kell fogatnia és megöletnie. A gyöngye király hallgatott rá és Bécsbe rendelte Hunyadi. Az udvarban tartózkodó Vitéz János püspök és királyi kancellár azonban titkon értesítette őt a nagy veszedelemről és Hu-

nyadi visszaient, hogy az ország határán túl nem köteles menni. Erre új parancs ment hozzá, hogy jelenjen meg tehát Köpcsényben. Hunyadi elindult, de kétezer jó lovas kíséretében.

Cillei a várba akarta becsalni, de Hunyadi azt felelte, hogy Cilleit küldték hozzá és nem őt Cilleihez. Az álnok ember mindenáron végezni akart vele és újabb parancsot eszközölt ki a királytól, amelyben ismét Bécsbe rendeli Hunyadi. A hős kijelentette, hogy elmegy, ha menlevelet kap s ezt a salzburgi érsek, a bádeni fejedelem és Podjebrád is aláírja. Ezt megígérték, mire Hunyadi ezer válogatott lovassal átlépte a határt és várta a menlevelet.

Csakhamar Lamberg lovag jött hozzá és jelentette, hogy maga a király jó élje fényes kísérettel, siessen tehát. A menlevelet Cillei a találkozáskor adja át. Hunyadi erre Bécs felé indult. A kaputól nem messze azonban a nyílt mezőn megállott. Most Cillei vágatott hozzá negyven lovassal s kérte, hogy ne várakoztassa sokáig a királyt.

— Én nem látok senkit se közeledni — szólt gyanakvón Hunyadi.

— A király a nagy meleg elől az árnyas szőlőkbe vonult, mondta zavartan Cillei.

— Jól van, megyek, de add ide a menlevelet.

— Az a királynál van.

— Akkor te hazudtál! — fordult most Hunyadi Lamberg lovaghoz, mert azt mondtad, hogy a menlevél Cilleinél van.

— Én csak a gróf parancsát teljesítettem, őt gáncsold, ne engemet — felelte a lovag.

A leálcázott Cillei remegett, mint a nyárfalevél.

— Mit reszketsz te gyáva a verem szélén, amit nekem ástál!? kiáltotta Hunyadi. Kezemben vagy és megölhetnélek, de tisztelem a királyt! Neki köszönheted az életedet! De vigyázz, hogy még egyszer ne találkozzál így velem.

Azzal megfordult és otthagya a kígyót, elvágatott . . .

A hős lelkét nagy örömmel töltötte el az új pápának III. Callixtusnak az a kijelentése, hogy élete főfeladatául tűzte ki Konstantinápoly

visszafoglalását. A kereszténység ünnepezt hősének is az volt az életcélja, hogy az ozmánokat kiszorítsa Európából. Segítő társat is nyert a csodás szónoki erejével világhírűvé lett Kapisztrán János szerzetesben, aki Magyarországra jött, hogy buzdító szavával a nemesség és jobbágyság ezreit állítsa csatasorba a kereszt védelmére.

A szultán megelőzte őket és 1456. július elején százötvenezer emberrel vette ostrom alá Nándorfehérvárt. És kik voltak a fenyegetett vár kapitányai? Szilágyi Erzsébet testvére: a hevesvérű Szilágyi Mihály, Ország Mihály és Hunyadi László, a nagyasszony elsőszülött fia. Mohamed szultán avval az eltökélt szándékkal vezette roppant hadát Magyarország kulcsa ellen, hogy mihelyt azt beveszi, hadával elborítja hazánkat és meg se áll Bécsig. És a nagyasszony e válságos időben odaadja László fiát, engedi, hogy ott harcoljon hazájáért ama vár fokán, amelyet százötvezernyi török had nyílzápora áraszt el. Ez a legnagyobb áldozat volt tőle, amit szorongatott hazájáért hozhatott. Ha a félhold győz, fia fejét lándzsára tűzve diadallal hordozzák körül a török táborban. Hányszor megfordulhatott lelkében ez a szörnyű gondolat és mégsem riadt vissza tőle.

A hazáért áldozza fel azt, akit szíve vérével táplált s aki az ősz apa megmerevült kezéből lenne hivatni kikapni a kardot, hogy hozzá méltó vitézséggel forgassa meg a pogányok szívében.

De ha elesik, ott van még kisebb fia Mátyás, akinek a lelke már most is magasan szárnyal, mint a sas, mikor bérctető fölött kering. Az Isten gondot visel az igazakra és imádkozni fog, hogy győzzék le a pogányt. A Hunyadiház ellenségei most elérkezettnek látták a pillanatot, amikor az egész családot semmivé lehet tenni. Cillei Ulrik titokban felszólította párthíveit, hogy ne csatlakozzanak Hunyadihoz, László királyt vadászat ürügye alatt Bécsbe szöktette s mindent megtett, hogy Hunyadi László vereséget szenvedjen és az ősz vezér sógorával meg fiával ott lelje halálát Nándorfehérvárnál.

És már-már úgy látszott, hogy a gyűlölet és féltékenység örömmorban tobzódhatik a Hunyadiak és az ország sírja felett. Szilágyi értesítette a hőst, hogyha nem küld segélyt, néhány napnál tovább nem tarthatják magukat. Erre Hunyadi összegyűjtött kétszáz naszádot, megrakta fegyverekkel és ezzel akarta leszorítani a vár alól a török hajóhadat. A mozli-

mok hajói vastag láncokkal híddá voltak összefűzve, ezt minduntalan megszággatták, a várból pedig vagy ötven naszáddal a törökök háta mögé kerültek, mire a török hajóhad felbomlott, négy gazdagon felszerelt hajó a magyarok kezébe esett, az egyik ötszáz törökkel elsüllyedt s mikor a szultán látta, hogy hajóit meg nem mentheti: valamennyit felgyújtatta. A várat ekkor Hunyadi élelemmel és lőszerrel látta el. A török ostromágyúik szakadatlanul lőtték a falakat, de a védők a réseket éjjel mindig betömtek s ágyúik nagy pusztítást okoztak a törökökben. Egyik golyójuk megölte Karadsa romániai beglerbéget, aki az ostromot vezette. 1456 július 21-én a szultán általános rohamot rendelt. A janicsárok beszorították Hunyadi seregét a külső városba, ahol utcáról-utcára folyt a véres harc. Kapisztrán kereszteseivel a belső város kapuját védte. Egy ozman felkúszott a vár legmagasabb tornyára, ledobta onnan a magyar zászlót és törököt tűzött a helyére. Egetverő „Allah!” kiáltás dörgött végig a török táboron. Dugonics Titusz, a nándorfehérvári őrség egyik vitéz katonája, ekkor odarohant, a törököt le akarta dobni, de nem bírta vele, mire a törököt a félholdas zászlóval együtt átkarolva, leugrott vele a mélységbe, ahol mindketten halálra zúzódtak.

Ez a bámulatos önfeláldozás föllekesítette a kereszteseket, szurokba mártották a rések kiigazítására felhalmozott rőzsekötegeket, meggyújtották s mikor nagy lánggal égtek, a sáncokban hullámzó törökökre szórták. A pogányok vékony, lengő ruhái meggyulladtak s csakhamar borzasztó lángtenger hullámzott körülöttük.

Jajgatás, hörgés, halálordítás töltötte be a levegőt. Az égő ruhájú törökök egymást tiporták, taposták, hogy megmenekülhessenek a tűzhaláltól. De a vár körül mindenütt zúgó, sistergő tűztenger hullámzott s a jajveszékelő törökök ezrével pusztultak el a sáncokban.

Hunyadi az általános rémületet felhasználva Szilágyival, Kanizsai Lászlóval meg Rozgonyival az ellenségre csap. Szablyáiktól halomra hullanak a megrémült pogányok s meg se kísérlik az ellenállást, hanem fut, ki merre lát. Nándorfehérvár, július 22-én délben, örömmámorban úszott. A keresztések nem bírtak magukkal, kitortek a városból és Hunyadi szigorú parancsa ellenére rávetették magukat a törökökre.

A szultán elhagyva sáncait, segítségükre sietett, a kereszteseket vissza is verte, Hunyadi sasszeme azonban észrevette, hogy kimozdult jó állásából, a sáncokat villámgyorsan elfoglalta s mikor a szultán vissza akart térni, a saját ágyúiból öldöklő tűzzel árasztotta el.

A meglepett szultán janicsárjait rendeli rohamra, de vezérük, Hasszán, elesik, majd a szultán is megsebesül az éj leple alatt egész táborával megfut. Szófiáig meg sem állott a padisah. Negyvenezer török maradt a csatatéren, háromszáz ágyút, huszonhárom lobogót, négyezer foglyot vesztek a törökök. Hunyadi és Kapisztrán szerényen a Mindenhatónak tulajdonították a fényes diadalt, a hős azonban megírta László királynak, hogy hiába rendelte el, hogy valamennyi zászlós úr ide jöjjön, csak a keresztések jöttek és Korogi János.

A nagyszerű győzelem szörnyű lidércnyomástól szabadította meg a nemzetet. Mindenütt hálaadó istentiszteletet tartottak s általános volt az öröm, amiben csak a Hunyadi-ház ellenségei nem osztoztak. A legboldogabb volt Szilágyi Erzsébet, aki fiát, testvérét és urát veszthette volna el a háborús fürgetegben. De az isten meghallgatta a nagyasszony buzgó imáit s az egész országot elnyeléssel fenyegető félhold hosszú időre elhomályosult Nándorfehérvárnál.

De ez volt urának a dicsőség mezején a hattyúdala. Mondják, hogy ez a vizi szárnyas, halálát közeledni érezvén, gyönyörűen énekel. A hős is érezte már közelgő halálát s még egyszer megaranyozta világra szóló hadi dicsőségét. Kardjának nándorfehérvári csillogása, suhogása és zengő pengése volt az ő hattyúdala. Megkapta a táborban uralkodó pestist és Zimonyban élte le utolsó perceit.

Mikor Kapisztrán a halált emlegette előtte, így szólt: „Isten hozta! Egész életem csak készülés volt a halálra. Bizom az Istenben, hogy kegyesen fogadja elfáradt szolgálját és kiszolgált bajnokát s nyugalmat találok az örök béke helyén, az Ur sátorában. Aztán áthívatta Nándorfehérvárból László fiát, megölelte és így szólott hozzá:

— Kövessétek atyátok példáját. Az örökség, melyet rátok hagyok: Isten félelme és a haza szeretete. Minden egyéb, amit halálom után örökölni fogtok, hivságos adomány, melyet a szerencsétől nyertetek, nem tőlem.

Majd arra kérte környező barátait, hogy irtsák ki lelkükből a viszálykodás magvát, egyesüljenek, szorítsák ki Európából a törököt. Kapisztrán János kezéből vette föl a haldoklók szentségét. Amikor a hős barát látta, hogy utolsókat lobban a nagy szellem fénye, megfogta a kezét és büszkén kiáltotta:

— Győztél, János!

Még egy boldog pillantás és a világ egyik legnagyobb hadvezére, aki mindig tíz-húszszoros erő ellen győzött, a halál hideg csontkarjai közt feködt. (1456 augusztus 11.)

Szilágyi Erzsébet özvegyé lett. Szép arcára fekete fátyol omlott, amely nagy lelkét is borította. A pápa a kereszténység csodálatos hőjét, hitvese a hű és példás férjet, a ritka családapát, a haza pedig legnagyobb fiát siratta benne. A Hunyadi-ház ellenségei most már levethették álarcukat. Mint rügyfakadáskor a hitvány hernyók a fát, úgy lepték el a Hunyadiak birtokait. Amíg a nemzet politikai vezérének halálát siratta, a kapzsi, irigy és gyűlölködő had a törököt élesítette, amiket markolatig döfnek majd Szilágyi Erzsébet és két fia szívébe. Most kellett megmutatnia a nagyszónynak, hogy nemcsak anyának és hitvesnek teremtette az ég, hanem hősnak és diplomatának is, aki szellemével és oroszlanlelkével el tudja ticiporni a kígyók fejét, aki undok sziszegéssel készülnek a halálos szorításra.

És Szilágyi Erzsébet férias eréllyel és bátorsággal szállott szembe a nyomorult haddal. A mérhetetlen kincsek, amiket a diadalmas hadjáratok hőse felhalmozott és ő takarékos gazdálkodásával megkétszerezett, nagyszerű segítőtársai voltak neki a Hunyadiak ellenségeinek legyőzésében. Hunyadi Jánost még el se temették a gyulafehérvári templom sírboltjába, és V. László király, az álnok Cillei sürgetésére, máris Magyarországon temett, hogy a királyi várakat visszavegye az özvegy kezéből.

Szilágyi Erzsébet azonban hadat gyűjtött és erős őrséget vetett a várakba. Különösen azokba, amiket királyi adományként kapott az ura.

Cillei mielőbb le akart számolni a Hunyadiakkal s a gyöngye gyermekkirállyal elhitette, hogy Hunyadi László a koronára tör. Tagadhatatlan, hogy a fiaira büszke anyának legfőbb álma az volt, hogy fiát a trónon lássa. De csak akkor, ha V. László méltatlanná válik Szent István koronájára.

Olyan gyám mellett pedig, mint Cillei, ennek előbb-utóbb be kellett következnie. Már azzal, hogy az ország főkapitányi állását nem Hunyadi Lászlóra, hanem Cilleire ruházta, megmutatta, hogy el akarja nyomni a Hunyadi-házat s a maga hívei közt készül szétosztani az óriási Hunyadi-birtokokat.

De Szilágyi Erzsébet résen állt. Mint a sas a fiókái fölött, úgy örködött ő házának érdekei és fiainak jövője felett. Hunyadi László már daliás ifjúvá serdült, hatalmas erő volt a karjában, önérzet szívében és lángész az agyában. A király országgyűlést hirdetett Futtakra. Már itt is csak menlevéllel jelent meg és amikor az ország főkapitányi tisztét a király legnagyobb ellenségükre ruházta, elkeseredve vonult vissza Nándorfehérvárba. A király nagybátyjával, Cilleivel, november elején ide jött, hogy átvegye a várat.

Hunyadi László előre sietett, hogy méltóan fogadja királyát. De hívei egy elfogott levelet jutattak kezébe, amely feltárta előtte azt a pokoli vermet, amibe Cillei akarta ejteni.

Azt írta ebben Cillei az apósának, a vén Brankovicsnak, hogy nem sokára olyan két labdát fog küldeni, amikkel örömet fog labdázni. Ez alatt a két Hunyadi fejét értette. Az ifjú megmutatta a levelet nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak, akit a szerb népköltészet Szvilojevicsnak nevez, s erre a szenvedelmes természetű, jeles, törökverő vitéz felkiáltott:

— No hát most már leszámolunk velem!

A király négyezer főnyi keresztes haddal jött a vár alá. Hunyadi bebocsátotta őt, Cilleit és kíséretüket, aztán felhúzatta a hidat és a király serege kint rekedt. V. László megütközve kérdezte, hogy miért nem bocsátotta be az ő seregét, mire Hunyadi azt felelte, hogy az ország törvényei tiltják, hogy idegen hadat a várba bocsásson. Aztán térdre ereszkedve átnyújtotta neki a várkulcsot. Másnap, november 9-én, a király istentiszteletre ment a templomba. Hunyadi László magához kérte Cilleit. Ez gyanútlanul ment hozzá, mert Futtakon színleg kibékültek.

Amikor szemben álltak egymással, Hunyadi elővette Cillei levelét.

— Ismeri a kezeirását? — szólt hozzá sötéten és kék szemében villámok lobogtak.

Cillei meghökkent, amikor észrevette, hogy gonosz levele Hunyadi kezébe került. Itt csak a vakmerőség segít, gondolta a verembe esett róka.

— Hogy merészelt ön ilyen levelet írni? — dörögte Hunyadi László.
— Az tisztán rám tartozik, hogy kinek, mit irok, — felelte fennhé-
jázón Cillei.

Cillei kardot rántott s gyilkos csapást mért Hunyadi fejére.

— Egy feltétel alatt megbocsátok önnek, — szólt Hunyadi — ha leteszi összes méltóságait és örökre elhagyja Magyarországot.

— Én csak királyomnak tartozom engedelmességgel, nem pedig az ilyen árulónak, aki fölkent királyát is fogságban tartja.

— Én csak királyomnak tartozom engedelmességgel, nem pedig az ilyen árulónak, aki fölkent királyát is fogságban tartja.

A hevesvérű Hunyadi kardjához kapott, de Cillei megelőzte, kardot rántott és gyilkos csapást mért Hunyadi fejére. Az ifjú maga elé kapta a kezét, a kard éle széles pecsétgyűrűjéről lesiklott s csak könnyű sebet ejtett a fején és a karján.

Szilágyi Mihály ekkor a szomszédos szobából Hunyadi barátaival berohant és az álnok Cilleit darabokra vagdalták, pedig ruhája alatt páncélinget viselt, kígyófejét levágták.

Hunyadi vérző sebeivel azonnal a királyhoz sietett.

— Felség, — mondta lihegve, — Cillei karddal rohant rám és barátaim felkoncolták.

László király holtra rémült s majd térdre esett Hunyadi előtt, csak-hogy az ő életének irgalmazzon.

Aztán megmutatta neki Brankovicshoz írt levelét és felsorolta azt a teménytelen kelepécét, amiket Cillei állított apjának és egész családjának, hogy tönkre tehesse őket.

A király félelmében nagyszerűen tudta színlelni az ártatlant. Megbocsátott Hunyadinak s mivel életéért rettegett, megígérte, hogy sohasem áll bosszút Hunyadin nagybátyja haláláért.

Cillei meggyilkolásának híre villámszárnyakon repülte be az országot és a külföldet.

A Hunyadi-ház hívei közt nagy örömet keltett a gonosz cselszövő halála . . .

Harmadnap már tudta Szilágy Erzsébet is, akit temesvári pompás várában ért a hír. Egyik szeméből az öröm, a másikból az anyai aggodalom könnye csordult ki. Tudta, hogy a Hunyadi-ház ellenségeit ez a véres tett még nagyobb dühre lobbantja és a bosszú gondolata fogja tüzelni álnok agyukat. László fia futárt küldött hozzá, hogy a királyt Temesvárra kíséri. Fogadja őt a legnagyobb pompával. Néhány nap múlva László király meg is érkezett Hunyadi díszkíséretével.

Szilágyi Erzsébet mély gyászban, tisztelőitől és azok nejeitől körülvéve, a vár kapujában fogadta a királyt. Térdre borult előtte és zokogva kérte, hogy bocsásson meg a fiának.

A fiatal királyt látszólag annyira megindította a zokogó nagyasszony könyörgése, hogy fölemelte és megölelte őt. Aztán drága ruhákat hozatott elő s megajándékozta velök az aggódó nagyasszonyt és két fiát. Majd így szólt Szilágyi Erzsébethez:

— Asszonyom, tegye le ezt a gyászruhát. Hiszen Hunyadi János csak most ment át az örökéletbe és miért gyászolja azt, aki Magyarországot nekem és a szent vallásnak megtartotta s most azon Krisztussal uralkodik, kinek szent nevéért harcolt.

A nagyasszony halkán, szaggatottan tördelte:

— Felség, siratom benne a nagy embert, akit az Isten elszólított az oldalam mellől, és gyászolom özvegyi sorsomat, mert nagyon sok a mi házunk ellensége és ha felséged nem oltalmaz minket, mi lesz velünk?

A király vigasztalón mondta:

— Törölje le a könnyeit és ne sirjon. Hunyadi János iránt hálás leszek, míg élek s családját is oltalmamba veszem.

A királyi szó megnyugtatta Szilágyi Erzsébetet. Annyi ember füle hallatára beszélt László király, tehát bízni kezdett a jövőben.

Hunyadi László nagy lakomát adott a tiszteletére, majd lovagjátékokat rendezett s az ünnepet tánc fejezte be. A király szilaj kedvet mutatott, gondtalanul hajtogatta a tüzes borral színültig töltött poharakat és hogy a gyanúnak még az árnyékát is elenyésztesse, november 23-án a vár kápolnájába ment, ahol ünnepi misét hallgatott, az oltár előtt megölelte a Hunyadi testvéreket, aztán megesküdött az evangéliumra, hogy Cillei haláláért soha semmi ürügy alatt bosszút nem áll. Szilágyi Erzsébetet édesanyjának, a Hunyadi fiúkat testvéreinek nevezte, drágaköves díszöltönyökkel ajándékozta meg őket, végül pedig velük együtt a szentáldozáshoz járult.

Egy egész hónapot töltött még Temesváron a király, résztvett a vadászatokon, a multságokon, végignézte a lovagi tornákat és soha a legkisebb jelét se adta annak, hogy lelkében gyilkos bosszút forral.

Pedig a hatalmas család esküdt ellenségei ekkor szőtték az alattomos tervet a Hunyadiak megsemmisítésére.

A király főlovászmesterének nevezte ki Hunyadi Lászlót, hogy ezzel végképp elaltassa a lappangó gyanút. Szilágyi Erzsébet most már megnyugodott s fölöslegesnek találta az óvatosságot. Kivált aztán, hogy László fia eljegyezte Garai László nádor leányát, Annát. László fia hadat gyűjtött a törökök ellen, részt vett az országos tanács ülésein s mikor az udvartól távozni készült, a király azt az óhaját fejezte ki, hogy Mátyás öccse az udvarhoz jöjjön. Hunyadi László erre írt a nagyasszonynak, hogy öccsét mielőbb küldje Budára. Szilágyi Erzsébet lelkét balsejtelem szállta meg. Emlékeztette Lászlót atyjuk intésére, hogy ketten egyidőben sohase tartózkodjanak az udvarnál. Bizonyos, hogy Lászlónak sikerült édesanyját megnyugtatnia, különben nem engedte volna el Mátyás fiát is Budára. Nem tudta elhinni, hogy a király megszegje esküjét. A Hunyadi fiúk se képzelték, hogy a kövér Garai lelke olyan borzalmas kígyófészek.

Még csak sereget se vittek magukkal, hanem csupán fényes lovagi díszkíséretet. Garai rávette a királyt, hogy fogassa el a két Hunyadi. Meg kell rajtok torolni nagybátyja halálát. A gyöngé, akaratnélküli, csenevész király, akinek épp oly romlott volt a lelke, mint néhai nagybátyjáé, hallgatott a fullánkös szavakra, a kígyósziszegésre, kivált mikor a Hunyadi-ház valamennyi ellensége összeröfönt s mindannyian hangosan követelték a Hunyadi testvérek halálát.

Március 14-én az udvari párt tagjai: Garai nádor, Lendvai Bánffy Pál főudvarmester, Buzlai László főpohárnok, Szomszédvári Czernin Hennig főlovászmester, Rozgonyi János, Osvát és Rajnald, a király köré gyűltek s a Hunyadi testvéreket a palotába hívták. Mikor megjelentek, nyomban le-tartóztatták őket, a vár kapuit bezárták s a felvonó hidat felhúzták. Mindkét Hunyadira nehéz bilincset vertek.

Az álnok merényletnek azonnal híre ment és Hunyadi Lászlónak Pesten táborozó ezerkétszáz fegyverese rögtön Budára akart menni, hogy a két ifjút kiszabadítsa, de a király hívei az összes hajókat a jobb partra vitték s a megduzzadt folyamön lehetetlen volt a nehéz fegyverzetben át-úsztatniok. De a hióbhírrel tüstént futárt küldtek a naasszonyhoz. Még az-nap elfogták a Hunyadi-ház nagytekintélyü híveit: Vitéz János váradi püs-

pököt, a Hunyadi-fiúk nevelőjét, Kanizsai Lászlót, Rozgonyi Sebestyént, Bodó Gáspárt, a dúsgazdag Modrárt, Fronacher Eustákokt és másokat.

A váratlan elfogatások híre leírhatatlan izgalmat keltett a fővárosban. Garai tartott a nép dühének kitörésétől és elhíresztelte, hogy a pártütőket azért fogták el, mert a királyt meg akarták ölni és Hunyadi Lászlót akarták a trónra ültetni.

Budán királyi csapatok tanyáztak, hogy az esküszegő király cinkosai ne rettegjenek. A nagyszámú fegyveres őrizettől vérszemet kapva, két nap alatt minden kihallgatás nélkül halálra ítélték a Hunyadi testvéreket. Mátyásnak megkegyelmeztek, Lászlót azonban 1457 március 16-án a Szentgyörgy-térre kísérték, hogy lefejezzék.

A fiatal dalián ugyanaz a díszruha volt, amellyel az esküszegő király Temesvárott megajándékozta. Az ifjú hős a legkisebb remegést se árulta el. A katonaság négyzögén kívül nagy néptömeg szorongott.

A budai bakó felszólította, hogy térdeljen le és hajtsa fejét a tőkére.

Hunyadi László imára kulcsolta a kezét és ellenkezés nélkül letérdelt. Szép szőke fürtjeit felborzolta a tavaszi szellő s csupán arra kérte a bakót, hogy hátul kösse fel a haját. Kívánsága teljesült s azután a bakó pallosával a nyakára sújtott. De az ifjú acélizmai meg se roppantak, a vér se serkedt ki belőle. A bakó még kétszer sújtott reá, de a fej nem gördült le s az ifjú a nép bámulatára felállott.

— A törvény, az igazság és bevett gyakorlat több vágás eltűrésére a legnagyobb bűnöst sem kötelezi! — kiáltotta a néphez, amelytől megszabadítását remélte és méltóságteljesen haladt feléje.

De kábult volt, a feje szédült a nehéz csapásoktól, hosszú, tógaszerű bíbor öltönyében megbotlott és arca bukott. Hunyadi ellenségeinek ajkán elhalt a szó, amikor az ifjút felemelkedni látták. A véletlen baleset azonban meghozta a szavukat s ráparancsoltak a bakóra, hogy végezze kötelességét.

A hóhér erre Hunyadi Lászlóhoz rohant, a felállani készülő ifjút vasmarokkal a földre nyomta és pallosával leriszálta az ifjú nyakát.

A nép a kegyetlenség láttára tombolni kezdett s ha Hunyadi ellenségei fegyveres gyűrével nincsenek körülvéve, darabokra tépi őket a fellá-

zadt nép dühe. Az országnagyokból alakult ítélőszék fej- és jószágvesztésre ítélte a Hunyadi-ház elfogott híveit is, de ezek kegyelmet kaptak. A királyi oklevél, amely tudtára adta a nemzetnek, hogy a két Hunyadi és barátai a király életére törvén, elvették méltó büntetésüket, becstelen rágalomokkal illetve a nagy kormányzó emlékét s a Hunyadi Lászlón végrehajtott kegyetlen vértételeket úgy tüntette fel, mint a trón és az ország legnagyobb ellen-ségein aratott diadalt.

Szilágyi Erzsébet csakhamar értesült László kivégzéséről és Mátyás fogvatartásáról. A nagyasszony, akit Aeneas Silvius bíbornok, a későbbi II. Pius pápa, hozzá intézett levelében kiváló érdemeiért klasszikus szavakban magasztalt s az olaszok „heroika mulier-nek (hőslelkű asszonynak) neveztek, a borzasztó hír hallatára nem roskadt össze, nem siránkozott és jajveszékelt, nem tombolt és örjögött, hanem felkiáltott:

— Halál az árulókra!

„Kedves magzata, László, lealacsonyító halálán nem siránkozik asszony módra, hanem azt férfiként, fegyverrel akarja megtorolni,” — írja Teleki József gróf „A Hunyadiak kora Magyarországon” című terjedelmes művében.

Cillei megölése semmi izgalmat se keltett az országban. Maga Aeneas Silvius Piccolomini, az aragoniai királyhoz intézett levelében azt írta, hogy Hunyadi László Cillei Ulrik halálával nem kevesebbet használt az országnak, mint atyja Mohamed szultán fölött aratott győzelmével.

De Hunyadi László vakmerő kivégzése forrongásba hozta az egész országot. A Hunyadi-ház hatalma, tekintélye és roppant népszerűsége csak ekkor tűnt ki egész nagyságában. Az egész nemzet bosszúért lihegett. Senki se volt elkészülve arra a hihetetlen vakmerőségre, amit a Hunyadi-ház ellenségei a Szentgyörgy-téren elkövettek. Magán Pest-Budán is forrt, izzott a nép haragja. A hős ifjú csonka testét a Magdolna-kápolnába vitték, ahol egész éjjel fegyveres csapatnak kellett őriznie, hogy a nép el ne vigye. Másnap pedig, amidőn a holttestet ama templomba vitték, ahol a Zsigmond király által lefejeztetett Kont és harminc nemes bajnoktársa volt eltemetve,

a felzúdult népet csak fegyveres erővel tudták szétoszlatni. A tömeg szüntelenül ezt dörögte:

— Az ártatlanul kiontott vér bosszúért kiált az egekre!

A Hunyadi-ház ellenségei diadalmaskodni látszottak s mindenkit fej- és jószágvesztéssel fenyegettek, aki Hunyadi László nevét ki meri ejteni. De a megfélemlítéstől senki sem rettent vissza. Nem különösen a lobogó vérű Szilágyi Mihály és Szilágyi Erzsébet férfias lelke. Ez a nagyasszony, aki másik fiát, Mátyást is, inkább halva akarta látni, mint korona nélkül, nyomban könyökig markolt kincstárába és sereget gyűjtött, hogy fegyverrel torolja meg fia gyalázatát.

A rajongó tisztelet, amellyel Hunyadi János emlékét a nemzeti kegyelet körülvette, a hazafiak legjobbjait gyűjtötte zászlai alá. A mérhetetlen vagyon, amelyet Hunyadi János hosszú közpályáján felhalmozott, megadta özvegyének az eszközöket, hogy nyíltan szembe szálljon az esküszegő királlyal és ádáz lelkű tanácsosaival. Az anyai szeretetében halálosan megbántott Szilágyi Erzsébet haragjában és elkeseredésében annyira ment, hogy megizente Garainak: ha ki nem adják Mátyás fiát, ő segítségül hívja Mohamed szultánt s a temesi grófságot a többi határerődökkel átadja neki. A nagyasszony nem gondolt erre komolyan, hiszen ez megsértése lett volna drága ura emlékének, a fenyegetéssel csupán rá akart ijeszteni az álnok országnagyokra.

De megizente azt is, hogy a polgárháború nem ér véget addig, míg László fia haláláért elégtételt nem kap. Szilágyi Mihály tekintélyes sereggel indult a királyi hadak ellen. A legnagyobb tüzzel folyt a harc, mikor a pápa követe figyelmeztette a nemzetet, hogy a török ismét az országba akar rontani. Az esküszegő király, akinek rémeket látó, feldúlt lelki állapotát oly megrázó erővel festi Arany János egyik gyönyörű költeményében, a Hunyadi-ház egyre szaporodó híveinek bosszújától rettegve, Budáról Bécsbe menekült, onnan pedig Prágába szaladt, magával vivén Mátyást, akit aztán Podjebrad, cseh helytartó, őrizetére bízott s csak akkor ment vissza Bécsbe, amikor megtudta, hogy a szultán az idén felhagy magyarországi hadjáratával.

László király 1457 július 13-ra országgyűlést hirdetett Pozsonyba, ahol a két párt között egyezség jött ugyan létre, de ezt Szilágyi Erzsébet nem hagyta jóvá, és döntő mérkőzésre készültek a pártok, amidőn a nemezis utolérte László királyt és a megszegett eskü évfordulóján, november 23-án, hirtelen meghalt.

— Az isten nagy és igazságos! — mondta Szilágyi Erzsébet.

A bábkirály halála utat nyitott fiának a trónhoz. Az anya ismerte az ország főurait és nemeseit. Tudta, kikre számíthat és kiket kell megnyernie. Azzal is tisztában volt, hogy az aranyakkal kivert út a legrövidebb az ingadozó nemések szívéhez. Nem kímélte a pénzt. Lelkében már ott látta a fiát a királyi trónon.

Szívós kitartással és csodás női éleslátással hártotta el az eléje tornyosuló akadályokat. Az anyai szeretet és a dicsőségvágy a legnagyobb és legfinomabb érzékű diplomatává avatta. A nehézségeket könnyűszerrel győzte le s a nemzetnek az idegen uralkodókban való keserű csalódása is kedvezett nagyratörő tervének.

Az ország a belső bomlás tetőfokán volt. Király nélkül, kormányzó nélkül, míg a határon a török leste az alkalmas pillanatot, mikor a pártokra szakadt nemzetre csaphat. A hű hazafiak visszakívánták a nemzeti királyságot s a Hunyadi név varázsa párosulva az özvegy kezében levő roppant anyagi hatalommal, mindnyájok szívét Mátyás felé fordította, hogy megtiszteljék benne az atya emlékét és fényes elégtételt adjanak a hősléklű anyának, László fia elvesztéséért.

Még a Hunyadi-ház legádázabb ellenségei is isten kezét látták László király hirtelen halálában és elnémultak. Garai nádor ugyan áhítozta a királyi koronát, de gazdagságán kívül se népszerűség, se igazi érdem nem támogatta törekvésében. Ellenkezően hitszegése, amely az ifjú Hunyadi Lászlónak életébe került, gyűlöltté tette a nép előtt. Szilágyi Erzsébet nagy eszét és a cél érdekében hozott áldozatainak nagyságát misem bizonyítja fényesebben, mint az, hogy legnagyobb ellenségével, Garaival is kibékült és megállapodott vele, hogy Mátyás fiával elvéteti a leányát, ha trónjelöltségét támogatja. Ilyenformán nagyszerűen elő volt készítve az út, amelyen egyetlen fiát a trónra emelhetette. V. László híveivel a Hunyadi-párt ünnepélyesen kibékült Budán s amíg a főrendek a várban, Mátyás királlyá válasz-

tásában megegyezvén, a feltételek felett tanácskoztak, a Duna jegén összegyűlt negyvenezer nemes, süvegét levéve, egetrázó rivalgással menydörögte:

— Éljen Mátyás király!

A király megbocsát Hunyadi Lászlónak.

A főséges história pillanatnak (1458 január 24-én) szemtanúja volt Szilágyi Erzsébet is s annyi csapás, szenvedés, izgalom és lelki harc után a boldogság teljes diadalt ült anyai szívében. Homlokát fehér haj borította már, de az öröm rózsákkal hintette be az arcát és szemében a csillagos ég fénye ragyogott. A Duna partján örömtüzek gyúltak fel, a sok zordon arcon

a szebb jövő reménye mosolygott, dal, zene, vigasság, töltötte be az ország szívét, a nagyasszony pedig a Boldogságos Szűz templomába sietett, ahol a falakról a nagy Hunyadi diadalmi jelvényei néztek rá és az oltár lépcsőjére borulva, hálatelt szívvel sóhajtott:

— Istenem, ezt a te végtelen jószágodnak köszönhetem.

És aki nem tudott zokogni kettős gyásza fájdalmában, most dicsőséges családjának a trónig való felmagasztalásakor csöndes sírásra fakadt s a végtelen öröm könnyekben csordult ki szívéből.

Az országgyűlés nagy küldöttséget indított Podjedradhoz, hogy adja ki a tizenötéves Mátyás királyt.

A cseh kormányzó, aki nemsokára Csehország királya lett, a jövőbe látva, mikor Vitéz János, váradi püspök, kereste fel az ország nevében (1457. december 13-án), negyvenezer arany váltságdíjat követelt az utolsó Hunyadi sarjért és szerződést is kötött Vitéz Jánossal, hogyha Mátyást királlyá választják, az ő Katalin leányát veszi el. Neszét véve ennek a fondorlelkű nádor, nem akart megjeleni a királyválasztó országgyűlésen s csak akkor jött el, amikor Szilágyi Mihály hittel fogadta, hogy Hunyadi László haláláért nem áll bosszút rajta.

A küldöttség, amely Mátyás király elé ment, a legtekintélyesebb főurakból, országnagyokból és főpapokból állott, akik mesés kincset érő pompás lovagi díszöltözetben vonultak Strasnitzba. Velük ment a büszke édesanya is hatlovas díszhintón, számos inas, szolga és roppant társzekér kíséretében, amelyen a váltságdíjat és ajándékokat hozták.

Mert a boldog anya nemhogy sokallotta volna a váltságdíjat, hanem még húszezerrel megtoldotta s ezenkívül drága ékszereket, bilikomokat, díszöltözeteket hozott Podjebad kíséretének megajándékozására.

Strasnitz vára a morva háton áll. Idáig kísérte Podjebad Mátyás királyt. Itt találkozott az anya a fiával. Hideg februári nap volt. Az égen olvasztott ólomként folytak szét a havas, szürke felhők, amiken halványan tört át a bályadt napsugár. A hegyeken vastag hópalást, a folyókon jég, a mezőkön vakító fehérség. A leveletlen, néma erdők fái között kísérteties zúgással csörtetett a szél.

És amilyen komor volt gyászos fenségében a kiterített természet, épp olyan fényözönben égett a nagyasszony szíve. A boldogság tavasza telehintette virággal és forró napsugárral.

Midőn fia leugrott a paripáról és kitárt karokkal futott hozzá, abban az ölelésben és csókban, amiket a viszontlátás örömeiben váltottak, az anyai és fiúi szeretet nagyszerű himnusza zengett.

Mátyás király Szilágyi Erzsébettel ezernyi nép határtalan lelkesedése és örömujjongása között vonult be Buda várába, ahonnan nyolc hónappal azelőtt V. László foglyaként hurcolták Bécsbe.

Ha felérezhetett volna Hunyadi László porló szíve, ha láthatta volna, mint hódol az ország népe szeretett öccsének és édesanyjának, bizonyára vele ujjongott és örvendezett volna.

Mátyás király fényes udvart tartott, édesanyjának külön udvartartása volt, de ott élt mindig fia közelében s az ifjú királysast ő tanította repülni. Nagybátyját, Szilágyi Mihályt, a rendek öt évre kormányzóvá választották, de ő neki nem volt szüksége gyámra. Korán megmutatta, hogy csak sast nemzenek a sasok s korlátokat nem túrve élt királyi hatalmával. Garai Lászlót megfosztotta a nádorságtól, Ujlaki Miklóst és Giskrát meg fegyverrel kényszerítette, hogy elismerjék királyokul. Nagybátyját lemondatja a kormányzóságról s a besztercei grófsággal kárpótolja, de mikor ez Garaival szövetkezik ellene, elfogatja és Világos várába záratja. Régi híve, Lábatlan Gergely, megszökteti a várból, a király kibékül Szilágyival és Szerbiába küldi hadakozni, ahol török fogságba esik, Stambulba viszik és lefejezik. Szilágyi Erzsébet László testvérét is tragikus módon vesztette el. Mikor ugyanis Szilágyi Mihály a határszélen várat kezdett építtetni, Brankovics György csapatával szétverte az erőd építőit s a harcban Szilágyi László elesett. Erre Szilágyi Mihály meglepte Brankovicsot, a harcban két ujját levágta, őt magát elfogta és csak százezer aranyért, Somlyóért és Becskerekért adta vissza szabadságát.

Szilágyi Erzsébet eleinte többnyire fia udvarában élt, de gyakran tartózkodott Vajda-Hunyadon is, ahol a ferencrendi szerzeteseknek kolostort is építtetett. Hunyadi János özvegye oly nagy tiszteletben állott Calix-

tus pápa előtt, hogy amidőn futárral értesítették László fiának kivégzéséről, nyomban követét küldte védelmére, vigasztaló levelet írt neki, amelyben azt a reményét fejezte ki, hogy „Krisztus hősének méltatlanul meggyalázott családja, a csodákat mivelő, igazságos Isten kegyelméből megfogja érni a felmagasztalás napját, el fogja venni a Hunyadi János érdemeiért őt megillető jutalmat. Mikor pedig Mátyás fiának királlyá választását meghallotta, üdvözlő levelet írt a nagyasszonynak, amelyben örömét fejezte ki a szerencsés fordulaton, amely az egész keresztény világot nagy meglelégedéssel tölti el.

Mátyás király korának legnagyobb hadvezére lett. „Egész pályáján, mondja Csánki Dezső, fényes tanújelét adta uralkodásra termett nagy tehetségeinek. Államférfiú, katona és diplomata s mindenik kiváló, szokatlanul merész és eredeti. Természettől büszke, mint király pedig méltóságos és hódolatot követelő, de vállalkozó, találékony, sőt fortélyos, ha tenni kell. Hirtelen haragú és heves, de nyíltszívű, inkább szeretetre hajlandó s a jókedv barátja. Zsarnok, mert önfejű és szigorú, de méltányos, mert főúrhoz és pórhoz egyforma.

Sok volt benne apja és nagybátyja véréből. A nemzeti haderőt újjászervezte, ő alapította meg a magyar huszárságot s a hatezer főnyi világhírű fekete sereggel a magyar nemzeti hadsereg alapját vetette meg.

1461 május havában tartotta esküvőjét Podjebrad leányával, Katalinnal. Frigyes császártól 1463-ban, nyolcezer aranyért és Sopron váráért visszaváltotta a szent koronát, amely huszonhárom évig volt idegen földön. Szerződést kötött vele, hogyha magtalanul halna el, az ő fejére szálljon Magyarország koronája, amit az országgyűlés is elfogadott, mert nem képzelte, hogy az ifjú királynak ne legyen fiutódja. Győzelmes háborúkat viselt keleten, nyugaton és északon, ellenségeit letiporta vagy magához hajlította, vetélytársait legyőzte. A Podjebrad elleni hosszú hadjárat azonban idejének, az ország pénzének és vérének tömérdek áldozatába került s ha ezt az erőt a török hatalom ellen fordította volna, sohasem következhetik be a mohácsi vész.

Egy nagy elmének, egy népszerű nemzeti királynak nagy eltévelyedése volt az, hogy római király akart lenni, a cseh koronát is fejére tette s

dicsőségvágyának szűk lévén az ország határa, nyugaton akarta megvetni a lábát, mikor kelet felől ingott a föld a magyar trón alatt.

Szilágyi Erzsébet nem avatkozott fia politikájába. Ha többször aggódott is érte, hódító politikájától sohasem törekedett visszatartani. Látta, hogy fiában kivételes lángész lakik, aki az előbbi korszakok pártviszályaitól szétforgácsolt királyi szék szilánkjából vas erélyével, akaratának és tekintélyének varázsával felépítette az egységes nemzeti királyság hatalmas trónját s koronájának fényét kiterjesztette egész Európára és ezért jónak találta mindazt, amit tett. Már özvegy volt a fia, mikor 1463. március 29-én királlyá koronázták. Az a fény és pompa, amit a királyi udvar és az ország főpapjai és főrendei e koronázási ünnepen kifejtettek, egy keleti rege költői képzeletének színpompájával kápráztatta el a külföldi követeket.

Szilágyi Erzsébet, aki életében mindig takarékos volt, most végtelen anyai örömeinek káprázatos visszaverődését látta e tündöklő csillogásban s maga is oly pazar bőkezűséggel ontotta környezetére a fényt, a díszet, a ragyogást, mintha világéletében a legnagyobb pompa kifejtésében találta volna legfőbb örömeinek kielégítését. Most már csak az hiányzott teljes boldogságához, hogy unokájában gyönyörködhessek. A nagyasszony minden vágya az volt, hogy fia királyi méltóságának megfelelő asszonyt ültesse maga mellé a trónra.

Mátyás, akiben a dicsőség szomját csupán az a törekvés múlta felül, hogy a Hunyadi-ház hatalmát és vele a nemzet nagyságát hosszú időre biztosítsa, éveken át tapogatózott a nyugati udvaroknál, de ott a hirtelen felemelkedett és szédítő magasra jutott egyszerű nemest tisztán csak a vakszerencse kegyeltjének tartották, nem bíztak trónjának megszilárdulásában és nagyon tartózkodók voltak vele szemben. Nem ismerték még sem műveltségét, sem tudományszeretetét, sem a művészetek iránti nemes lángholását, legkevésbé pedig kiváló uralkodói erényeit. Még gyermek volt, mikor az engesztelődés politikája érdekében Cillei Erzsébet lett az arája. A nagyasszony tizenháromezer aranyért vétetett jegyajándékot Velencében, de a leányka, akivel Mátyásnak 1453 december 6-án kellett volna ünnepélyesen egybekelnie, sorvasztó lázba esett és hiába imádkozott kórágynál Kapisztrán János, ő sem tudott már életet önteni bele. Cillei Erzsébet meg-

halt s csupán három hónapig nevezhette férjének Hunyadi Mátyást. Második házassága is rövid és magtalan volt. Felesége Podjebrad Katalin 1463 január elején szerencsétlen szülés következtében kiszenvedett. Tizenhárom évi özvegysége alatt kötött szorosabb ismeretséget Borbála asszonnyal, aki némelyek szerint egy boroszlói tanácsos leánya volt, mások szerint pedig előkelő magyar nemes leány, aki önzetlen szerelmével megédesítette a nagy király komor perceit. Szerénysége és ritka nemes jelleme folytán neve örökre homályban maradt. Csak keresztnevét tudjuk, pedig volt idő, amikor a Budavárában lakó szellemes asszonyt Mátyás király a trónra akarta emelni.

„Bármily érdekes volna közlelről ismerni Borbálát, írja Schönherr Gyula, s képet alkotni egyéni tulajdonairól, amikkel Mátyást évek során magához bilincselte, az adatok teljes hiánya, a találgatások terére utalja érdeklődésünket. Az az egy valószínű, hogy a köznapiságon felülemelkedő, a közönségestől elütő női jellemnek kellett lennie. Visszavonult élete, a homály, melybe családi és életviszonyai burkolva vannak, a felületes szemlélő előtt talán egyéniségének jelentéktelen volta mellett szolgálatat érveket, közelebbről tekintve az ellenkezőjét bizonyítja.

Nem, Borbála asszony nem lehetett köznapi teremtség, mert akkor olyan antik jellemű, a családi élet tisztaságára annyira kényes nagyasszony, mint Szilágyi Erzsébet, nem vette volna magához gyermekét: Corvin Jánost. Már az a tény, hogy Mátyás király dicső apja nevét és a maga előnevét adta neki s ez ellen a nagyasszony nem tiltakozott, bizonyítja, hogy kiváló nő lehetett Borbála asszony, aki csak azért vonult homályba, hogy Mátyás király rangjához méltó házasságot köthessen. Corvin János 1473. április 2-án született Budán s az udvari csillagászok a bölcsője fölött mutatkozó égi jelekből később hosszú életet, gazdagságot és fényes házasságot jósoltak neki.

Három éves korában Szilágyi Erzsébet vette át a gyermek nevelését. Ez is bizonyítja, hogy jó, szelíd, hűséges és mívelt nő lehetett a kis Hunyadi-hajtásnak az édesanyja. De bizonyítja azt is, hogy Mátyás király a nyilvánosság előtt is elismerte a gyermekét s célja volt házának családfájába beiktatni és belőle nagyatyja szelleméhez méltó ifjút nevelni.

A világ előtt talán szánalmasnak látszott Borbála asszony sorsa. A trón magasan áll a nép fölött, pedig az ő vállán nyugszik. De aki Szent István birodalmi almáját és jogarát tartja a kezében, az a közfelfogás szerint nem nyúlhat le egy polgárleány kezéért. Annál szebb vonás Mátyás királyban, hogy mégis föl akarta magához emelni s csupán a nő végtelen szerénységén múlt, hogy Magyarország királynéja nem lett. Ez a csodás önzetlenség, ez a bámulatos beolvadás Mátyás király dicsőséges lényébe olyan magasra emeli ezt a nőt, hogy emléke iránt csak igaz tiszteletet érezhet az utókor. Nem volt tragikai hősnő, mert boldog volt a lemondásban, a határtalan szeretetben. A boldogság pedig kizárja a tragikumot. Neki Mátyás király szíve kellett és nem a koronája.

Ezt Ferdinánd nápolyi király leányának Beatrixnak a fejére tette Mátyás király. Nagy politikai célja volt a házasságnak. A dicsvágyó és hazája határát keveslő Mátyás királynak az volt a vágya, hogy római királlyá koronázzák. Ezt pedig az olasz udvarok és a pápa segítségével remélte elérni. Arájáért fényes küldöttség ment, amely ragyogó nemzeti viseletben általános csodálkozást keltett az olaszok között.

A nászmenet Beatrixszal 1476. október havában kelt útra s novemberben ért Pettau várához, ahol Szilágyi Erzsébet várta jövő menyét. Mátyás édesanyja, a nagy Hunyadi János özvegye, az öreg Szilágyi Erzsébet akart az első lenni, ki fia leendő hitvesét megpillantja — írja Berzeviczy Albert „Beatrix királyné” című nagyszabású művében. A galambősz nagyszonyt alsó-lendvai Bánffy Miklós pozsonyi gróf s királyi főpince mester, udvarhölgyei és húsz előkelő magyar hajadon kísérette. Káprázatos pompát fejtettek ki s a fehérhajú matróna, aki hősnék özvegye és hősnék anyja volt, dobogó szívvel ölelte keblére a nőt, aki hivatva volt fiának a családi élet boldogság mellett a Hunyadi-ház életét és dicsőségét új ág hajtásával meghosszabbítani. Ezért örült ő elsősorban a királyi arának. Egy új és nemzeti uralkodó család megalapítóját látta benne s a Hunyadiak királyi vérrel telített megújhdását remélte tőle.

Mátyás király pompás díszfogatokat küldött Pettauba. Az a hintó, amelybe a nagyszony ült a menyével, egészen be volt aranyozva és sko-

fiumos zöld bársony takaróval borítva. Az ülések vánkosai arany szövetből, a cselédek ruhái, a lovak takarói és csótárai aranygombos bársonyból voltak.

Aranyos díszítéstől csillogott a többi hét kocsi is, mindegyikbe egyforma színű hat pompás ló volt fogva. Eschenloer, boroszlói követ, aki szemtanúja volt ennek a fogadtatásnak, megjegyzi, hogy soha életében ilyen gyönyörű fogatokat nem látott. A menet a hóborított vidéken oly lassan haladt, hogy csak december 10-én érkezett Székesfehérvárra.

Neje koronázása alkalmából Mátyás király országgyűlést is hirdetett Székesfehérvárra s ő Budáról december 8-án indult a főurakkal, a külföldi fejedelmekkel és háromezer lovassal az ősi koronázó városba. Néhány órával megelőzte Beatrixot. A király kivonult a szabad mezőre valamennyi vendégtől, udvarától és a főrendektől kísérvé. A király előtt tíz daliás fiatal apród lovagolt különböző színű bársonyba öltözve, arannyal és gyönggyel díszített lószerszámos paripákon. Nagy területről hordták el a havat, és három sátort állítottak fel. A középső volt a királyi páré, rostos bíborszövvettel beszegve, előtte tizenkét vég égszínkék posztó leterítve az érkezők számára. A sátrak közelében rőzsekötegekből hatalmas máglyák lángoltak, hogy a várakozók és érkezők melegedhessenek.

Csakhamar harsonák jelezték a királyné érkezését. Mátyás leszállott paripájáról és jobbjára állította Ujlaky Miklóst, Bosznia királyát, a német választófejedelmek és bajor hercegek követeit, balján a főpapok, főurak és velencei követek sorakoztak. Ország Mihály nádor fia a király kivont kardját tartotta Mátyás előtt.

Beatrix kíséretéből először Bánffy Miklós jelent meg a király előtt s remek bokkrétát nyújtott át Mátyásnak Beatrix nevében. A bokkrétáról drága gyűrű lógott le, ragyogó tűzű gyémánttal. Alig vette át a virágot a király, amikor egetrázó éljenzés jelezte, hogy megérkezett az édesanyja, az arája és az olasz fejedelmi kíséret. Leszállottak a hintókról és a paripákról s Beatrix Szilágyi Erzsébet jobbján a húsz előkelő magyar leány sorfala közt haladt a királyi sátorhoz. Galeotti és Bonfini égi szépségnek festik Beatrixot. Bonfini szerint az ő nemes homloka, magasán ívelt szemöldöke, telt halántéka, piruló orcái, szemének nyájos derűjével, orrának és szájának

kellemével annyi bájt egyesítettek, hogy szépségre Vénushoz, szemérmességre Dianához, bölcsességre és ékesszólásra Pallashoz lehetett őt hasonlítani — s még Sokrates szívét is szerelemre gyújtotta volna.

Szilágyi Erzsébet boldogan sietett fiához és a nép örömrivalgása közt ölelte szívére. Mátyás kezét csókolt a nagyasszonynak és sasszemével aráját figyelte, aki bíborpírban égve, olyan volt, mint egy piros rózsza a havas ormon. A menyasszony szépsége s arcvonásainak ritka bája és finomsága megbűvölte őt. Beatrix térdre akart ereszkedni előtte, de ő gyöngéden fölemelte s jobb kezén fogva bevezette a sátorba, ahová Szilágyi Erzsébet, a bosnyák király s a húsz előkelő főnemesi leány kísérte.

Mátyás kívánságára Veronai (Rangoni) Gábor olasz származású egri püspök rövid olasz beszéddel üdvözölte a királyi mátkát. Beatrix szerényen és nyájasan felelt, majd a pfalzi választófejedelem követe szólott, kifejezve a meghívott fejedelmek örömét e házasság fölött, amelyet „Isten dicsőségére s a kereszténység közjávára szolgálандónak tartanak”. Beatrix egyik udvari megbízottja válaszolt reá, aztán felharsantak a kürtök, megszólaltak a sípok s a királyi mátkapár lóra ült, hogy bevonuljon a koronázó városba.

Beatrix fehér paripán, a király barna ménen ült, midkét paripa takarója drágakövekkel volt kirakva, a csótárjukon és szügyellőjükön gyémántok csillogtak. Az örömanya hintón követte őket. Mikor a városhoz közeledtek, Kristóf bajor herceg és Muchingen Vilmos lovagtornát rendeztek a királyné mulattatására. A város kapujában a főpapok és a lelkészi kar sorfala állott. Bársony párnán püspökök tartották Szent István jobbját s a királyi pár leszállott, hogy hódoljanak a Szent Jobbnak. Pompás mennyezet alatt gyalog mentek a koronázó templomba. A szentélybe érve, fölzengett a hálaadó ének. Ezután Mátyás király lakására vezette Beatrixot. Harmadnap, csütörtökön folyt le Beatrix megkoronázása. A főurak páratlan díszben vonultak a templomba. Magának Szilágyi Erzsébetnek a ruhája is csillogott a drágagyöngyöktől. Különösen feltűnt Ujlaky Miklós bosnyák király hímzett és egész hosszában skofiummal és gyöngyökkel átszőtt dolmányában s aranyszövésű mentéjében, melyről ötszáz gyémánt szórta vakító fényét. Övét hatvanezer aranyértékűre becsülték, nyaklánca tizenhét márka súlyú volt.

A királyné, aki Mátyással jelképileg már Nápolyban házasságot kötött s ezt itthon csak megáldották, arannyal átszőtt piros selyem ruhát viselt, föléje kivágott ujjú selyempalást borult, kibontott dús gesztenyeszínű haját két sor ritka gyöngy díszítette és jobbkezét gyöngéden megfogva, Szilágyi Erzsébet kísérté föl a tizenkét lépcső magasságú s aranyos szőnyeggel borított trónzsámolyra. Innen Mátyás király az oltár elé vezette, ahol a veszprémi püspök, a bosnyák király, a nádor és az országnagyok fejére tették a szent koronát.

Egyszerre hatalmas kórusban zendült föl az ének és a zene és a külföldi követek álmélkodva élvezték a gyönyörű éneket, amely csodás, szeráfi zenével párosult. Mátyás királynak oly híres ének- és zenekara volt, hogy a pápai követ szerint jobb, mint a szentatyáé. Ezután lakoma következett, majd Budára indult a ragyogó nászmenet. Midőn a bécsi kapu közelébe értek, a legelől lovagló damaszt és posztóruhába öltözött s mellükön aranyozott ezüstvértet viselő huszonnégy trombitás belefújta kürtjébe, mire az utánuk haladó négyezer lovas kardot rántott s délcegen, tündöklő díszben s a nép örömrivalgása között vonultak be Budára.

Amidőn Szilágyi Erzsébet hintója a Nagy Boldogasszony templomához ért, összekulcsolta a kezét és felsóhajtott:

— Édes jó uram, ha most láthatnád a te boldog fiadat.

Mikor pedig a Szent György-térre jutottak, összeszorult a fájdalom törétől átjárt szíve és sápadozva remegve:

— Édes László fiam, nyugodj meg sírodban. Hiszen hős atyád mellett pihensz.

Másnap a királyi palota nagytermében fogadta Mátyás király a külföldi követek üdvözlését, aztán lakoma következett a dúsan terített asztaloknál. Az egyiknél a nagyasszony, a másiknál a nádor foglalta el az asztalfőt. Ha ama gondolatokat, amik a határtalan anyai szeretetből és büszkeségből pattantak ki, csillagrajként árasztva el a nagyasszony lelkét, a képelet tündére selyemre hímezhetne volna, a világ legszebb oltárterítője lehetett volna belőle.

Ott látta a fiát a legnagyobb boldogságban úszni, ahol tizennyolc évvel ezelőtt bilincset vert rá az elvakult bosszú. És a palota ablakából

elláthatott ama gyászos térre, ahol László fiának feje lehullott. A nemzeti hála a vérpad tőkéjéből lépcsőt készített, hogy kisebb fia a trónra juthasson rajta. Ami utolérhetetlen káprázatnak látszott más anya szemében, azt ő — mindent legyőző férfias akaratával — megvalósította. És most új fejezethez jutott fia élete. Egy királyleány szerelme fogja boldogítani s ebből a szerelemből sarjad ki a nemzeti uralkodóház.

A lakomát tánc követte és a nagyasszony csillogó szemmel gyönyörködött a deli lovagok és főnemesi hölgyek ritmikus hullámlásában. Éjfélre járt az idő, amikor Szilágyi Erzsébet elé a külföldi követek kézcsókra járultak, mély hódolattal hajolva meg azon anya előtt, akit az olaszok sanctissima donnának (a legszentebb asszonynak) neveztek. Az ünnepélyes esküvő dec. 28-án volt a Nagyboldogasszony templomában. A várpalota udvarán szállott hintóba a királyi pár. Utána Szilágyi Erzsébet hajtatott udvarhölgyeivel aranytól, ezüsttől csillogó díszkocsikon. Az egyházi szertartást Rangoni Gábor egri püspök végezte s az áldás után a királyi pár leszállva trónszékéről, az összegyűlt fejedelmek, hercegek és külföldi követek és főurak szerencsekívánatait fogadták.

Legelőször Szilágyi Erzsébet járult eléjük s a királyi pár mélyen meghajolva kezét csókolt az ezüstös hajú matrónának. A nagyasszony szemé könnyben úszott s megölelte és megcsókolta a királyi párt, aztán áldóan tette rájuk reszkető kezét. Majd hasonló rendben tértek vissza a palotába, ahol ismét lakoma, utána a nászajándékok átadása következett. Harminckilenc nagy arany bilikom, hat pompás paripa és három „Ruthén országból” való vadász sólyom volt a százezer forintra becsült nászajándékok között. A hetekig tartó mulatozás zaját azonban megzavarta Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda váratlan halála. Vérokona volt a nagyasszonynak s így közeli rokona Mátyás királynak és kedvelt híve. Ő helyettesítette Mátyást Nápolyban, részt vett a nászmenetben és lakodalmi ünnepélyeken.

Mátyás király országos gyászünnepélyt rendezett az elhunyt emlékének tiszteletére. Mikor a koporsót a budai templomba vitték, főurak és főnemesi apródok harminc égő szövetnéket lobogtattak előtte. Legelől fekete posztóval bevont harci paripáját vezették. Az udvari zenekar gyászfá-

tyollal átkötött sípjain megható temetési éneket zengett. Minden szövetségbe egy csomó arany (összesen ezer darab) volt illesztve, hogy amikor a szövettek odáig égnék, a lehulló aranyakat a nép fölszedhesse.

A templomba Mátyás király, neje, édesanyja és az udvar vendégei szintén aranyakat rejtő égő szövettel léptek be, kétszer járultak az oltár elé s mint Berzeviczy írja, a lándzsára tűzött s a koporsója előtt vitt gyászlobogót az oltár előtt szétvágták és a ravatalra borították. Szilágyi Erzsébet elhunyt rokonát ezután Gyulafehérvárra szállították s a két Hunyadi hamvai mellé temették.

A mámoros napok után Szilágyi Erzsébet budai pompás palotájába költözött, hogy ott legyen a menyje mellett és bevezesse az életbe. Nemcsak anyósa, de anyja is akart lenni a királynénak. „Szilágyi Erzsébet — mondja Berzeviczy Albert — magas korban állott már ekkor, de erőteljes lelkét a kor biztonnal épp oly kevésbé törte meg, mint életének megpróbáltatásai.

Az olaszok őt nemcsak sanctissima, hanem sapientissima, vagyis igen bölcs donnának nevezték, mert buzgó vallásossága nagy életbölcse-séggel, gyors és biztos ítélőképességgel párosult s nemcsak hazájában, hanem az egész keresztény világon köztiszteletben és szeretetben állott. Az ő éles elméje és finom érzéke mindig megsúgta neki, hogy kényes, vagy válságos helyzetben mit tegyen s ilyen tapasztalt, bölcs, előrelátó, megfontolt asszony nélkülözhetetlen támasza és tanácsadója volt a fiatal királynénak.

Szilágyi Erzsébetnek nem kellett tanács, őt az élet megedzette és tapasztalatokkal gazdagította. Lelkének kincsesházát kitarja a menyje előtt s annyit meríthetett belőle, amennyit akart. Eleinte nem aggódott azon, hogy a királyné olasz művészekkel, tudósokkal, orvosokkal és krónikásokkal vette magát körül. Finom lelke megérezte, hogy a nyugat fejlett kultúrájával és a szépművészetek hazájával való szorosabb kapcsolat csak jótékony befolyást gyakorolhat a nemzet elhanyagolt szellemi életére. De azért nem akarta, hogy ez a befolyás elnyomja a nemzeti irányt s arra törekedett, hogy fia le ne térjen a nemzeti politika ösvényéről. Hanem amikor látta, hogy mind több befolyást nyernek a királyné rokonai s Beatrix gyöngéden

rokonai s Beatrix gyöngéden szerető férjét oly kinevezésekre veszi rá, amik országos visszatetszést, sőt forrongást keltenek, mind jobban elidegenedett a menyétől. A legfőbb ok azonban a királyné meddősége volt. Amíg Szilágyi Erzsébet abban reménykedett, hogy Beatrix fiú unokával ajándékozza meg, idejét szívesen töltötte körében s ha önzőnek is tapasztalta őt, szemet hunyt e hibájára.

Mátyás királynak sok viszálya volt Frigyessel, aki magyar királlyá koronáztatta magát. „De mert német és magyar fő, sohasem lehet egy fő mondja erre vonatkozóan Zrínyi Miklós, költő, kitört köztük a háború. Ekkor még (1477) teljes volt az összhang a nagyasszony és menyé közt s mindketten elkísérték Mátyást a táborba. A pozsonyi várban laktak, itt volt a főhadiszállás s a tábori élet mozgalmasságát nagy érdeklődéssel figyelte a fiatal királyné.

De minél jobban tünedezett az a remény, hogy Beatrix új hajtást ereszt a Hunyadiak kiszáradó családfáján, annál inkább távolodott a nagyasszony szíve a menyétől és közeledett Corvin Jánoshoz. Mátyás hosszú özvegysége alatt „a királynéi korona tartozékait, vagyis uradalmait, Szilágyi Erzsébet kezelte és a jövedelem is az övé volt.

Mátyás számos levelében Magyarország királynéjának nevezi Szilágyi Erzsébetet és gondja volt rá, hogy amit reáköltött, azt busásan visszakapja. Nem magának kuporgatott a nagyasszony, hanem egyetlen kedvenc unokájának Corvin Jánosnak. Ez a gyermek, aki sánta volt, mert gyermekkorában leesett és bal forgó-csontja kificamodott, nemcsak arcban, de szellemen és gondolkodásban is feltűnően hasonlított a hősök hőséhez Hunyadi Jánoshoz és Mátyás királyhoz. Már ezért is szíve egész melegével szerette őt Szilágyi Erzsébet. A szelíd és eszes gyermekben, akinek édes anyja, Beatrix megkoronázása után, szerényen kolostorba vonult, hogy ne álljon útjába a királynénak, 1479-ben már a korona örökösét látta s ezért úgy apja, mint nagyanyja a leggondosabb nevelésben részesítette. A pármái Ugoletti Tádé, a híres humanista, lett a nevelője s a nagyasszony szerető gondoskodása nem ismert határt. A királynéi korona javadalmait vissza kellett volna bocsátania Beatrixnak, de ezt ő nem tette, fia pedig nem akarta elvenni tőle, mert tudta, hogy kinek gyűjti édesanyja az óriási vagyont.

Négy évi magtalan házassága után Mátyás királynak is az volt a legfőbb vágya, hogy természetes fiát törvényesítse s a trónt számára biztosítsa.

Erre vall az, hogy előbb győri püspökké akarta kinevezni, de mikor a pápa már beleegyezett, mást gondolt, Liptó hercegének és Hunyad grófjának nevezte ki s az első nagyfontosságú okmányt állította ki, amelyben ország-világ előtt a saját fiának ismeri el Corvin Jánost.

„Midőn királyi méltóságunkból és bőkezűségünkől kifolyólag — úgymond — bárkinek érdemeit adományokkal és királyi kegyekkel szoktuk megjutalmazni, mennyivel inkább kell a természet rendelése szerint jótékonyágunk és bőkezűségünk teljességét éreztetni azzal, aki saját vérünkől vette életének csiráját. Megismervén tehát a természet sugallatából és ösztönéből, hogy méltóságos János, liptói herceget és hunyadi grófit, mint egyetlen szülöttünket kell szeretnünk, szívünk legforróbb szeretetének sugallatából, melylyel iránta viseltetünk, királyi jótéteményekkel és a királyi adományoknak királyi sarjat megillető bőségével akarjuk őt elhalmozni.

És három erdélyi magvaszakadt nemes birtokait adományozza a királyi sarjnak. Hogy mennyi része lehetett a nagyasszonynak abban, hogy Corvin Jánost Mátyás király atyai szívére fogadta, azt adatok híján nem lehet megállapítani, de kétségtelen, hogy amily mértékben elidegenedett a menyétől, ugyanolyan mértékben karolta föl egyetlen unokája érdekeit. Beatrix híres orvosokat hozatott Olaszországból, hogy gyermeke szülessék, de meddő maradt és ekkor elég ízetlenül Corvin János édesanyját vádolta meg, hogy ezt az ő gonosz varázslata idézte elő.

A királyné magának akarta biztosítani a trónt a betegeskedő Mátyás halála után s nyíltan és titokban egyre jobban állást foglalt Corvin János trónjelöltsége ellen. Ez az aknamunka végképp elfordította tőle a nagyasszony szívét s életének utolsó éveiben nem lehetett az udvarnál látni.

„Feltűnő — írja Berzeviczy* — hogy Hunyadi János özvegyét, ki Beatrix jöttekor s a királyi pár első táborba szállásakor még elválaszthatatlannak látszott menyétől, utóbb egyetlen, egykorú feljegyzés sem említi

* Beatrix királyné (1457-1508) Történelmi élet- és korrajz. Irta Berzeviczy Alb. 1908

mint olyat, ki az udvarnál látható volt, ellenkezőleg úgy látszik, hogy élete utolsó éveit nagyobb részét kolostori visszavonultságban töltötte.

Valószínű, hogy a nagyasszony a nyulak szigetén lévő, vagy az óbudai kolostorban a világ hiú örömeiről lemondott apácák közt is szívesen tartózkodott. Talán itt lehetett Borbála asszony is, akit Szilágyi Erzsébet nemcsak ritka jelleméért, páratlan szerénységéért, hanem azért is szeretett, mert neki köszönhette, hogy unokája volt, aki szelíd mosolyával megara-nyozta küzdelmes életének borús alkonyát.

Fraknói Vilmos azt írja*, hogy „elvonultságban, távol a közügyektől töltötte napjait, részint óbudai fényes palotájában, részint uradalmain, melyeket az ország minden vidékén szétszórva birt. Vallásos buzgósága az áhitat gyakorlataiban és egyházi alapítványokban talált kielégítést. Tevékeny szelleme a gazdasági ügyek vezetése mellett (nagyszámú gazdasági iratai, rendeletei, utasításai az országos levéltárban őriztetnek), építkezésekben keresett foglalkozást. Kiváló előszeretettel fáradozott Hunyad várának férje által megkezdett kiépítésében. A középkorból fennmaradt világi épületeink ezen legnagyobb szerűbbje az ő nemes műizlésének is emlékére”.

A nagyasszony meghasonlott menyével, de a fiával nem. Szerette volna ugyan, ha Beatrix lemondott volna Mátyásról, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen családfájának biztosítására. De istenfélő lelke nem zúgólódott a végzet fukarsága ellen s életének utolsó éveiben már annyira megszerette a gyermek Corvin Jánost, hogy nem is gondolt másra, hanem minden törekvésével azon volt, hogy ő legyen a trónon fiának utóda. Az olasz udvaroncok, amikor a nagyasszony szíve elfordult a menyétől, a sanctissima és sapientissima donnáról annyira megfélelkedtek, hogy sem halála évéről és napjáról, sem temetéséről nem hagytak fenn semmi írásos följegyzést. Marzi Galeotti és Bonfini, akik Mátyás király kegyének sugaraiban fürödtek, a színlelésben, a színezésben, a nagyzolásban és az émelyítő hízélgésben nagy mesterek voltak, mihelyt Szilágyi Erzsébet az udvarnak hátat fordított, ennek a legbölcsebb asszonynak utolsó napjairól nincs egy szavuk se. Nem tudjuk, hogy a nagyasszony hol halt meg, ki fogta le áldott sze-

* Hunyadi Mátyás király 1440-1490. Irta Fraknói Vilmos 1890.

mét, el tudott-e búcsúzni fiától és kedves unokájától. Még halála éve is bizonytalan. A köztudat szerint 1484-ben halt meg, egy újabb adat szerint azonban már 1483-ban nem élt.

De bárhol halt meg, hamvait odatette a kegyelet a világhírű hősnek és kormányzónak szent porai mellé. Ő szorgalmazta a pápánál, hogy dicsőült férjének leghívebb barátját: a csodatevő Kapisztrán Jánost, a szentek közé iktassák. Ez a vágya teljesült és amikor halálát közeledni érezte, végrendeletében minden kincsét és birtokát szeretett unokájára a tizenegy éves Corvin Jánosra hagyta. Így lett János hercege Munkács vára Beregszász, Munkács és Vári városokkal és huszonhét faluval; Debrecen városa, a nemesi kuriával és két vármegyében fekvő tartozékaival, Mezőtúr és Tisza-Varsány Külső Szolnokmegyében s a régi békésmegyei Hunyadi-birtokok: Szent András, Csabacsüddel és Szenttornyával, Kőrösszög és Szent-Miklós, a hódmezővásárhelyi uradalomból kiszakított Donáttornyával és Ötvenablakkal s Mátyás király 1484. november 11-én erősítette meg a nagyasszony végintézkedését.

Szilágyi Erzsébet magas kort ért s a forgandó szerencse változásai-
ban csodás lelke erejével, nagy elméjével és hősi érényeivel mindig fölébe
tudott kerekedni a családját elnyeléssel fenyegető ellenséges hullámoknak.
Ha túléli a fiát, Corvin Jánost is trónra segítette volna. Bámulatos akarat-
erejével uralkodni tudott nemcsak egyesek, hanem az egész nemzet lelkén.
A tisztelet, amely körülvette, a babér és a dicsőség, ami férje emlékét
elhalmozta, olyan magasra emelte őt a nép szeretetében, hogy ezernyi le-
genda fonódott köréje s a költészet hervadhatatlan virágai nyílnak emléke
fölött. Az ő fönséges és mindent kockára tevő anyai szeretetét gyönyörűen
énekelte meg Arany János. Nemcsak mint hős asszony, hanem mint Mátyás
király anyja is halhatatlan. Aki olyan királyt adott a nemzetnek, hogy ami-
dőn meghalt, a nép így sóhajtott föl: Megfizetnök mi az adót hatszorosan
is, csak feltámadna, aki egész életét a Hunyadi név dicsőségének megörzé-
sére, családjá hatalmának az ország érdekében való kiterjesztésére s egy
független nemzeti dinasztia megalapítására szentelte, régen megérdemelte
volna már, hogy ércbe öntve, örök példaképpen hirdesse a magyar nőknek

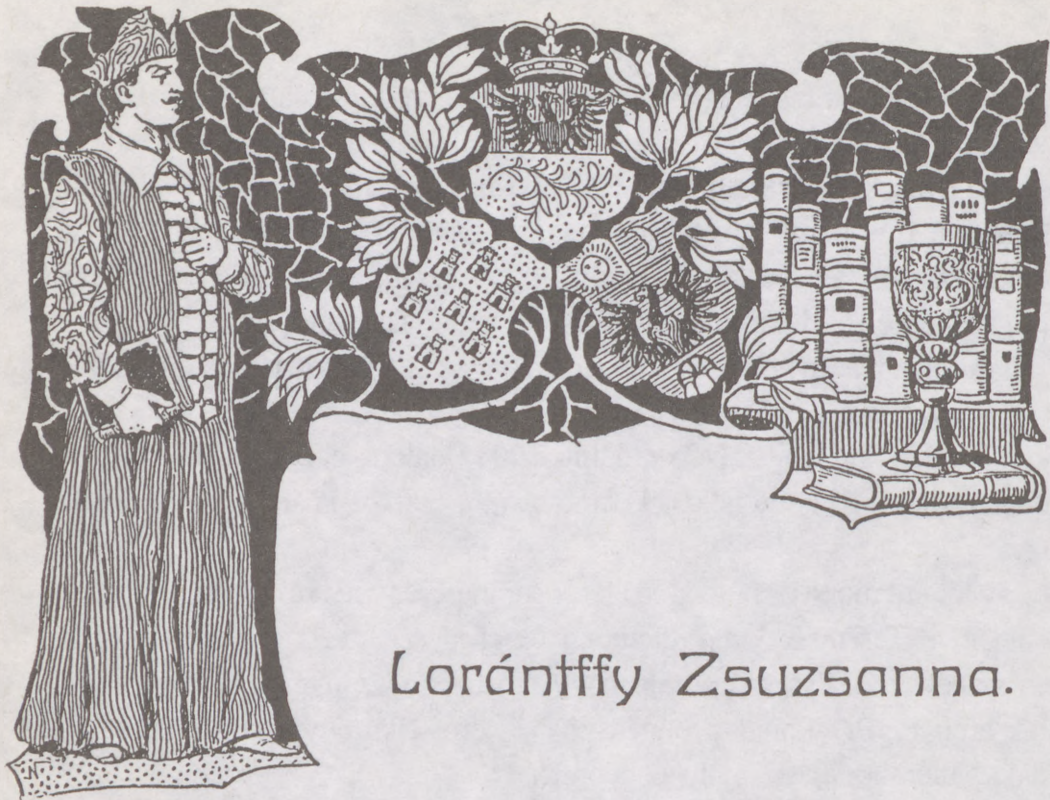
az önfeláldozás, vallásosság, a hitvesi hűség, a haza és család szeretetének főséges erényeit.

Mátyás király fejlett műízlésével valóságos tündérkertté varázsolta Visegrádot. Egy pápai követ Párizs legszebb épületével hasonlítja össze, a castelloi püspök, a pápa követe pedig „ex Visegrado paradiso terrestri”-ből (Visegrádból, e földi paradicsomból) keltezte egyik levelét.

Amilyen nagyszerű és elragadó volt ez a királyi várkastély, olyan gyönyörű és nagyszerű volt Szilágyi Erzsébetnek egész élete. Sokszor a pokol minden kínja a szívébe tódult s a fájdalom hét töre járta át, de hitének erejével és nagy lelkének varázsával a csapást is áldássá változtatta a hazán.

Moliére mondja, hogy a születés semmi erény nélkül. Szilágyi Erzsébet lelke női erények kimeríthetetlen és csodásan gazdag kincstára volt. Nem született királynénak, csak magyar nemes asszonynak, de királynévá tették erényei. Páratlanul gyöngédszívű és erőslelkű anyja volt nemcsak a fiának, hanem az egész magyar népnek.

Nemzeti múltunk egyik legdicsőségesebb korszakának középpontjában állt ő s minél több virágot hintünk emlékére, annál jobban átérezzük, hogy szent az ilyen anya, akinek szíve utolsó dobbanásáig a hazájáé és családjáé volt.

Lorántffy Zsuzsanna.

Szépen élni nagy művészet, de oly gyönyörűen élni, mint Lorántffy Zsuzsanna, ahhoz nemcsak végtelen lelki finomság, hanem olyan csodálatos szív is kell, mint az övé volt. A tiszta keblű nőknél a szív nem csupán az érzések, hanem a gondolatok világa. A hideg, számító ész a férfiaké, az érzések kohójában megtisztult erények pedig a nők díszét alkotják. Tökéletesség nincs a földön, de ha valaki megközelítette azt, úgy az Lorántffy Zsuzsanna volt. Ő egész életén át a szívével gondolkozott és az eszével érzett, azért volt olyan harmonikus az élete, mint egy lovagregény költői meséje. Ha nézzük az arcát, ott találjuk rajta mindazon erényeket, amik századok múlva is ragyogva világítanak, mint a nyári égen a tündöklő égitestek. Szeméből jóság és szelídség, erély és akaraterő sugárzik, vonásaiban visszatükrözését látjuk nagy lelkének, amely a női erények kincsháza volt. A szeretetben mélység és állhatatosság, a csapások közt türelem és megnyugvás, a szerencsében alázatosság, a dicsőségben szerénység jellemezte őt. És ez erények mind ott fénylenek arca vonásain, amik már külső szabályosságukkal is a szellem nagyságát és plasztikus formáját jelképezik.

Lorántffy Zsuzsannának még hamvait is szétszórta az elvakult vallási fanatizmus, amely a középkornak gyászosan uralkodó planétája volt, de az utókor kegyelete valláskülönbség nélkül foglalja virágokba az emlékezetét, mert amit tett, alkotott és fejedelmi bőkezűséggel támogatott, azok a magyar kultúrát ápolták, gyomlálták, fejlesztették, a nemzeti szellem haladását és fejlődését segítették elő.

Lorántffy Zsuzsanna élete, mint honleányé és családanyáé épp oly gazdag, gyönyörű és lélekemelő tanulságokban, mint a hitvesé és a tudományokat terjesztő bölcs asszonyé. Szíve nemessége vezette őt az élet sziklás útjain és lelke világított neki a homályos és ingoványos ösvényeken. És amerre járt, két kézzel szórta az ismeretek gyöngyeit, a szellemi áldást azok közé, akik körülötte éltek, vagy akik közelebb álltak a szívéhez. Aki pedig ott és akkor gyújt szövethéket a sötétségben, amikor oly sokan kívánják a fényt és meleget, annak ezerek hálája párnázza ki rózsákkal a sírját és ezerek kegyelete hinti rá a szeretet és elismerés fehér virágait...

Lorántffy Zsuzsanna nemcsak alkotásaiban él, hanem azon erényeiben is, amiket az enyészet szét nem szórhat, vízár el nem sodorhat, láng meg nem emészthet soha. Csupán ezek az erények tehetik boldoggá a családi életet, nemes jelleművé az anyát és lelkileg széppé az asszonyt. Ő egykor ezerekre hintette szíve melegét és áldásos jószágát, most milliók emlékében él, mint századának egyik legnagyobb asszonya. Nemcsak korára volt ő hatással, hanem a késő századokra is. Mert ő adta nemzetének második Rákóczi Györgyöt, akinek unokája II. Rákóczi Ferenc nyolc évig harcolt és vérezett hazája szabadságáért.

A nagyasszony erényei lángoltak az unoka szívében. Az ő tettereje, önzetlen honszerelme, jósága és jellemzilárdsága voltak ama lobogó szövethékek, amik földi pályáján vezérelték. A nő anyai hivatása a legmagasztosabb a világon. Úgy formálja a férfiak szívét és lelkét, hogy méltó legyen az övéhez. Csak nagyasszonyok teremthetnek dicsőséges korszakokat. Silány nők mellett, silány a nemzet is. „A gyermek jövője, mondja Nagy Napóleon —, mindig az asszony műve.”

És Barnave, Mirabeau vetélytársa, mielőtt a vérpadra lépett, ezt írta a nővérenek: „Fiad nevelését bizd anyámra, ő öntheti beléjük azt a bátor és őszinte lelket, mely férfiakká teszi őket, nevelésünkben ez ért legtöbbet.”

Lorántffy Zsuzsannában egyformán nagy volt az anya, a hitves és a honleány. Ezért sugározza körül nevét és emlékét a hír, a tisztelet és a dicsőség.

A nagyasszony apai ágon olasz ősoktól származott. Könyves Kálmán király idejében jött be hozzánk két délceg olasz testvér: Rátold és Olivér. Vitézségükért és hűségükért a király uradalmakkal ajándékozta meg őket, magyar nőt vezettek oltárhoz és nyolc előkelő híres családnak lettek a megalapítói. Közöttük volt az örök emlékezetű Lorántffy-család is, amely csakhamar olyan virágzó lett, hogy a Felvidék leghatalmasabb főurai közé számított s öt vármegyére terjedtek ki a birtokai.

Hűségükkel és kipróbált vitézségükkel mind nagyobb hírré és tekintélyre emelkedtek s befolyásukat és hatalmukat mindig az ország jólétének emelésére fordították. Lorántffy János már Nagy Lajos király idejében vajda volt, unokája György gömöri főispán, aki a serkei várból kormányozta a vármegyét. Mikor a cseh husziták felverték a fél országot és rabló hadjárataikkal nyomort és ínséget terjesztettek, Lorántffy György Gedő vára alól elverte őket és magas sziklafélszökből is kiűzte a zsebrákokat, ahogy a nép nevezte Giskra vezér garázda seregét. Lorántffy György unokája: Miklós, jelen volt 1505-ben a történelmi nevezetességű rákosi országgyűlésen, ahol a főurak és rendek a gyámoltalan Dobzse László király (azért hívták Dobzsénak, mert mindenre azt mondta, hogy jól van) uralkodása alatt határozatot hoztak, hogy halála után csak nemzeti királyt választanak. Ezt a jelenlevő rendek mindnyájan, tehát Lorántffy Miklós is aláírta. Nagyon szép és a nemesi renden levőknek büszke önérzetére és hazaszeretetére valló végzés volt ez, amely szerint „soha nem választunk országunk trónjára idegent, aki a nemzet szokásait és nyelvét nem értvén, annak kárára vagyon, de a határozat papiroson maradt s még maga a híres hármas könyv szerzője: Verbőczy István is eltért tőle.

A Lorántffyak is tovább szolgálták az idegen nemzetbeli királyokat, Miklós fia: János, Gömör és Zemplénmegyék alispánja volt, unokaöccse

Péter pedig törökverő hős és Putnok várának kapitánya. A pártokra szaggatott ország Mohácsnál elvesztette deli ifjúságát, főpapjainak és főnemeseinek nagy részét s most már a török ellen forgatták szablyájukat a várórségek. Lorántffy Péter is keményen harcolt a várakat ostromló mozlímok ellen.

A reformáció rohamosan terjedt az országban. Az evangéliumi vallásra tértek át a Lorántffyak is. A tizenhatodik század végén Lorántffy László nagy buzgósággal terjesztette az új hitet, jószágaira protestáns predikátorokat hívott, egyházakat és iskolákat alapított.

Neje, Horthy Erzsébet, válllvetve működött vele s a hitbuzgó és áldozatkész nagyasszonynak sokat köszönhet a gömöri református egyház. Fiaik: a mag nélkül és korán elhalt György, gömöri alispán és Mihály, a sárospataki vár dúsgazdag ura, híven követték szülőik példáját.

Ez volt Lorántffy Zsuzsanna édes atyja, anyja pedig Zeleméri Borbála, Dobó Annának, az egi hős testvéreinek unokahúga. Egyetlen leány volt a Dobó-ivadék s roppant kiterjedésű uradalmak birtokosa. Kezéért az egész felvidék előkelő nemes ifjai versenyeztek, de ő Lorántffy Mihálynak nyújtotta. Apja, Zeleméri Miklós, királyi kamarás és befolyásos ember volt az udvarnál, amellet azonban hithű protestáns. Az új pár a serkei várba költözött és itt született első leánykájuk, akit nagyanyjáról Erzsikének kereszteltek. Most már teljes lett volna a családi boldogság, ha békességes idők jártak volna. De a török terjeszkedése miatt, nagy veszedelemben forogtak a végvárak s a király Lorántffy Mihályt a szendrői és ónodi várak kapitányává nevezte ki.

El kellett hát költözniük a boldog családi fészekből s az ónodi várba mentek lakni, amely a Sajó és Hernád összefolyásánál nyúlt a felhőkbe s bástyáiról el lehetett látni a Mohi-pusztára, ahol 1241-ben oly sokezer magyar levante vérzett el a tatárok nyílveszőitől. Amíg aztán Lorántffy uram ki-kicsapdosva a törökkel hadakozott, felesége csendes, holdas estéken elmerengve nézte a nemzeti temetőt, amelyen árnyak keltek ki a kövér fűszálakból és paripákra szökve tovább viaskodtak a kutyafejű tatárokkal.

1600-ban ismét leányuk született, akit Zsuzsannának kereszteltek. A szülők öröme akkor lett volna igazán teljes, ha ez a gyermek fiú lett volna.

Pedig, ha sejtették volna, hogy milyen tökéletes férfi lélek lesz benne valamikor, nem zúgolódtak volna a kifürkészhetetlen végzet ellen. Harmadik gyermekük szintén leány volt s Mária nevet kapott.

Közben óriási birtokokat örököltek. Dobó Ferenc, az egri hős egyetlen fia, utódok nélkül halt meg és rengeteg birtokainak jó részét Lorántffy Mihálynéra hagyta.

Köztük volt a sárospataki vár és uradalom, amelyért azonban a kincstárnak még előbb százezer forintot kellett lefizetnie és csak ezután vehette birtokába. 1609-ben a család a híres pataki várba költözött s a nagylelkű házaspár amily takarékos és jószágszerző volt különben, épp oly bőkezű áldozatkézséggel támogatta a protestáns egyházat és sárospataki kollégiumot. Udvarában predikátort tartott, a jámbor életű és tudós Sepsi Laczkó Mátét, aki pontos naplót vezetett a körülötte történő eseményekről, amely mai napig fennmaradt s értékes krónikája e történelmi család vallásos szellemű és fejedelmi jótékonytápot gyakorló életének. Ő tanította a Lorántffy-leánykákat, akik közül értelemre, gyors felfogásra nézve csakhamar kivált a kis Zsuzsanna.

Lorántffy Mihály visszavonult a közügyektől s egyedül családjának és egyházának élt. Egy hatalmas szellem tűnt fel ekkor, aki új erőt és életet öntött az elgyengült magyar katolicizmusba mesteri tollával, vaslogikájával és ragyogó ékesszólásával. Ez a lángeszű férfiú a tizenhárom éves korában katolizált Pázmán Péter volt, aki páratlan sikerrel terjesztette az ellenreformációt.

Lorántffy Mihály hitbuzgósága és evangéliumi hitének lelke mélyben gyökerező ereje a Felvidéken hullámtörő gátként emelkedett Pázmán Péter diadalmas előnyomulása elé. Ama vármegyék, ahova az ő befolyása elért, nagyjából protestánsok maradtak.

De a sors, amely gyakran mint a héja csap le a családi boldogság fészkeire, hogy összevérezze azt, 1610-ben a Lorántffy házaspárt is mélyen lesújtotta. Meghalt elsőszülött leányuk Erzsébet, akit serdülő korában ragadott el a halál.

A pataki vár termeire komor csend ült a temetés után.

Lorántffy Zsuzsanna

A szülők és a testvérek mély gyászban jártak és a bánatos anya nem is tudott belenyugodni gyermeke elvesztésébe. Tudta, hogy e földi élet csak árnyéka a túlviláginak és mégis visszakívánta az égtől elvesztett gyermekét. És mivel az ég nem adta vissza, másfélévi búsulás és könnyhullatás után követte az ő kedves Erzsikéjét. Két év alatt tehát kétszer siratta a vártemplom harangja a Lorántffyakat. A dúsgazdag várúr családfáját megtépte a végzet. A finom lelkű asszonyban nemcsak gyöngéden szerető hitvesét vesztette el, hanem gyermekeinek páratlanul gondos édesanyját is. Pedig a leánykák éppen abban a korban voltak (1612), amidőn az anyai nevelést nem nélkülözhetik. Lorántffy Zsuzsanna tizenkétéves volt, lelkileg és testileg gyönyörűen fejledező bimbó, aki pár év múlva már virágba pattan. Ilyenkor a legfontosabb és a legszentebb a serdülő leányka körül az anya hivatása. Neki kell kertészkednie a szívében, hogy ott csak virágok teremhessenek, a gyomot pedig csírájában kiirtsa.

Lorántffy Mihály igaz szívbeli keserőséggel gyászolta áldott emlékü hitvesét, de gyermekeire való tekintetből ismét meg kellett nősiülnie. Másodszor Andrassy Katalint vette el, akivel 1613. június 16-án Krasznahorka várában tartotta az esküvőjét. Ettől született Katica leánykája. Lorántffy Zsuzsannának tehát korán kellett megtudnia, hogy az élet tele van súlyos megpróbáltatásokkal és lelki szenvedésekkel. Elvesztette a nénjét és az édes anyját, akinek a helyét a leggyöngédebb szívű és a legfinomabb lelkű mostoha sem pótolhatja.

De az a mély vallásosság és munkaszeretet, amit édesanyja oltott belé, megvigasztalták kesergő szívét és megnyugvást talált bennük a balsors csapásai között. Az ima szárnyain gyakran fölemelkedett abba az aetheri világba, ahol az édesanyja áldott lelke szárnyalt és boldogan ölekezett vele. A házi munkában: szövésben, fonásban pedig csöndes szórakozást talált, amikor busongva mélézött a vár erkélyén és gondolatai a kripta felé szálltak, ahol a legjobb anya szívét porlasztotta az enyészet.

Jószívűsége és ritka emberszeretete már ekkor is gyakran kitűnt. Sokszor segített az éhezőkön, az elhagyottakon és betegeken. Már serdülő korában áldva emlegette a nép, mert amerre csak lépett, ott könnyeket

szárított fel és a bánat sorvasztó tüzét lohasztotta. A jótékonyság erényeiben gyakorolta magát, hogy később annál gyorsabban felismerhesse, hol van szükség segítő kezére és angyali szívének igaz részvételére.

Szellemi látókörének bővülésével fokozódott lelki világának fejlődése is. A tudásvágy elméjét csiszolta, a jótettek gyakorlása pedig a szívet nemesítette. Mostohája szép, jó és szelíd asszony, amellet művelt és komoly nő volt, de sohasem tudta feledtetni Zsuzsannával az elköltözött édes anyát. Vonásait némelykor valami csodálatos, határtalan tiszteletet gerjesztő mélabú árnyékolta be, amely a sírig kísérte. Földi pályája nem vezetett mindig tövis nélküli rózsák között. Sokszor éles tüskék sebeztek meg a lelkét és érzékenységét.

A fájdalomtól és a csapásokból ő is kivette a részét s gyakran sötét aggodalmak ólmos felhői torlódtak össze boldogsága fölött. Már serdülő kora tele volt gonddal és búbánattal. De azért gondtalan és vidám napokat is látott a pataki várban. Kivált mikor fényes lovagkísérettel meglátogatta őket az erdélyi fejedelem: Rákóczi Zsigmond daliás fia György és hosszabb ideig mulatott náluk.

A fekete, mélytüzű szemek, a sűrű csigákban vállaira omló dús, gesztenyeszín hajfürtök, az érces hang és a beszédéből kisugárzó műveltség mindjárt az első találkozáskor mély hatással volt rá s minél többször találkoztak, annál élénkebben gyulladt fel szívében az első szerelemnek tiszta, füstnélküli lángja.

Az ifjú komoly és nemes viselkedése, jellemszilárdsága és emelkedett szellemű gondolkodása rendkívül tetszett Lorántffy Mihálynak s családja fényére gondolva, gyöngéd szeretettel mondta Zsuzsannának:

— Gyermekem, mit szólnál hozzá, ha Rákóczi Györgynek adnálak?

A leányka nem felelt, de arca tüstént olyan piros lett, mint a csöppentett vér. Többet mondott ez minden vallomásnál.

Az apa boldog volt, mert látta, hogy Rákóczi György is komolyan érdeklődik Zsuzsanna iránt. De a sors nem engedte megérnie leánya boldogságát. A még javakorában levő férfiút súlyos betegség támadta meg. 1614. október 6-án megírta végrendeletét, amelyben kiskorú leányainak gyámjául rokonát, osgyáni Bakos Jánost rendelte és 1614. november 26-án meghalt.

Elhunyt gyászba borította nemcsak Patakot, hanem az egész protestáns egyházat, amelynek mindvégig hű fia és egyik legnagyobb jóttevője volt. Sepsi Laczkó Máté azt írta, hogy „az egész község szánja, mert olyan vala, mint édes atyja.

Tetemét 1615. január 4-én tették örök pihenőre a sárospataki várbán. Azért vártak olyan sokáig, hogy az ország minden részéből összegyűlő gyászoló közönség megérkezzen. Az akkori rossz utak miatt hetekig tartott az utazás. Sok ezerezen kísérték utolsó útjára, tiszteletére a templomban zászlókat helyeztek el, kriptája fölött azonban lefelé fordították az ő család címert, mivel ő volt családjának utolsó férfi sarja.

Zsuzsanna tehát Mária húgával egészen árván maradt. Mostohájok ugyan megint férjhez ment Héderváry Istvánhoz, de Andrassy Kata is nem sokára meghalt s árvaságra jutott mostoha testvérük, a kis Katinka is.

Óriási birtokaik voltak, de a kapzsi rokonok harácsolni akartak és számtalan birtokpört indítottak ellenük. Gyámjukban nem volt elég erély és kitartás, hogy az árvák igaz ügyét és érdekeit kellően megvédhette volna. Ki tudja, hogy szétszedik a roppant uradalmakat, ha a gondviselés nem küldi Zsuzsannának Rákóczi Györgyöt, aki ekkor már Borsodmegye főispánja volt és megkérte a kezét.

Zsuzsanna tizenhatodik évében volt ekkor. Magas, gyönyörűen fejlett, hódító szépségű leány. Külső szépségét azonban sokszorosan felülmúlta lelki szépsége: a jóság, a szelídség, az alázatosság, az engedelmesség, a türelem és igazságosság.

Keble a legnemesebb érzelmek temploma volt, ahová csak a földi salaktól megtisztult imádság szállhatott.

Le a fátyolt és homlokára
Tegyünk illatos koszorút:
A mirtuság s a föld virága
Méltyobb homlokra nem borult.

Így énekelt róla Tompa Mihály, amidőn 1860-ban a sárospataki főiskola alapításának háromszázados évfordulóját ünnepelték. Valóban ritka-

ság az a csodás összhang, amely az ő külseje és szelleme között volt. Szinte azt mondhatjuk, hogy külső szépsége csupán lelke gazdag kincstárának halovány kisugárzása volt.

És erről a gazdagságról mindenki fogalmat alkothat magának, ha felemlítjük, hogy Rákóczi György, még ősz fejjel is elragadtatással írta róla, hogy nála soha szebbet és jobbat nem ismert. Rákóczi, mint főispán, Szerencsen lakott, amely lóháton egy ugrás volt Pataktól.

Gyakran átlovagolt a pataki várba szépséges mátkájához, aki epedő szívvel és ölelő karokkal várta. Hiszen rokonok is. Szépapáik édes testvérek voltak. A menyegzőt 1616. április 18-án tartották meg a pataki várban. A férj huszonkét éves, a fiatal asszony tizenhat éves. Életük a tavasz kezdete, amikor még csak fakadni kezd a természet. Rákóczi előbb, mint főúri apród, étekfogó volt az udvarnál, aztán Ónod vár kapitánya, majd Borsod főispánja lett. Fényes pálya előtt állott a fejedelmi sarj.

Az esküvő után a fiatal pár Szerencsre költözött. A mézeshetek zavartalan boldogsága után Rákóczi maga vette kezébe a családi pörököt s ifjú eréllyel és szívós kitartással vitte azokat. A rokonoknak különösen Sárospatakra fájt a foguk, de a pört elvesztették és az ifjú pár a pataki várba tette át a lakását. Lorántffy Zsuzsanna végtelen boldog volt, hogy visszatérhetett oda, ahol gyermekálmait szötte s ahol szülői pihentek.

A roppant uradalmak rendben tartása nagy gondot okozott a férjnek, amit örömet osztott meg vele. Az övék volt patakon kívül: Szerencs, Makovica, Lednice, Ónod, Borsi, Csetnek. A férj a gazdasági dolgokra ügyelt fel, Lorántffy Zsuzsanna pedig a házi dolgokat tartotta rendben. Azonkívül anyai szeretettel gondozta árva hűgait is. Pár év múlva Lorántffy Máriát nőül vette Rákóczi Zsigmond, György úr testvére. Lorántffy Mária azonban nem volt hosszú életű. 1620. április 27-én ment férjhez, de az alig húszéves Rákóczi Zsigmond már néhány hónap múlva meghalt. Fiatal özvegyét a bánat még abban az évben sírba vitte.

E sokszoros családi gyász még jobban összeforrasztotta a szerető pár szívét. Olyan békességben és egyetértésben éltek, mint a galambok. Soha köztük nézeteltérés, civódás, szóváltás nem volt. Rákóczi a fősvénységig takarékos volt, de egyházával szemben fejedelmileg bőkezű volt. A

pataki iskolát kibővítette, tanárainak számát kettőről négyre emelte s 1621-ben elrendelte, hogy nemes úrfiú és jobbágy gyermeket egyformán felvegyenek és képezzenek az iskolában. A tizenhetedik században, amikor a jobbágyság teljesen el volt nyomva, ehhez nemcsak nagy elhatározás, hanem ritka lelki nemesség és felvilágosodás is kellett. Mindketten buzgó terjesztői voltak a tudománynak és a protestáns vallásnak.

Öt gyermekük született: Zsigmond, Samu, György, Zsigmond és Ferenc, de csak ketten maradtak életben.

A család hatalmának és tekintélyének növekedésével versenyt gyarapodtak testileg és szellemileg a kis Rákóczi fiúk. Nevelőjük, Prónay Mátyás, nem győzte dicsérni őket, kivált György úrfiú, akiről aggódva mondta, hogy nem lesz en élő, mert csudagyermek. A tudást nevelőjüktől nyerték, de igazi nevelőjük mégis az édesanya volt, aki nagy szellemének ragyogó világát árasztotta rájuk. Tőlük tanulták azt a jellemeszilárdságot, a hazához és vallásukhoz való tántoríthatatlan ragaszkodást, amelyért édesanyjuknak anynyi keserű órát kellett elszenvednie.

Kitűnő háziasszony volt, takarékos, körültekintő, gondos, figyelmes, akinek a kezében égett minden házi munka s messze környéken nem volt híresebb gazdasszony nála.

Egész nap talált foglalkozást a ház körül. Nem vetett meg semmi munkát, szőtt, font, délutánonként pedig az árnyas parkban kertészkedett. Anyai szeretettel és bőkezűséggel gondoskodott a protestáns egyházzól, a szegény, jóviseletű, szorgalmas diákokról, akiket külföldre küldött, hogy német egyetemeken tanuljanak s a felvilágosodást és az igaz vallásosságot terjesszék idehaza.

Samu fia akkor született, amidőn férje Bethlen Gábor mellé állva, maga is a harcmezőre vonult, hogy fegyverrel is megvédje a haza alkotmányát és vallásszabadságát. A harmincéves háború sokszor hosszú időre elvonta Rákóczit a családi tűzhelytől, amelynek melegét és boldogságát az anyai szeretet tartotta fenn. De akit az úr nagyon szeret, gyakran meg is látogatja. Az a ragályos betegség, amely 1622-ben végigsöpört az országon, a pataki várat sem kerülte el. A kis Samu is megbetegedett és hiába kerestek orvosságot a házi gyógyszertárban, hasztalan hozattak híres felcsereket, a fiúcska nem egészen három éves korában, 1622-ben, meghalt.

A nagyasszony hitének erős várában keresett vigasztalást anyai fájalmára. Gyönyörűen énekelte róla Tompa Mihály:

Mint nő, anya, hordott keresztet,
Fogyatta kétség, siralom;
Szeretteit félteni kellett,
Majd látni a ravatalon!
És a búban, mit sorsa rámért,
Sugár töré át a könnyüt:
Hőn buzgott a közügy javáért,
Nagy lelke megtermékenyült.

De az Isten, aki buba merítette anyai szívét, vigasztalásról is gondoskodott. Még ugyanazon évben ismét fia született, akit újból — Zsigmondnak kereszteltek, két év múlva pedig Feri fia pillantotta meg a napvilágot, de ez ötéves korában meghalt. Az anya gyermekeiben és a vallásos buzgóságban találta minden örömét. Szerette hazáját, annak szabadságát, nagy áldozatokat is hozott a hű hitves érte, de az ő szelíd nőiessége mégis legjobban érezte magát gyermekei körében és a templomban, ahol áhítatos ajakkal zenghette Isten örök dicsőségét. Férjével együtt buzgón énekel a templomban, a szentírás volt a lelki kenyere, annak minden sorát, minden bölcs igazságát elméjébe véste s az élet minden változásában nagyszerűen alkalmazta.

Pataki várában gyakran látta vendégül a tudósokat, a papokat, a vándor könyvnyomtatókat, akik akkor még a vállukon cipelték kézi sajtójukat. Pázmán fellépése széles mezőt hasított a hitvitázó irodalomnak és sok hittudós kereste föl a nagyasszonyt, aki gyakran mindnyájuk meglepetésére a legélesebb vitát is csodálatosan fényes logikával vágta ketté.

Mindenki bámulta a bibliában és a külföldi vallásos irodalomban való jártasságát, bölcs megjegyzéseit és elméjének gazdagságát.

Gyakran nagy vadászatokat is rendeztek a pataki és borsi uradalmakban s ilyenkor az első és legízesebb vadat Rókóczi azonnal elküldte nejkének, hogy ezzel is bebizonyítsa iránta való gyöngéd figyelmét.

— Itt is terád gondolok szívem, életem és a rengeteg zugó belsejében szászszorosan érzem, hogy te vagy az én földi gondviselésem, — ezt

akarta kifejezni Rákóczi az elejtett vaddal, amit a pataki várba küldött. Napjaik boldogan folytak, Lorántffy Zsuzsanna szerény volt a szerencséiben, a fényben, a ragyogásban, türelmes a balsors ostorának csípős suhintásaival szemben.

Lorántffy Zsuzsanna a tudósok között.

Angyal lakott a szívében, aki az erények illatos kertjévé varázsolta azt. Életük 1630-ban forduló pontra jutott. Bethlen Gábor, a hős erdélyi fejedelem, 1629-ben az egész protestáns világ mélységes gyászára vizi betegségben meghalt s az erdélyi rendek többsége I. Rákóczi Györgyöt hívta trónra. Bethlen István a fiát és vejét: Zólyomi Dávidot küldte hozzá

Patakra. De a kolozsvári országgyűlés szeptember 28-án Bethlen István kormányzót választotta fejedelemmé, mire ez gyors futárt indított fiához és vejéhez, hogy ne tárgyaljanak Rákóczival. Lorántffy Zsuzsanna lelkében nagy aggodalmat keltett ez a fordulat, de amikor Bethlen fia arról biztosította az urát, hogy Váradot, amelynek ő a kapitánya, kezébe adja, Zólyomi pedig megesküdött, hogy a székelyeket részére hódítja, Rákóczi nem habozott többé, hadat toborzott s Lorántffy Zsuzsannától búcsút véve, október 3-án már Nagyváradon volt. Egy nappal előbb azonban már Bethlen István letette a fejedelmi esküt.

Veje és fia megmaradt Rákóczi pártján, ami elkerülhetetlenné tette a polgárháborút. Bethlen azonban nem mert döntő ütközetbe bocsátkozni, hat heti fegyverszünetet kötött Rákóczival, mialatt ez ígérekkel és adományokkal az erdélyi rendek közül sokat pártjára hódított. Mindketten lépéseket tettek a porta megnyerésére. A nagy Bethlen Gábor méltatlan özvegye, Brandenburgi Katalin, minden befolyását latba vetette Rákóczi érdekében, mert Bethlent gyűlölte. A porta maga is ingadozott s a csaszt két fermánnal küldte Erdélybe. Az egyikben a fényes kapu Rákóczit, a másikban Bethlen ajánlotta fejedelemnek s az volt az utasítása, hogy akinek nagyobb pártja van, annak a fermánját vegye elő.

Mikor aztán a segesvári országgyűlés megnyílt, amelyen a rendeknek a két fejedelem között választaniok kellett, Brandenburgi Katalin követte és megbízottja, Kemény János, elsőnek szavazott le Rákóczira. Erre a csasz is Rákóczi fermánját terjesztette a rendek elé. A szavazás nagy izgalomban folyt és Rákóczi győzött, mire még aznap fejedelemmé kiáltották ki s december 20-án ünnepélyesen fogadták Kolozsváron, ahonnan Gyulafehérvárra indult. Rákóczi György a leggazdagabb és a leghatalmasabb volt a felsőmagyarországi protestáns főurak közt. Sem Ferdinánd király, sem Esterházy nádor nem látták szívesen az erdélyi trónon. Ez utóbbi egyre bízta Bethlen, hogy fegyverrel hódítsa vissza a fejedelemséget. Maga a nádor is erre gondolt s azt hirdette, hogy „nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pelyhes, addig alázom meg. Rákóczi azonban erős kezű, bölcs elméjű fejedelem volt s napról-napra szilárdabb lett a helyzete. A nagyasszonynak írt, hogy gyermekeivel együtt jöjjön Gyula-

fehérvárra. Lorántffy Zsuzsanna nehéz szívvel vált meg a pataki vártól, ahol gyermekálmait szötte s ahol minden fű, fa, virág kedves ismerőse volt.

De a politika követelte tőle ezt az áldozatot és mennie kellett. A szabadság hazája volt akkor Erdély, pedig két nagy malomkő őrlte. A német és a török. Új hivatás várt reá, mint erdély fejedelemasszonyára. Tudta, hogy ura trónja nem lesz rózsákkal hintve, s az ő okos tanácsára, gyöngéd szeretetére, éles látására gyakran szüksége lesz, hogy elkerülhesse a mélységeket, amiket a pártszenvedély, a féltékenység, s a gyűlölet ásnak neki.

Nagyváradon, majd Gyulafehérváron ünnepélyesen és nagy lelkesedéssel fogadták a fejedelem családját. De Rákóczi trónja még inogott. Egy-másután támadtak a trónkövetelők, akik még a törököt is ellene lázították. Zólyomi Dáviddal, ifjabb Székely Mózessel, Prépostházyval, Bethlen Istvánnal kellett megküzdenie és e harcokban a nagyasszony volt Rákóczi jó szelleme, a kincstartója, a lelkesítője.

Gyermekeinek gondos nevelése mellett ápolta, terjesztette a tudományokat, kezelte roppant uradalmait, állandó levelezésben volt a tudós pataki tanárokkal, a harcmezőn hadakozó urával, gondoskodott az erdélyi iskolákról, prédikátorokról, külföldi piacot teremtett búzájának, gabonájának, borának, mindennemű élelmiszerének és szarvasmarháinak.

És Rákóczi György, akit kortársai közül némelyek önzőnek, ridegnek, fősvénynek, megindíthatatlan kősziklának mondtak, csupa gyöngéd-ség, figyelem és meleg áradozás a nagyasszonnyal szemben. Hat hosszú esztendőn át harcolt Rákóczi ellenségeivel.

Számtalan tört vetettek ki ellene, bérencek gyilkával, vetélytársainak ezer ármányával kellett szembeszállania, nem csoda hát, ha az emberek álnoksága, önzése, csele, furfangja megedzette és rideggé tette a szívét azok iránt, akik életére, trónjára és családi boldogságának megrontására törtek.

A kor szokása hozta magával, hogy ellenfeleit elnémítani, letiporni, porrá zúzni igyekezett. De látszólagos ridegsége nagy szellemet és bölcses-séget takart. Fenkölt jellemére vall ez a mondása is: „Inkább akarunk egy napot tisztességünkre élni, mintsem sokat gyalázatosan”. Lorántffy Zsuzsannát „édesemnek, az én szerelmes atyámfiának nevezte” leveleiben. Belől pedig valamennyit így kezdte: Az Úristen szent fiának érdemeiért min-

den jókkal s jó egészséggel áldjon meg benneteket édesem. És meleg szeretettől sugárzó sorait így végezte: A te szerelmes urad Rákóczi György.

Lorántffy Zsuzsanna még ennél is gyöngédebb és alázatosabb. „Szolgálok kegyelmednek — mondja — mint szerelmes uramnak. Az Isten áldja meg kegyelmedet szerencsés, hosszú, boldog étellel és jó egészséggel”. A címzése pedig rendesen ez volt: „Az én szerelmes uramnak, az erdélyi fejedelemnek adassék. A béke, a szeretet, az egyetértés, a nemes szívek összhangja soha se bomlik meg köztük. Fönnmaradt leveleik évszázadokon keresztül is édes illatot árasztanak reánk: a hűségben összeforrt szívek örök szerelmének illatát.

A fejedelem, ha úton van, mindig kedveskedik valamivel a nagyszonynak. Öreg és apró citromot, narancsot, halat, pisztrángot, fácánt küld s lelkére köti, hogy a narancshéjat megtartsa, bizonyára mert jó édes italt lehet készíteni belőle.

„Megszolgálom kegyelmednek édes uram” — írja ilyenkor a nagyszony — és pataki paradicsomkertjéből pompás pomagránátokat küld neki. Rákóczi örömmel írja: „Az pomagránátokat meghozták édesem, adja az Uristen sokszor küldhess édesem. Itt az urak csudálják.”

Máskor gyönyörű hímzett keszkenőt küldött az urának. Rákóczi boldogan válaszol: „Kedvesen vettük a kis keszkenőt édesem, im mi is, édesem, egy övet küldünk, kit az portáról küldtenek volt az budai vezirnek, de Isten ő felsége másuvá rendelte.”

Egyszer Jódtorkáról ír a nagyszonynak, hogy ötven pisztrángot küldött neki kenyérben, hogy „szépen vigye el a posta, meg akarván ebből is édesem, rólatok emlékezni, melyet adjon az Ur Isten édesem egészséggel elköltenetek, amen... Kedden délig édesem mi itt leszünk s ha az Ur Isten jó halászatot ad, nem felejtünk el édesem abból is benneteket...” Utóiratban megjegyzi, hogy Keresztúri uram igen betegen fekszik.

Ez a Kersztúri Pál nagytudományú lelkész és a Rákóczi-fiúk nevelője, igen kedvelt embere volt a Rákóczi családnak. Mióta a gyulafehérvári fejedelmi palotában laktak, György és Zsigmond úrfi is itt tanultak. Az itteni Bethlen főiskolát ők tették naggyá, híressé és virágzóvá. Külföldről

hozattak jeles tanférfiakat, mint Bisterfelde Alststadt és Piscator. De Kereszturi is jeles paedagogus és theologiai író volt. Lorántffy Zsuzsanna rendkívüli gondot fordított gyermekei nevelésére. Együtt ment velök az istentiszteletre, együtt hallgatta velök a leckeórákat, a vallás tanításait s gyakran szellemes vitákba bocsátkozott a tudós Keresztúrral. E gyakori eszmecserek kapcsán támadt az az ötlete, hogy ő is részt vesz a század vallásos vitairodalmában és megírta „Mózes és a próféták, azaz az igaz keresztény vallás negyvenöt apostolainak szentírásbeli győzhetetlen igazságtételei” című könyvét.

Ez a munkája azonban sok keserűséget szerzett a nagyasszony érzékeny lelkének. Egy nagyszombati jezsuita éles cáfolatot írt rá „Nova Transilvanica” címmel (Új-erdélyországi dolgok), amely izléstelen gúnyirat volt. A nagyasszonyt nevének első szótagjáról Ló-nak, Rákóczit pedig Kocsis Györgynek nevezte benne. Maguk a jóízlésű katolikusok is megbotránkoztak rajta.

Kutatott is Rákóczi a szerzője után és azt kívánta a császártól, hogy büntesse meg a jezsuitát, de Bécsben örültek, hogy akadt magyar, aki a Rákóczi fejedelmi párt megcsúfolta és semmi baja se lett a gúnyirat szerzőjének. Rákóczi ekkor összeszedette, ahány füzetet csak találtak az országban és máglyára tétette, hogy az ő „kedves gazdasszonyát ne botránkoztassa. Bizony páratlan gazdasszony is volt Lórántffy Zsuzsanna, mert többnyire maga levelezett a külföldi: a velencei, a dancigi, a konstantinápolyi kalmárokkal, akik a küldött portékákat átvéve, szép velencei tükrökkel, ékszerekkel, képekkel, drága szőnyegekkel kedveskedtek a nagyasszonynak.

György és Zsigmond fiaik a gyulafehérvári templomban tették le a hitvallást s ezután a hitben megerősített ifjak szüleikkel együtt fölvtették az úrvacsorát. Majd vizsgálatot tettek a tanári kar előtt, amiről Rákóczi s pataki professzorokat is értesítette s többek közt ezt írta az egyik tudós tanárnak, Tolnai Dali Jánosnak: „Adja Isten, élhessenek Istenöknek, hazájuknak, nemzetöknek s maguknak a világon jó hírek terjedésére, jövődöben üdvösségekre.”

György azonban mulatós kedvével, heves természetével és makacs fejével sok gondot okozott a fejedelmi párnak. Apja 1640-ben Nagyvárad

kapitányává tette, a fiatalabb Zsigmond Háromszék kapitánya lett. Lórántffy Zsuzsanna őrködött felettük s különösen sokszor kellett fékeznie, mérsékelnie a szenvedélyes, szilaj és indulatos Györgyöt, aki a fejedelmet zabolátlan viselkedésével egyszer annyira maga ellen lázította, hogy Rákóczi nem is engedte a szeme elé. A nagyasszony könnyes mosolya és gyöngéd simogatása azonban meglágyította az apai szigort és megbocsátva fiának, 1642-ben a gyulafehérvári gyűlésen fejedelemmé választotta.

Most már az okozott gondot a nagyasszonynak, hogy kit válasszon fiának feleségül. A Rákóczi-háznak ekkor már európai híre és tekintélye volt. A Rákóczi-pár egy protestáns német fejedelmi házból akart neki arát szerezni. De amíg ők puhatolództak és menyasszony után kutattak, addig az ifjú György már választott.

Megszerette a Somlyón élő Báthory Zsófiát, a nagyhírű Báthory-ház utolsó sarját, aki buzgó katolikus volt. A fiatalok megszerették egymást, mert a szerelem nem ismer valláskülönbséget. Lórántffy Zsuzsanna nem akart beleegyezni ebbe a házasságba.

A hatalmas Báthory-birtok se csábította őt. Előbbre valónak tartotta a vallásos hitbuzgóságot, mint a család érdekeit. A futárok egyre-másra vitték a búsuló szülők leveleit Nagyváradra.

Le akarták beszélni a fiokat a házasság tervéről. De György hajthatatlan volt. Erre nehéz szívvel ugyan, de beleegyeztek a házasságba. Az apa azonban még ekkor is aggódott s gyönyörű intelmet küldött a fiához, amelyben így szól: „...„Mi, édes atyád levén, az atyai szeretetből azt adjuk tanácsul, mind most és mind ezután tisztán, igazán, tökéletesen szeresd mátkádat, feleségedet, de csak azért, hogy ahhoz való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképpen az Isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja és ezeknek szolgálja s oltalma és gondviselése mellől ne csak el ne vonjon, de még akármi kicsinyben is meg ne restitsen, tompitson, semmi kedvezést ne szenvedjen, mert ember talál feleséget, de Istent, hazát, nemzetet nem többet egynél...”

A fejedelmi pár azt hitte, hogy Báthory Zsófia áttér a protestáns vallásra. De hasztalan küldték hozzá a tudós Keresztúri Pált, hasztalan

beszélt a lelkére maga a nagyasszony is, Báthory Zsófia nem lett protestáns még akkor se, mikor az ünnepélyes eljegyzés 1642-ben megtörtént. Az esküvőt roppant fénnel 1643. február 3-án tartották meg. Európa minden részéből özönlöttek a nászajándékok s Bethlen Gábor esküvője óta nem volt ilyen ragyogó nász a testvér-házában.

Amidőn Báthory Zsófia elvált az édesanyjától, Lórántffy Zsuzsanna befolyása alá került és a nagyasszonynak az volt talán a legboldogabb napja életében, amikor Báthory Zsófiát áttértette a református vallásra. Végtelen türelemmel és szelídséggel oktatta a menyét, s amikor az úrvacsorához készültek, átölelve Báthory Zsófiát, elmondta neki, hogy milyen végtelen lelki gyönyörűséget érzett ő, amikor először járult az Úr asztalához. Az ifjú fejedelemasszony lelkében azonban megmaradtak a kételyek és Lórántffy Zsuzsanna fájdó szívvel látta, hogy Báthory Zsófia hitében megingathatatlan s csupán a családi béke kedvéért lett protestáns. Sok búsulást okozott ez a nagyasszony szívének. Korholta és intette a fiát, hogy győzze meg a menyét s ne csak színleg, hanem szívben is legyen protestáns.

Az engedelmes fiú mély tiszteletre valló sorokban válaszolt: „Engedelmességgel való alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyom Anyámnak. Isten jó, egészséges, hosszú élettel áldja meg nagyságodat. Ugy vagyon kegyelmes asszonyom, Istent hívom bizonyságul, látván nagyságodnak sok busulását, mint igyekeztem feleségem szombatnapi husmegételében. Isten ítélje meg, látván Urunknak ő nagyságának (az apjának) reám való nehézségét: másoknak is javalásokból irtam vala ő nagyságának egy engedelmességgel való és arra ugyan kötelező levelet, de ő nagysága haragja nem hogy csendesedett, hanem inkább látszik öregbedni. Bizván a nagyságod hozzám való kegyelmességében, kit nem az én fiui vétkes mivoltom szerint, hanem a nagyságod kegyes anyai szeretete szerint szokott cselekedni, méltóztassék ő nagysága haragját csendesíteni, kit nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyom anyámnak meg igyekezek szolgálni. Isten tartsa meg nagyságodat sokáig jó egészségben. Datum in Somlyó die 19 Julii 1643.

Nagyságodnak engedelmes s alázatos szolgálja, fia szolgál, mig él Rákóczi György, m. p.”

Az öreg Rákóczi tehát neheztelt úgy a menyére, mint a fiára, amiért Báthory Zsófia a böjtnapokat ezután is szigorúan megtartotta s ezt fia elnézésének tulajdonította. Ma már csodálatosnak tetszhetik ez a türelmetlenség, de akkor a vallási harcok szenvedelmes napjaiban az ilyen külsőségekre is nagy súlyt vetettek, mert erről ítélték meg, hogy valaki lelkében igaz híve-e az egyháznak. Maga az öreg fejedelem válaszolt fiának eme levelére és újabb szemrehányást téve neki, azt mondja, hogy „neheztelésünket te magad csendesítheted meg.” Rákóczi György azonban sokkal jobban szerette a feleségét, hogy sem arra tudta volna kényszeríteni Báthory Zsófiát, hogy húst egyék, amikor böjtlőni akart. Átlátta ő, hogy kényeszereszközökkel senkit sem lehet a protestáns egyház igaz hívének megnyerni.

Lórántffy Zsuzsanna pedig sokkal jobban szerette a fiát, semhogy a vallás miatt feldúlta volna az ő családi boldogságát. Ő azonban minden lelki gyönyörűségét abban találta, hogy tudós tanárokat és papokat adjon egyháznak. Egyes diákokat a saját költségén küldött Angliába, ahol épp ekkor diadalmaskodtak a presbiter rendszer puritán elvei.

A magyar ifjak, akik ott Lórántffy Zsuzsanna költségén tanultak, szintén a presbiter rendszer hívei lettek s ezt itthon is terjeszteni igyekeztek. Emiatt a régi rendszer hívei nyíltan kezdtek izgatni Lórántffy Zsuzsanna ellen, s a csökönyös maradiság hívei Tolnay professzort és Medgyesi lelkészt elűzték Patakról. Nagy sebet ütöttek ezzel az áldozatkész fejedelemasszony szívéen, de ő támogatva Zsigmond fiától, fölvette a harcot, mire a pataki főiskola tanárai, tanulói és a város papjai összefogtak ellene és egyházuk legnagyobb jóltevőjét kitiltották az egyházból és megtagadták tőle az úrvacsora kiszolgáltatását. Az elkeseredett harcból a nagyasszony került ki győztesen, de az ő fenkölt lelke megbocsátott ellenfeleinek. Visszahívta Tolnayt, Medgyesit s a szabadelvű egyházkormányzat szelleme teljes diadalt ült. Ő hívta Patakra Comenius Amost, az európai hírvű pedagógust, akinek tizenkétezer korona évi fizetést adott. Ez a tudós olyan színvonalra emelte a pataki iskolát, hogy az egész országból tódult oda az ifjúság s még külföldről is sokan keresték föl. Így lett Sárospatak a hazai protestántizmus megdönthetetlen bástyája.

A nagyasszony sok boldog, de még több gyászos napot látott földi útján. Különösen sok izgalom, szenvedés, bánat és keserűség borította el életének lelki viharoktól megtépett alkonyát. Az ura a vallás és szabadság védelmére fegyvert fogott a császár ellen. És amíg ő Magyarországon harcolt a németek ellen, addig Lórántffy Zsuzsanna Gyulafehérváron helyettesítette őt. Gondját viselte uradalmaiknak, vigyázott, hogy az ura se pénz, se élelem dolgában meg ne szoruljon, igazságot szolgáltatott, rendet és fegyelmet tartott Erdélyben és tömérdek dolga s állandó éber vigyázása mellett még arra is ráért, hogy levelezzen az urával.

Az ügyet, amelyért I. Rákóczi György fegyvert fogott, szentnek tartotta és minden áldozatra kész volt érte, de mennyi búsulást, gondot, álmatlan éjszakát szerzett neki az az aggodalom, hogy kedves Zsigmond fia is apja táborában harcol s a vak hadi szerencse mérhetetlen csapással sújthatja remegő anyai szívét.

Sokszor vérbe borultan, halotthalványan rajzolta eléje a képzelet kedvenc Zsigmond fiát s ilyenkor könnybe lábadt szemmel, ezer izgalomtól és gyötrelemtől kínpadra feszítve várta fiának levelét.

A két Rákóczi gyakorta írt neki a táborból s valahányszor levelet kapott tőlük, vidám és boldog volt, mintha csak az első szeretetvendégségre készült volna. A vén sas repülni tanította a fiatalat a harcok zivatarában, míg az édesanya arra intette az ifjú sást, hogy ne szálljon erején felül, mert akkor lezuhan s nemcsak magát, hanem az ő szívét is összetöri.

Az ő gyöngédsége, mindenre kiterjedő gondossága, figyelme, mély vallásossága és szerető szívének melege minden leveléből ragyogva sugárzik felénk. A linczi békekötés évében 1645-ben levelet írt az urának, amelyet így kezdett: „Szolgállok kegyelmednek, mint szerelmes uramnak, az Uristen áldja meg kegyelmedet szerencsés, hosszú boldog étellel és jó egészséggel.” Aztán örömét fejezi ki azon, hogy egészségesben és jó állapotban van, hálát ad az Istennek, hogy ő is egészséges, pedig sokat búsul, de még beteg nem volt ...„és csak az Isten oltalmazzon nagyobb busulástól és kegyelmed felől adjon Őfelsége jó híreket hallanunk, busulásomról akadályt kegyelmednek nem teszek. Isten segítsége velem levén, csak Isten nyava-

lyától oltalmazzon, mert itt most hamar meghal az ember, mit rendelt Isten felőlem nem tudom, mindazáltal édes uram, ha az én halálommal is próbálná Isten kegyelmedet, mégis nem kellene kegyelmednek az Isten tiszteleti mellett való szolgálatában megállani, elhigye kegyelmed nem is érkezném igen sokáig busulni most, mert sokfelé kell választ tennem és gondot pedig, valamire Isten segít, jó szívvél viselem, csak cselekedhessem az Isten akaratját és az kegyelmed parancsolatját, az valamire Isten segít édes uram el nem mulatom, az kibe mód vagyon, ezután is meglátja kegyelmed; megvannak a nekem irt levelek mindenünnet és azokra válaszomból meglátja kegyelmed, mi mult el rajtam. Adja Isten édes uram — végzi levelét, — halljak örvendetes hireket kegyelmetek felől. Kegyelmednek jó szívvél szolgál Lorántffy Zsuzsanna m. p.”

Ez a levele is ragyogó tükre az ő finom lelkének, mély vallásosságának és változatlan hitvesi gyöngédségének. Minden bőkezűsége mellett is rendkívül takarékos, de egyik levelében mégis arra kéri az édes urát, hogy a pénzt ne kímélje, fizesse jól a vitézeit, hiszen Istenért és a hazáért teszi. A hitbuzgóság és a honleányi érzés, ezek voltak a tiszta és fenkölt lelkének szárnyai. Egyre küldözi a hadi és élelmiszereket s mikor más nő patyolatágyán édes álomnak engedi át magát, ő az éj csöndes óráiban férje szellemével társalog, leveleket ír neki biztatja, lelkesíti, tanácsokkal látja el.

A háború viszontagságai, bizonytalan esélyei örökös izgalomban tartották s megrendítően hatott rá a hír, hogy a németek Szerencset feldúlták s a Rákócziak hamvait szétszórták. Rákóczi azonban legkiválóbb vezérért Kemény Jánost küldte oda s ez nemcsak visszafoglalta Szerencset, hanem Kassát is fölmentette az ostrom alól. A háború változó szerencséivel folyt, a szultán csak kaftánt és fermánokat (rendeleteket) küldött fegyveres segítség helyett. A németek megint visszavették Szerencset, Kemény János vereséget szenvedett, a fejedelmi sírboltot megint feldúlták s Rákóczi atyjának hamvait is a szelekbe szórták. A vitéz Torstenson azonban svéd seregével teljesen legyőzte Németországban a császári hadakat és diadalmasan nyomult Csehország felé, mire Götz és Puchain tábornokokat visszarendelték. Kemény sarkukban volt, a megvesztegetett budai basa azonban Rákó-

czit, amikor már seregének egy része Douglas svéd tábornokkal egyesült, megállásra kényszerítette. Ferdinánd császár, aki attól félt, hogy az egyesült svéd és magyar sereg Bécszet fogja ostrom alá venni, elküldte Rákóczihoz a békepontokat s a bölcs fejedelem, aki a haza sorsát és a vallászabadságot akarta biztosítani, elfogadta a békepontokat és megkötötte a linczi békét. Bocskay és Bethlen vívmányainak megerősítése volt ez.

Lorántffy Zsuzsanna a háború tartama alatt ellátogatott régi kedves családi fészkebe: Patakra, ahol a Rákóczi-család kincstárát tartotta, Ónodra, majd Munkácsra, ahol találkozott férjével és kedves Zsigmond fiával.

A békekötés után boldogan mentek Erdélybe, ahol ritka családi öröm várta őket. Lorántffy Zsuzsanna nagyanya lett. Báthory Zsófia megajándékozta őket I. Rákóczi Ferencsel. Ez a gyermek, mint zivatar után a mosolygó szivárvány, kis kezével úgy hajolt át a két család között és megteremtette közöttük a békét, amire a nagyasszony oly régen vágyódott.

Lorántffy Zsuzsanna a templomba sietett, hogy leborulva áldja az Urat, aki ezt a boldogságot megérnie engedte, a fejedelem pedig elrendelte, hogy az egész országban hálaadó istentiszteletet tartsanak. A Rákócziak családfája új hajtást eresztett s ebből ágazott ki a kuruc világ minden dicsősége.

Az ős fejedelem ezután Patakra utazott, hogy a nagyasszony kedvenc várkastélyát kibővítse és művészi ízléssel berendezze. Ide vágyott vissza Lorántffy Zsuzsanna s a fejedelem, aki hasonló gyöngédséggel és figyelemmel volt iránta, egész csapat építész, szobrászt, festőt és műiparost hozatott, hogy a termeket újjáalakítsák s a kor ízlése szerint képekkel, oszlop-sorokkal, szobrokkal és művészi becsű faragványokkal díszítsék. A falakra gyönyörű freskókat festetett, a mennyezetre velencei csillárokat hozatott, lovag-termet, tánc-termet, pompás festményekkel díszített széles folyósokat építtetett.

Tudta, hogy mennyire szereti a nagyasszony a kertjét, amelyben a legszebb gyümölcsök és virágok termettek. Külföldről hozatott tehát drága kertészeket, hogy azok finom ízlésükkel valóságos földi paradicsommá varázsolják az elhanyagolt kertet, amit Lorántffy Zsuzsanna a háborús világ

miatt nem gondozhatott. Amíg a várkastély elkészült, a nagyasszony hol Gyulafehérváron, hol meg az unokájánál volt. Férje azonban szorgalmasan értesítette a munka előhaladásáról s majd minden levelében fölemlítette a kertet, amelyben a nagyasszony első boldog óráit töltötte s ahol először nézett mélyebben szeretett ura szemébe.

A hosszú harcok, izgalmak és aggodalmak után ide jött ismét a nagyasszony, hogy pihenjen, a tudományt fejlessze s a szegénydiákokat fejedelmi bőkezűséggel támogassa. Csöndes és zavartalan boldogságban töltötték napjaikat. Fényes fejedelmi udvart tartottak, kastélyuk az egész főúri világ találkozó helye volt, nagy vadászatokat, lakomákat, mulatságokat rendeztek, de rajtuk is teljesült Rákóczi fejedelemnek az a mondása, hogy „Isten a nagyokat megpróbálja.” I. Rákóczi György 1647-ben súlyos betegségbe esett, egész családjával Gyulafehérvárra költözött, ahol 1648. október 11-én a nagyasszony karjai közt kiszenvedett. Ő tette naggyá, hatalmassá, tiszteltté és népszerűvé a két testvér-hazában a Rákóczi nevet, amely tündöklő jelképe lett a nemzet szabadságvágyának.

Halála éve egybeesett a harminc éves háborút bezáró westfáliai békével s elhunytának híre Európa minden protestáns államában mély részvétet keltett. Temetése 1649 január havában országos gyászpompával ment végbe s a nagyasszonynak nemcsak arcára, hanem szívére is gyászfátyolt borított ez a mélységes csapás. Ura harminc éven át vett részt nemcsak hazája, hanem Európa sorsának intézésében s a nemzet egy nagy fiát, a protentáns világ egy önzetlen apostolát, Lórántffy Zsuzsanna pedig életének leghűbb társát vesztette el benne. A kölcsönös gyöngédség, jóság és szeretet, amikből annyi áldás fakadt a nemzetre, sírig tartott köztük s I. Rákóczi György még végrendeletében is úgy emlékezik meg róla, mint egy emberileg tökéletes asszonyról.

„Bizonyágot teszek — úgymond — Isten s az ő szent angyalai előtt, mitől fogva az Uristen összehozott bennünket, se szebbet, se okosabbat, se gazdagabbat, se akármilyen dicséretre méltóbb személyt nálad kívül nem láttam.”

A nagyasszony szíve bánatával Patakra vonult, ahol szelíd természetű Zsigmond fiában talált vigasztalást. Megosztotta ez vele a gazdaság

minden gondját s gyöngéd figyelmességével, áldozatkész fiúi szeretetével enyhületet szerzett áldozatkészségben és kimeríthetetlen gyászoló szívének. Harminc uradalmukat kellett igazgatniok, a tanárok, lelkészek iskola-mesterek ellátásáról gondoskodniok. Harangokat öntettek, számos templomban az Úr asztalát gyönyörű kelyhekkal, terítőkkel látták el, a szegény, de értelmes jobbaggyermeket felruházták és taníttatták, a külföldre menő diákoknak ösztöndíjakat adományoztak, mert a nagyasszony lelke a folytonos áldozatkészségben és kimeríthetetlen jótékonyságban talált örömet és megnyugvást.

Mindenről pontos számadást vezetett s jószágigazgatója, Klobuciczky, nem győzött csodálkozni bámulatos emlékezőtehetségén, amellyel még a legkisebb kiadást is eszében tartotta.

1651-ben Zsigmond fia nőül vette a pfalzi választó fejedelem leányát: Henriettát s a nagyasszony nemcsak fejedelmi fénnel, hanem igaz anyai szeretettel is fogadta az aranyhajú, szende hercegnőt. Ismét boldog volt a nagyasszony, azt hitte, hogy nemsokára unokát ringathat a karján, de fia boldogsága csak néhány hónapig tartott. Ősszel már harangok sirató zúgása közt kísérték a fiatal hercegnőt a pataki templom sírboltjába. A balsors ostora egymásután mérte a súlyos csapásokat a fehérhajú matróna szívére. Egy év múlva kedves Zsigmond fiát is megtörte a bánat és a halálban egyesült azzal, akitől az élet elválasztotta. Hasztalan vigasztalta a bátyja II. Rákóczi György fejedelem. „Anyánk őnagysága levelekből — úgymond — szomoruan értettük bizony kegyelmed szerelmes feleségének halálát, kivántuk volna minyjuknak örömeivel kegyelmed szerencséjére Isten sokáig éltette volna, de mivel nem ember, hanem Isten vette el, nincs ki ellen tusakodni, vigasztalja azon Isten kegyelmedet édes öcsém uram, ki megszorította, kérjük is Istenért kegyelmedet, az felettébb való szomorúságának hagyjon békét, azzal magát ne eméssze, vele semmi hasznot nem szerez, fel sem támaszthatja, ellenben magának nyavaját szerezhén, nekünk s asszonyunk őnagyságának nagy keserüségét. Látja Isten édes öcsém uram lelkünket, ha váltható volna, kegyelmedért vérünkkel is segítők feltámasztását” stb.

Ez a vigasztaló levél íratos fű volt a herceg sajtó sebén, de meg nem gyógyíthatta és Lórántffy Zsuzsanna zokogva állott fia koporsója előtt. Szent az anya gyásza és fájdalma, hátha még oly nagy lelket sújt, mint az özvegy fejedelemasszonyé volt. Nem esett kétségbe, nem lázadozott a végzet kegyetlensége ellen, törhetelen hite és lelkének ereje fenntartotta őt a szenvedések zuhogó áradatában is.

— Az Ur adta az Ur vette is el. Áldott legyen az Urnak neve — rebegette, mint Jób, csöndes megnyugvással.

Hanem a végzet még itt sem állott meg. A súlyos megpróbáltatásoknak egész özöne szakadt rá. Fia, aki szerencsétlen háborúba bonyolódott, végtelen sok keserűséget, izgalmat és búbánatot okozott neki. De nagy lelke mindezt megadással tűrte.

„Ha Isten engem — úgymond — azzal is próbál és szenvedtet, hogy az én fiamtól kell szenvednem, legyen abban is az én Istenem tetszése, csak tegyen békességes tüdővé, se egyéb ne szakítson el az ő hozzá való szeretettől... Elég keserves életem sokképen, mégis mig az Isten éltette az üdvözült fiamat —, volt valaki terhes gondjaimban és búsulásomban mellettem.”

Különösen az bántotta, hogy fia is a szabadelvű haladás és újítás kerékkötője volt s ellene foglalt állást. De az ő rendületlen kitartása győzött és felállították a presbyteriumokat. Életének alkonyát a pataki diákság is megkeserítette, mikor fellázadt azon intézkedése ellen, hogy az iskolai vagyont ne az ifjúság, hanem ahhoz értő férfiak lelkiismeretes szakértelemmel és felelősséggel kezeljék.

A diákok zendülését nagy nehezen lecsendesítették, de ez a hálátlan-ság mély sebet ütött a nagyasszony puritán lelkén. A legfájóbb sebet azonban fiának tragikus sorsa ejtette rajta.

A szenvedélyes és dicsvágyó fejedelem szűknek találta Erdély határait, a lengyel trónt is megakarta szerezni, hiába intette édesanyja, hogy ne tegye kockára mindazt, amit apja és ő harminc évi fáradságos küzdelem árán megtartottak és családjuknak biztosítottak. A fejedelmet roppant vereség érte s nem használt az anya mérhetetlen áldozatkészsége, uradalmi-

nak zálogba vetése, tetemes hadi költségek összegyűjtése, fiának tragédiáját nem háríthatta el, a határtalan nagyravágyás rettentően megbosszulta magát, a győzelmes lengyelek egymás után dúlták föl a Rákóczi birtokokat, neki álruhában kellett hazamenekülnie, seregét a tatárok megsemmisítették, vezérét Kemény Jánost foglyul Konstantinápolyba küldték s a nagyvezér azt felelte a követének: »Ha egy kopját a földbe szurna Rákóczi s arannyal borítaná el, mégsem bocsájtanék meg neki!«

Szófiából pedig levelet írt neki, amelyben így kiáltott rá: Mért nem jössz urad küszöbéhez, hogy fekete pofádat az irgalom vizével mossa!?

De Rákóczi sokkal büszkébb volt, hogy sem megalázkodjék. A török sereg végig dúlta Erdélyt, Gyulafehérvárt felégette, a fejedelmi sírboltokat felforgatták és kifosztották, a templom székeit a kettős torony alá hordták s ott felgyújtották. A nagy értékű könyv és levéltárat elhamvasztották, a kollégiumot lerombolták. Kolozsváron hatvanezer tallér sarcot vontak, Barcsai Ákost megtették erdélyi fejedelemnek. A trónja vesztett Rákóczi pedig egyik várából a másikba bujdosott. A nagyvezérnek távoznia kellett, mert Ázsiában lázadás ütött ki, mire Rákóczi ismét fegyverkezett, Barcsayt megszalasztotta, a törökökkel véres csatákat vívott s felszólította őket, hogy hagyják el az országot. A nagyvezér ezt izente vissza: »Várj csak, tavasszal felkeresünk s meg nem maradhatsz, ha az ökör szarvába bujssz is«. A nagyasszonyt fiának szerencsétlensége, a trónról való elűzése, javainak feloldulása, a naggyá és virágzóvá tett gyulafehérvári főiskola pusztulása, a szívéen találta. Annyi gyászos csapás után ez volt a legnagyobb, ami még a földön érhetett. A nagy lélek ereje is megtörik végre az örökös csapások sziklazáporától.

Mindent megtett, amit eszével, pénzével és vagyonával tehetett. Minden áldozatot meghozott, hogy fia visszafoglalhassa trónját. De látta a feje fölött összetorlódó viharfelhőket és a belőlük kivillanó vészes villámokat, amik trónját szilánkokká forgácsolják s érezte, hogy mindaz, amit ő és férje gyűjtött, szerzett és alkotott egy hosszú élet becsületes, egyöntetű és egyetértő munkásságával, szerteomlik és kisiklik a hírt, dicsőséget és hatalmat szomjazó fiú kezei közül s ez a tudat úgy hatott rá, mintha álmában önmagát látta volna a ravatalon.

A gond, a tépelődés, a keserves aggódás héjaként vagdosta éles körmeit agyába és szívébe s mire kitavaszkodott, ez a galambtisza lélek, ez az áldott nagy asszony, akinek minden gondolata, érzése és tette egy szent imádság volt hazájáért és egyházáért — elszállott az édes urához, hogy annak keblén kisírhassa magát.

Fia éppen a dévai várat ostromolta ekkor. Kevéssel előbb halt meg vetélytársának Barcsay Ákosnak a felesége: Szalánczi Erzsébet. Rákóczi György megengedte, hogy orvos menjen hozzá a várba, mikor pedig meghalt, levelet írt Barcsaynak, amelyben így vigasztalta: »Kegyelmed szomorúságát Isten vigasztalja, adjon helyette kegyelmednek egy tenyerén tomboló friss, csillagok közt tombolót«. De néhány nap múlva ő az nyughatatlan vérű szívét is fájdalmas csapás sújtotta. Meghalt édesanyja, s április végén ezt írta be a várba a vetélytársának: Kegyelmedet nevelte és emberré tette édes anyánk 18 praentis (április) halt meg.«

A végzet tehát, amely életének tavaszán és alkonyatán oly nagy és fájdalmas megpróbáltatások elé állította türelmes lelkét, irgalmas volt hozzá és megkímélte attól hogy fia tragédiájának utolsó véres jelenetét is megérje. A török beváltotta fenyegetését. Szidi Achmed budai basa 1660 tavaszán nagy sereggel indult fia ellen. Rákóczi Gyalu és Fenes között május 22-én ütközött meg a törökkel. Seregének egyik szárnyát a spáhik megszasztották s a hős fejedelem odavágtatott, hogy a futókat megállítsa. Eközben sisakja leesett s a futók nyomában vágató törökök fejére több kardcsapást mértek. A vér elborította az arcát és lefordult lováról. Testőrei felkapták és kiragadták az öldöklő viadalból, de katonái azt hitték, hogy elesett és ott hagyva ágyúikat, szétfutottak. Az ónodi lovas hajdúk szekérre tették az összevagdalt fejedelmet és Váradra vitték, ahol június 7-én meghalt.

A szilaj, fékezhetetlen és dicsszomjas fejedelem megrendítő vége nagy részvétet keltett a magyarság körében. Özvegye és kiskorú árvája nemcsak az erdélyi trónt veszítették el, hanem vagyoni összeomlás előtt is állottak. Báthory Zsófia erélye és kitartása s a bécsi udvarhoz pártolása kellett hozzá, hogy a dús Rákóczi javakat megmenthesse. Nemcsak vallási meggyőződése, hanem politikai számítás és egyetlen fiának jövő sorsa is közrehatott abban, hogy visszatért a katolikus egyházba.

Lorántffy Zsuzsanna temetése épp oly szomorú volt, mint életének viharos alkonya. Férje, gyermekei megelőzték a halálban, menyé és egyetlen unokája nem haladtak sírva a koporsója után. És a nagyasszonynak még a sírban se volt nyugalma. Istentelen kezek feltörték a pataki sírboltot, ezüst kapcsokkal díszített koporsóját feldúlták, hamvait szétszórták. De szellemét és emlékét nem pusztíthatták el. Aki úgy élt, mint ő, aki a hatalomban alázatos volt, a dicsőségben szerény, hazája és egyháza szeretetében kimeríthetetlen, aki nem hiúságból, hanem lelki gyönyörűségből áldozott a vallás és kultúra oltárán, aki egyformán nagy volt a fényben és az árnyban, a türelemben, a fájdalomban és a lemondásban: az olyan emléket állított példás életének fenséges tetteivel a nemzet szívében, amelyet a mulandóság szele soha sem érinthet, soha ki nem sodorhat belőle.

Lorántffy Zsuzsanna, mint honleány, hitves és anya ragyogó példaképe lesz örökké az erényes, családias, hazájukat és nemzetüket az önfeláldozásig szerető magyar nőnek.

És valahányszor megkondul a debreceni nagy templom öreg Rákóczi harangja, amelyet ura öntetett, hatalmas kongása ércnyelven hirdeti, hogy szebb és dicsőségesebb élet ritkán volt a földön, mint I. Rákóczi Györgyé és Lórántffy Zsuzsannáé. Nemcsak méltóságára nézve, de lelkében is fejedelmi nő volt e sokat szenvedett nagyasszony és szebben, igazabban senki sem jellemezte őt, mint Tompa Mihály e gyönyörű versszakában:

Fejedelmi nő, az volt bizonynal
Világ szerint, lélek szerint,
Több diszt nem nyert bársony s biborral
De ő hintett ezekre fényt!
Korát előzte, mint az égen
A tündérhajnal a napot,
Hogy akkor is ragyogva éljen
Midőn a nap lenyugodott.

Kanizsai Dóra.

Hemzeli nagy létünk
nagy temetője Mohács...

Borulj be nap, bújjatok el csillagok, fussatok össze gyászruhás fellegek, takarjátok el az égbolt ragyogó kárpitját és sírjatok zuhogva, harsogva és jajgatva, mint az orkán, mikor száguldva rohan át bérceken, völgyön, összetördösi az erdők koronáit és tornyokat ver föl a tenger hullámaiból. Tűzzetek az égre fekete fátyolt, oltsatok ki ott minden sugárt, hogy sötétebb legyen az örök éjszakánál.

Aztán borítsátok be a földet fekete szemfödéllel és hullassatok rá könnyet és havat, hogy a holtak hideg sóhajától jéggé fagyjon alatta az élet minden ere, minden vérsugara. Hajoljanak meg a fák és sírjanak, roskadjanak le a hegyek és sóhajtsanak, pattanjanak szét a kősziklák és facsarjon belőlük záport a fájdalom. Ti pedig regösök és hegedősök, akik lantot pengetve érchangon zengettétek egykor hazátok régi dicsőségét s a daliás idők legendás hőstetteit, takarjátok be az örök gyász színével lantotok húrjait, hogy ne szakadjon meg a szív, ne tépődjék foszlánnyá az agy s ne égjen a lélek a téboly gyeheknáján, amikor balzsamot lehelő augusztusi éjszakákon lengő fátyolként lebegtek Mohács síkján és halk sírással leborultok huszonkétezer magyar levante porára.

E hamvak alá van temetve a haza elvesztett függetlensége. E hősi csontok takarják a nemzet szétomlott önállóságát, nagylétét és boldogságát. Ez a temető a nemzeti királyság sírboltja, amelyen a magyar nép megtörtén siratja a népek lelkének lelkét: az eltiport szabadságot. A szellő itt hősök lelkéből sóhajt, a vihar itt az ország nagyjainak török paripáktól összetaposott melléből hördül föl. A kövér fűszálakon egy örök gyászban élő nemzet kiapadhatatlan könnye a harmat, a fákon pedig a méla holdsugár fényében huszonkétezer szellemnek véres árnya lebben és csatára kél megint a pogány sereggel, amely temetővé tette az országot, keresztfaként a nemzet szívébe döfte a szolgaság börtön kulcsát s koszorúnak reá akasztotta az osztrák önkény csörgő bilincset.

Haj emlékezet, kösd be a szemedet, hogy ne lásd ezt a temetőt és te remény, aki sírig kíséred az embert bokrétás koldúsbottoddal, ne suttojg feltámadásról! A nemzet, amely a szabadságot is csak aranypalástban szereti és nem harcok tüzeiben megperzselt rongyában, nem érdemli meg az ég eme áldott angyalának csókját...

Mátyás király után törpe epigonok ültek Szent István trónjára. A hatalmas oligarchák labdáztak velök, a törvények ereje megszűnt, a nyers erőszak tombolt a magyar közéletben. A főnemesek csak magukra gondoltak és nem a hazára. A főpapok kincseket gyűjtöttek s az alsó papságot éppen úgy elnyomták, mint a főurak a nemességet és a jobbágyokat. Önzés, kapzsiság, mértéktelen nagyra vágás, hiúság, önimádás ezek voltak a haza függetlenségének sírásói. II. Lajos jóindulatú, de sokkal fiatalabb és gyöngébb király volt, hogy sem eltéríthette volna útjából vagy felfoghatta volna a közeledő fürgeteget.

A tatár betörés idején azt mondta a nemesség: menjen a király az ő kedves kunjaival, most pedig a főnemesek hagyták magára a királyt, hogy elpuhult testüket ne kelljen kitenniök a törökök ágyútüzének. Az ország kincstára üres volt, kifosztották azok, akik az adók és közjövödelmekkel a saját zsebüket tömték. A király oly szegénységre jutott, hogy jó csizmája se volt, asztalára pedig zálogba tett ezüsttálak, bilikomok és kupák árából került az étel. Milyen süllyedés Mátyás király után, aki udvarának káprázatos fényével ámulatba ejtette egész Európát!

A kémeek, akik a porta kegyének morzsáin éltek, titkos jelentéseikben hű képet festettek az ország romlásáról, az oligarchák féktelen tobzódásáról, a közállapotok és a királyi hatalom végzetes zülléséről. És Szoliman szultán épp akkor indult el roppant hadával szabadságunk letiprására, amikor nálunk maguk a főurak kongatták fölötte a lélekharangot. Burgio pápai követ, aki tisztán látta a vigasztalan helyzetet, megírta VII. Kelemen pápának, hogy az ország képtelen visszaverni az ellenséget. Még a végvárak őrségeit se tudják fizetni. A király oly szegény, hogy gyakran még a konyhája is üres. A főnemesek viszálykodnak, a nemesség pártokra szakadt. De ha egyetértés volna köztük, akkor sem tehetnének semmit hadiszerek nélkül. Ha egy csatát vesztenek, nincs egyetlen erős várunk, ahol a segélycsapatokat bevárhatnák. De ha lenne is ilyen várunk, honnan várhatnának segítséget? Németország zűrzavarok színhelye és természetes ellensége a magyar nemzetnek. Lengyelország békét kötött a törökkel. Hadi ügyekben, írja tovább a pápai követ, mindenesetre kevés tapasztalataim vannak, de ezzel a kevéssel is átlátom, hogy ez az ország reménytelenül veszve van, ha a török nagy hadsereggel jön. Még csak egyetlen mód lenne megmentésére: a keresztény fejedelmek szövetkezése. De erre kevés remény van. Így tehát csak a pápa segíthetne. Ismerve azonban az egyház szorult helyzetét, ettől se sokat lehet várni. Tudja, hogy szomorú hírei leverő hatással lesznek a pápára, de kötelessége megírni az igazat.* A pápa a bíbornokok kollegiuma előtt elmondta a külföldi hatalmak követeinek, hogy szólítsák föl uralkodóikat, jöjjenek a magyarok segítségére, vagy ha az idő rövidsége miatt nem jöhetnek, adjanak pénzt és toborozzanak zsoldosokat Cseh- és Morvaországban.

Kijelentette előttük azt is, hogyha mindenki elhagyja is Magyarországot, ő haladéktalanul mindent megtesz megmentésére. Az országgyűlést március havára hívták össze, amelyen a nemesség fegyveresen jelent volna meg. Mária királyné azonban attól félt, hogy a fegyveres nemesség fellázad a király ellen s nem engedte, hogy férje ott megjelenjen. Lajos király is osztotta ezt az aggodalmat s leplezetlenül megmondta a pápai követnek,

* Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt.

hogy ő jobban fél a magyar törököktől, mint a törökországiaktól. A nuncius azt tanácsolta, hogy menjen a táborba, akkor ellenségei elnémulnak, mert ezzel az egész ország óhajának tesz eleget. A király erre késznek nyilatkozott, ha saját bandériumát és udvari személyzetét magával vihetné, de ehhez mintegy húszezer forintra lenne szüksége. Ezt azonban képtelen volt előteremteni, mert minden ezüstjét zálogba tette s napi konyhaszükségletére hol innen, hol onnan kért kölcsön, utóbb pedig már senki sem akart hitelezni neki. A pápai követ szomorúan látta, hogy a főnemesek közül sokan nem is gondolnak a haza védelmére. „Mindjobban meggyőződöm arról, mondja jelentésében, hogy az ország helyzete reménytelen. Ha a viszonyok már most ilyenek, mi lesz, ha az ellenség itt lesz? Az ország száz darabra esik és százan fognak parancsolni benne. Nem szenvedhet kétséget, hogy a török merész előnyomulásával az egész országot meghódítja s a magyar nemzetnek nyoma sem marad.”

Őszentsége lábai elé borulva a Megváltó szent sebeire kéri őt, hogy mentse fel állásától s engedje meg neki, hogy visszatérjen a kolostorba, mert nem akar szemtanuja lenni az ország romlásának.

A csajkások, mivel nem kapták meg zsoldjukat, hazaszéledtek. Tomori Pál kalocsai érsek is le akart mondani és kolostorba vonulni.

Maga helyett az ország főkapitányául Czibak Imrét ajánlotta, aki a székely fölkelés leverésében és a török háborúban tüntette ki magát és most a Ferencrendiek kolostorába akart lépni. A kapitányok egymás után jöttek Budára és elbocsátásukat kérték, mivel az embereket nem tudják fizetni. Akik pedig megmaradtak állásukban, pénzt, csapatokat és hadiszereket kértek. Az üres kincstárnak a dúsgazdag főurak mitsem akartak adni s az ország tanácsa a Fuggerektől kért kölcsönt. Ezek hajlandók voltak a bányaművek bérletéért ötvenezer aranyat előlegezni, ha elkobzott birtokait visszakapják. Ezt azonban régi adósságok fizetésére kellett fordítani, úgy hogy alig maradt tizenöt-húszezer forint, ami egyetlen végvár megerősítésére se volt elég. Nagyobb összeget reméltek az erdélyi sóból, de ezt a vajda régi követeléseinek fedezésére lefoglaltatta. A király Visegrádra és Esztergomba ment vadászni, mire a nuncius keserű gúnnyal jegyezte meg: — Íme mi bezárjuk Jánus templomát, mintha a legnagyobb béke napjait élnők.

Április 13-án éjjel hírnök verte fel Tomori Pált, aki jelentette, hogy a szultán seregével elindult s csak Budán akar megpihenni. Tomori a pápai nunciussal azonnal Esztergomba sietett, hogy a királyt Budára hívja. Burgio áldozatkészségének újabb jelét adva, azonnal ötszáz gyalogost, kétszáz huszárt és harminc kisebb ágyút adott fölszerelve Tomorinak. Azt az ezüst koporsót, amelyet Anna királyné szent Gerhard ereklyéi számára készíttetett, de a pórlázadás idején (1514) Dózsa emberei darabokra vagdaltak, a pénzverdébe küldte, hogy az ebből nyert pénzt is Tomorinak adja. A király ezután ismét teljes tétlenségbe merült. „Ha a török valóban jön, — írta a nuncius a pápának, — szentséged ezt az országot elveszettnek tekintheti. Itt határtalan a zürzavar. A rendek közt irigység és gyűlölet uralkodik. Ha a szultán a népnek szabadságot ígér, még borzasztóbb fölkelés tör ki a nemesség ellen, mint 1514-ben, ha pedig a király adja meg nekik ezt a szabadságot, a nemességet taszítja el magától.

Három nagy párt volt az országban: Báthory Istváné, akit a hatvani gyűlés megfosztott nádori méltóságától s azt Werbőczy Istvánra ruházta, Szapolyai János erdélyi vajdái és Werbőczyé. Az országgyűlésen Báthory pártja győzött, visszahelyezték nádori méltóságába, Werbőczynek menekülnie kellett és jószágait elkobozták. A nádor testvére azt írta híveinek, hogy „házunk előtt is fel fog még kelni a nap.”

A pápa a bíbornoki kollégiummal egyetértően ötvenezer arany segítséget ígért, amelynek felét nemsokára el is küldte Burgionak és megengedte a királynak, hogy az egyház fekvő vagyonát is eladhassa s a hadviselés költségeire fordíthassa. Bullát adott ki, amelyben bűnbocsánatot ígért azoknak, akik a kereszt jelvénye alatt indulnak a török ellen és egyházi átokkal fenyegette azokat, akik önzésüktől elvakítva, a haza iránti kötelességüket nem teljesítik.

A főurak megígérték, hogy vagyonuk egy harmadát a haza megmentésére áldozzák, de ez az ígélet is csak pusztá szó maradt s a királyi kincstárban néha annyi pénz se volt, hogy a futárokat kifizethették volna. A bandériumoknak július 2-ára kellett összegyűlniök Tolnára. De a kitűzött időre senki se jelent meg. Pedig a veszedelem már fenyegető morajjal közeledett. Szolimán naplója, amely minden túlzása és nagyítása mellett is

érdekes történeti okmány^{*}, röviden elmondja, hogy július 13-án Péterváradból kirohantak a hitetlenek, de ismét visszavonultak. A basák azt hitték, hogy a pap (Tomori) érkezett meg, ami igen lesújtó hatást tett s az összes bégek lóra ültek. Július 15-én elfoglalták a várost, a hitetlenek bombákkal felgyújtották a házakat és „nyolcvan emberünk lett vértanuvá”. Több heti ostrom után júl. 28-án az aknák felrobbantása következtében a vár elesett. A várnagy kilencven vitézzel a toronyba menekült s folytatta a kétségbeesett harcot. A nagyvezér a janicsár agát küldte a toronyba azzal az üzenettel, hogy ámánt (menlevelet) kapnak, ha megadják magukat. Erre a védők letették a fegyvert s tényleg kegyelmet kaptak. A szultán naplója ezt így adja elő: „A várnagy és több előkelő lakos egy toronyba menekültek, magasztos kegyelem kapuján kopogtattak, hogy a tanoknak engedelmeskedjem. A kegyelem, a győzelem alamizsnája, amant a legmagasabb kegyelem jeléül adtam nekik”. Ibrahim nagyvezér a védők közül ötszázat lefejeztetett s a hősök fejait lándzsákra tűzve, úgy vonult a megérkező szultán elé.

A király Pétervárad elestének hírért augusztus 4-én Pakson kapta s azonnal futárokat küldött szerte az országba, hogy itt a tizenkettedik óra, siessen mindenki Tolnába. A pápai nuncius négyezer főnyi gyalogságot szerelt föl, csapata csupa válogatott emberekből állott s három havi zsoldjukat előre kifizette.

A szultán a Dráván hidat veretett és átkelt rajta. Budáról egy szökevény érkezett táborába eme hírrel: „Az ötödik állomáson a gonosz királlyal találkoztok”. A szultán az átkelés után fölszedette a hidat, hogy a visszavonulást lehetetlenné tegye s katonái a leghevesebb csatátűzben is helyt álljanak. A magyarok Bátán Tomori Pál egri érseket választották fővezérré, akiről, mikor Pétervárad felmentésére igyekezett, gúnyosan azt mondták a nemesek: Hadd ússzék a barát.

Tomori Pál nemes jellemű, vitéz és hadban jártas férfiú volt, de nem hadvezér. A magyarok pedig, akik még alig voltak húszezeren, lebecsülték az ellenség erejét. A király még aug. 25-én is sürgős rendeleteket küldözött szét, hogy mindenki a lehető leggyorsabban siessen a táborba. A nemesség-

* Kivonat Szulejmán szultánnak az 1526. évi mohácsi csatáról írt naplójából. Fordították: Grószmann S. L. és Fehérvári Géza.

get azonban csodálatos harci vágy szállta meg. Hallani sem akart a visszavonulásról s a döntő ütközet elhalasztásáról.

Azt hitték — jegyzi meg Brodarics kancellár, — hogy repülni tudnak, pedig szárnyuk se volt.

A magyar sereg két részre volt osztva. Mivel Tomori Pál is a megütközést sürgette, a király haditanácsot tartott, amelyen megkérdezte, hogy mennyire becsüli seregük erejét és a törökét?

— Mi alig vagyunk többen huszezeznél.

— És mennyi a török sereg? — kérdezte a király.

— Vagy háromszázezer.

Ez a válasz a haditanácsban nagy megdöbbenést keltett. A legbátrabbak is elsápadtak. Amikor Tomori ezt a lesújtó hatást látta, azzal igyekezett megnyugtatóni őket, hogy a török seregben sok a fegyvertelen söpredék s harcképes része nem több hetvezeznél. E tanácskozás közben küldöttek érkeztek a másik táborból s előbb külön szobában a királlyal beszéltek, majd kijöve, intették a haditanács tagjait, hogy meg ne próbálják rávenni a királyt az ütközet elhalasztására, mert nekik igen jó értesüléseik vannak az ellenség erejéről, bár igen nagy is a törökök száma, győzni fognak, csak föl kell használni a szerencsét, amelyet Isten adott nekik. Jöjjenek át a királlyal, egyesüljön a két seregrész s támadják meg az ellenséget.

A küldöttek beszédét a haditanács tagjai némán hallgatták végig. Az egyik követ aztán fenyegetően tette hozzá.

— Ha felséged tábora nem indul felénk, akkor mi az ellenség helyett — felséged serege ellen fordulunk.

Ez a fenyegető kijelentés annyira megdöbentette a jelenlevőket, hogy egyhangúlag elhatározták a megütközést. Pedig Szapolyai János futárt küldött a királyhoz, hogy jelentékeny számú sereggel közeledik s várja meg őt. De most már semmi remény se volt rá, hogy az ütközet napjáig megérkezik. A haditanács eloszlása után a klasszikus tollú, fiatal és tréfás Perényi Ferenc, váradi püspök, csodálatos balsejtelemtől megszállva így szólott a főurakhoz:

— Azt a napot, amelyen meg fogunk ütközni, A Pál barát vezérlete alatt a Krisztus vallásáért megölt huszezer magyar vértanunak kell szentelni.

Bámulatos merészségnek látszik, hogy a magyar sereg nagyrésze oly hévvel követelte a csatát s ezt határtalan vakmerőségnek és lelki vakságnak lehetne tulajdonítani. De olyan rejtett okai voltak ennek, amik a csata elhalasztását csaknem lehetetlenné tették. Az első ok volt, írja Brodarics a katonák csodálatos, hallatlan és szinte végzetszerű lelkesedése s a biztos győzelem reménye, mely megdönthetetlenül élt mindnyájuk lelkében. A másik ok az, hogy a szultán táborából egyre szökdöstek a keresztények, akik azt mondták, hogy az ágyúknál németek és olaszok vannak, kik a csata hevében a pogányok ellen fordítják az ágyúikat. A harmadik ok pedig az ellenség közelsége volt. Ha visszavonulnak, a törökök serény lovaikon űzőbe veszik őket, jobb tehát szemben állani, mint háttal fordulni az ellenségnek. Az utolsó három napon még vagy nyolcezer lovas és gyalogos érkezett s így a királyi sereg 27-28 ezerre szaporodott. Többen azt szerették volna, ha a király fegyverzetét más ölti fel, ő pedig olyan helyen marad, ahonnan könnyen menekülhet. A többség azonban makacsul ragaszkodott hozzá, hogy a király személyesen is részt vegyen a csatában. Három vitéz és feltétlenül hű emberére: Ráskay Balázusra, a hős Török Bálintra és Kállay Jánosra bízta tehát. A legjobb paripákat adták alájuk, hogy ha a csata elvész, az üldöző spáhik utol ne érhessék őket. Augusztus 28-án este Gnojenszki Lénárt, a lengyel vezérkari főnök, azt ajánlotta, hogy a körülkerítés veszedelme ellen szekértábort állítsanak a sereg körül, ezt Radics Bosics és Bakics Pál is helyeselték; ez utóbbi minden vagyonával Szerbiából menekült hozzánk s azt állította, hogy Szolimánnak három háborújában vett részt. A többség elfogadta Gnojenszki indítványát, de a szekértábort már nem állíthatták föl, mert másnap már lefolyt a végzetes csata. Az ütközet helyéül azt a területet választották, amely Kölked és Nagy-Nyárad között fekszik. A délnyugati dombláncolatot azonban elfelejtették megszállani, pedig innen várták az ellenséget, de még arról sem gondoskodtak, hogy biztos híreket kapjanak a török sereg mozdulatairól.

Mindenki ama álhírek hatása alatt állt, amiket a török seregről terjesztettek s azt hitték, hogy egy elszánt roham elég lesz a roppant kolosszus megdöntésére. Augusztus 29-én Keresztelő Szent János fővételének ünnepén tiszta volt az ég. A sok eső után egy felhő sem látszott az égbolton. A hajnal tűzrózsákkal hintette be a magyarok táborát. Tomori Pál, kalocsai érsek csatarendbe állította seregét. A daliák két rohamoszlopot alakítottak. A jobbszárnyat Batthyány Ferenc horvát bán vezényelte Tahy Jánossal, a balszárnyat pedig Perényi Péter. Az első csatarendben állottak a legkiválóbb hősök, mint Báthory András, Perényi Gábor, Szécsi Tamás, Pálóczi Antal, Czibak Imre, Homonnay Ferenc és mások. Vitéz leventék és főurak hármass sora állott a király előtt. Ezeket a király hűséges embere: Tarczay Miklós vezényelte. A két udvari főkapitány: Korlátkői Péter s a lengyel Tepka András, a cseh Schlick István a csehekkal és morvákkal közvetlenül a király előtt sorakozott.

A hármass csatárlánc mögött állott a király hadosztálya, közepén a fiatal II. Lajos királlyal. Jobbján Szalkay László esztergomi érsek, a nádor, a püspöki kar és a világi zászlós urak. Gyönyörűen festett az ezer páncélos lovag a király banderiumában. Csupa előkelő, daliás ifjak. A király ezután a nádorral végiglovagolt a sereg előtt.

— Látjátok — mondta Báthory István, közöttünk van a király is s kész a szent hitért, a hazáért, feleségeitekért és gyermekeitekért meghalni. Ne feledjétek, hogy magyarok vagytok! Jusson eszetekbe, hogy ama hősöktől származtok, akik ezt az ellenséget már számtalanszor megverték s fölöttük fényes győzelmet arattak. A vitézség dönti el a győzelmet, nem a nagy tömeg. Bizzatok az Istenben, aki a szent ügy harcosait nem hagyja el. A haza és a kereszténység sorsa függ tőletek.

Itt-ott a király is mondott néhány szót, hogy feltüzelje a katonák harci kedvét.

A nádornak a lába fájt, de azért szorgalmasan forgolódott a csatarendek között. A király mögött álltak még Czetricz Mátyás, Majláth és Horváth Gáspár. Az első csatarendben is ezer páncélos lovag volt. Közepén Drágfy János tartotta a király zászlaját. Ha a sereg nyomban támad győz-

hetett volna, mert a törökök a mocsaras, sáros vidéken nagy utakat tettek s midőn Mohács alá értek, ember, állat teljesen ki volt fáradva.

A magyarok azonban azt várták, hogy a török támadjon s ezzel időt engedtek az ellenségnek a pihenésre, az izgalmas várakozás pedig ellankasztotta a magyarokat.

A gyilkos napsugarak tűzében délig meg se mozdultak. A hőség, a mozdulatlanság kifárasztotta őket. Elmúlt két óra s a törökök nem támadtak. Az izgalom és feszült várakozás tetőpontját érte. Három óra felé aztán észrevették a dombok mögül kibukkanó török dárdák csillogó hegyét. Ibrahim nagyvezér be akarta őket keríteni. Tomori Pál erre a királyhoz vágta-tott és megparancsolta Ráskay Gáspárnak, hogy verje vissza a közeledő török hadosztályt. Ráskay sarkantyúba kapta lovát és az ezer páncélos vitézzel az ellenségre vetette magát. A török ágyúk megdördültek s néhány főúr ekkor azt tanácsolta a királynak, hogy vonuljanak vissza.

Tomori ezt megtudva, a királyhoz lovagolt.

— Felség a csatát nem szabad elhalasztanunk — ma könnyebben győzhetünk az ozmán sereg egy része, mint holnap, a szultán egész tábora ellen.

A király erre megfúvatta a trombitákat, a kürtök harsogva zengték a rohamjelet s a magyarok Jézus Segíts! kiáltással nyomultak előre. A törökök ekkor már ezerével ereszkedtek le az átellenben fekvő dombról s az ágyúk mindkét felől dörögni kezdtek. Nekünk csak nyolcvan kis ágyúnk volt, a szultánnak háromszáz. A csatavonalban feltűnt a padisah alakja testőreitől, a janicsároktól és spahiktól körülvéve. A császár harci öltönnyel volt fődve — írja Dzsélálzade egykorú török krónikás — s borág természetű, vihar-szökésű, villámsebességű és madárröptű nemes ménre ülve, vaspikkelyes, aranyos drágakővel kirakott szegélyű mellvasban, fenséges fejdíszben, melyen szerencsejóslatu sastoll lengett, mialatt derekáról hatalomidegű ivcsüngött alá nyilas tegezettel együtt, oly királyi díszben tündöklött, mintha a méltóság és fenség emberalakba, vitézség és bajnokság halandó testbe foglaltatott volna.

A király apródja is feltette Lajos fejére az aranyos sisakot.

A király arcát e pillanatban halálos sápadtság borította el, mintha csak a halál fagyos szárnya csapta volna meg. A páncélos lovagok orkán süvöltésével csaptak a törökökre. Maga Szoliman naplója mondja, hogy az a tömeg, amely tetőtől talpig vassal volt borítva és kezökben vasdárdákat tartottak, az előttük hulló puska és ágyúgolyókkal nem törődtek s a legkisebb félelem nélkül nyargaltak Ibrahim basa, a ruméliai beglerbég felé. De minthogy a ruméliai hadtest még egészen szét volt szórva, képtelenek voltak ellenállani, tehát egy része a szultánhoz szaladt. A másik hadtest Oglu Jahja basa bosnyák béget támadta meg és kettészakította annak csatarendjét. „A rosszakaratu király többi nyomorult katonáival ő felsége: az uralkodó és az anatóliai hadsereg felé özönlött”. A törökök megszaladását ugyanis Báthory András győzelemnek vette, sebes vágatással nyargalt a királyhoz s lihegve jelentette:

— Felség, mienk a győzelem, a törökök futnak, előre kell nyomulni!

Ekkor rohant aztán előre a király egész banderiumával s árkon bokron keresztül gázolva vágattak a törökökre. Amíg azonban a második ezer páncélos vitéz a csataterre ért, jobbszárnyunkat megnyomták s az futásnak eredt. Az ellenség ágyúütegeinek borzasztó tüze hozta zavarba őket.

A golyók már a király feje körül is kezdtek röpködni. A páncélos lovagok, leonidási hősiességgel harcoltak. Elszántan törtek keresztül a törökök hadsorain s egészen a szultán közelébe jutottak. Itt támadt aztán az a rettenetes öldöklés, amely eldöntötte a csata sorsát. A páncélos lovagok a szultán testőreit kaszabolták, mire a janicsárok mind sűrűbb tömegben özönlöttek oda, körülfogták és felkoncolták a hős ifjakat.

Az előnyomuló magyar sereg most az anatóliai hadsereghez ért, ahol százötven ágyú volt felállítva s torkukból egyszerre ömlött ki a pokoli tűz a magyar vitézekre. Ugyanekkor Balibég ötvenezer emberével ama hely felől, ahol most a pécsi püspök állatkertje van, megkerülte a magyarokat s az ágyúk torka előtt küzdő hadsorok két tűz közé jutottak. A kétségbeesett küzdelem nem tarthatott sokáig. Elesett a magyar nemesség virága, a főpapok és főurak nagy része, Szoliman naplója szerint „ugy vágták a gyávákat, mint a kutyákat”. A rettenetes öldöklés elől a királynak sikerült kimenekülnie. Csekély kíséretével a budai országút felé menekült. A sok esőzéstől

megdagadt Csele-patakon kellett átvergődnie. Amint átugratott, fáradt páripája a csúszós parton megsiklott, hátrazuhan s a királyt maga alá temette. Aczél István pozsonyi várnagy utána ugrotott, hogy megmentse, de ő is a mocsárba fult.*

A törökök azt hitték, hogy a magyarok lesben állnak s csak színleg futottak meg, azért késő estig csatarendben maradtak. Ennek köszönhető, hogy a szörnyű mészárlásból néhány ezren megmenekülhettek. Másnap a királynak és a barátnak levágott fejét diadallal hordozták körül a táborban, aztán kihirdették, hogy a magyar foglyokat holnap a díván elé állítsák.

Pénteken arany trónra ült a padisah **, a vezérek kezét csókolta neki s a dívánban elhatározták, hogy Buda várába vonulnak. A király és a többi vezérek fejét a dívánba hozták. Ezután a kétezer foglyot összegyűjtötték és lefejezték. Az eső, amely szerdán éjjel kezdődött, csütörtökön és pénteken szakadatlanul zuhogott. A padisah elvonult a csataterrről, de meg-

* Szerémy György II. Lajos király, majd Szapolyai János, udvari káplánja ezzel szemben azt írja a maga krónikájában, hogy a királyt élve mentették ki a Csele patakából s magukkal vitték Szekcsőre, ahol a plebániára szálltak. Itt levették acélpáncélját és sisakját, a király magához tért és evett. Vele volt Tomory Pál is. Este Szapolyai György Tomoryt szállására küldte, mire Tomory cselédeitől kísérve, lámpavilág mellett a maga szállására ment. Szapolyai ekkor ráírvált a királyra:

— Te dorbézoló király! Te igazságtalan király, mert elvesztetted egész Magyarországot s minden ősi jogainkat, Lőrincz (Ujlaki) herceg birtokait, ki magát kötelezte, magvaszakadás esetére, mi atyánk, kölcsönös örökösödésre.

— Nem az én akaratom, hanem az országnagyoké, — felelte rá a király.

Szapolyai ekkor torkon ragadta Lajos királyt s egy háromélű cseh karddal három helyen keresztüldöfte. Ezt látva Czetricz s a király többi híve, Tomoryhoz futottak s lélekszakadva kiáltozták:

— Hamar, hamar, nagyságos ur, mert Szapolyai György megölte a királyt!

Tomory kíséretével azonnal a plebániára rohant és összevagdalták Szapolyait. Az erdélyi vajda testvérének párthívei ezt meghallván Tomory érseket megölték. A gyilkosság palástolására a királyt mezitláb, aranyharisnyával, amelyet Mária királyné készített, nyakáról lelogó kis aranykeresztel és mátkagyűrűjével, vérrel befecskendezett ruhájába öltöztették s éjfél tájt, lámpavilágnál ásott sirba temették. Ott feküdt október közepéig, amikor Szapolyai János Székesfehérvárra vitette s a királyok sirboltjába temette. Szerémy ekkor látta a király jobboldalán a három sebet. Szapolya György és Tomory Pál holttesteit pedig márványkoporsóba tette és a község templomának sirboltjába temette. Szolakszade, török történetíró is azt állítja, hogy a király testén sebek voltak. Nehány évvel ezelőtt a szekcsői templom helyén ásatás történt s ekkor a Szerémytől megjelölt helyen két csontváz maradványaira akadtak. (Lásd Gosztonyi János „Dunaszekcső a multban és jelenben”).

** Dzsélzáde fellengzően azt írja, hogy a királyok királya diadalt aratott az izlam hatalma a gönczölig hatott. Ezen győzelemszerző pillanatra éj következvén, Allahnál mintegy szokássá vált, hogy minden császári dologra az irgalom esőjét küldje alá. Azon éjjel is az isteni kegyesség felhője csepegni kezdett és könnyörtület esője hullott alá, a föld porát leoltván. A sötétség fátyola pedig elborítja a győzelmet kiosztó eget.

Kanizsay Dorottya

parancsolta a ruméliai defdedárnak, hogy az elesett gyaurok holttesteit szedesse össze és közös sírba temesse...

Az ég fekete felhői péntek délután is ontották a vizet. Nem is eső volt az, hanem az ősök könnye. A nagy Hunyadi és hős katonái zokogtak a felhők között. Siratták a hazát, a nemzetet, amely letiporva sóhajtotta: Oda a szabadság!

A csatatér néma lett. Mit áztassa a defdedár szegény katonáit. Jobb a zuhogó esőben a sátrak alatt pihenni. A halottak várhatnak. Néhány százat azonban mégis eltemettetett. De ki megy most a mocsarakba gyaurokat halászni?! A lelkük már úgymint a gyehennán van. A testüket pedig hadd egyék a hollók. Majd ha szép idő lesz, a sár felszikkad, földbe ásatja valamennyit. És a magyar leventék ott feküdtek egymásra bukva a zombékok közt, a dombok alján, a lőporfüstös csatatéren. Mintha egy város égett volna hamuvá, olyan égési szag terjengett a csatatér fölött.

Az eső sűrű szemekben verte a földet és a halottakat. Megölt paripák, összetört kardok, lándzsahegyek, kacagányok, menteláncok, kantárszárak, zabladarabok, sügyellők, farmatringok, elszakított kezek, lábak, agyvelőfoszlányok, sárral belepett üstökök, eltépett menteszárnyak hevertek szanaszét.

Itt-ott súlyos buzogányok, szekérroncsok, szétmállott cipők, piros csizmaszárak, patkók, zászlófoszlányok, ágyúkerek s fölöttük a pusztulás hollói és varjai károgtak.

A halottak arcát fehérre mosta a sűrű zápor. A víz átívódott a ruhájukon. Ki oldalt, ki hanyatt, ki fejjel a sárba fúródva feküdt. Soknak nyitva volt a szeme s nem a haldoklás kínja, hanem a düh és élszántság utolsó lobbanása látszott bennök. A fákat pusztára tarolták az ágyúgolyók. Némelyik forgácsa volt löve.

A letépett és megpörkölt lombokat a víz odatapasztotta az elesettek arcára, kezére, ruhájára.

Némelyiken vastag sárréteg feküdt. Ezekben még élet volt a csata éjjelén, de tehetetlenül vergődtek s reggelig elvéreztek.

Könnyű kocsi állott meg a csatatér szélén.

Egy nő szállott ki belőle. Fekete palástját a kocsin hagyva, lassan, halkán, vigyázva lépegetett a nagy pocsolyák között. Csupán néhány lovas kísérte. Paripáik egészen csatamosak voltak s az arcukat is alig lehetett látni a reá fröccsent sártól. A nő magas, széles vállú, telt idomú, barna asszony. Minden mozdulatán látszik az előkelőség. Fekete fürtjei közé ezüstsálak fonódtak, amiktől olyan a haja, mint az ezüstös díszű ébenfa.

Meg-megáll és néz hosszan, mereven, mintha az egész csatatért a lelkébe akarná vésni. Keble zihálva hullámzik s gyakran megrendülve vonaglik össze. Akármerre fordul, lekaszált, semmivé tett életet lát s a halál iszonyú borzalmát. Nyár volt még, s ő mégis azt hitte, hogy az örök hó világában áll. Aki valaha a rohanva száguldó áradatban egyik jégtábláról a másikra ugrált, csak az képes átérezni a kint, a kétségbeesést, amely a szívét égeti és marcangolja. Szemében nem ül könny, de arca fehér, mint a hólepel, mely a temetőt borítja. Fölötte mély gyászban sír az ég, az esőszelek zizegő koppanással csapódnak a széttört páncélokra, behorpadt sisakokra, sárba gázolt rókamálás mentékre, mintha csak ezer és ezer koporsószeget vernének beléjük.

A szél oldalt dönti az esőpázmákat és az ő szép, férfias vonású homlokára hullanak. Nem sóhajt, nem tördeli a kezét. Csak összekulcsolja és egy szó tör ki a melléből, egy szó, mely egy világot jelent, egy szó, amely százszor szentebb annál, aki életünket adta:

— Hazám!

És ahogy ő ezt az egy szót kiejti: benne zokog az ország valamennyi harangja, milliók jajszava, benne hörög a nemzet minden fájdalma és kétségbeesése. A kárpádon, ahol az ártatlanok kezét vaskesztyűbe szorították és szögeket vertek a húsába, csak ott lehetett hallani egykor ilyen kinteljes fölajdulást, mint aminő e komor méltósággal álló asszony ajkáról sikoltott.

De ki ő, hogy idejött, ahol néhány nappal előbb még a nemzet virága piroslott a harci mámor tüzétől? Ki ő, hogy ide mert jönni, ahol sasokon lakmároznak a varjak, hősök mellén ülnek a hollók, zászlós urak tetemén kúsznak a föld férgei és szennyes sárlé úszik minap még villámokat szóró szemükön?

Perényi Imre nádor özvegye ő: Kanizsay Dóra, a dúsgazdag nagyaszonny, lélekben erős, hűségben rendületlen, honleányi erényekben a Grachusok anyjához méltó. Az ősi Osl, később Ostffy család törzsfájának egyik legszebb hajtása, amely mindaddig él, amíg a nemzet könnyezve gondol Mohácsra. A család újabb nevét Kanizsa várától kapta s lovagi erényekben és hazaszeretetben tündöklött. Csupa jeles nagy embereket adott a nemzetnek, volt köztük nádor, érsek, főispán s nemcsak hazájukért, hanem egyházukért is sokat tettek. Ők alapították a csornai prépostságot. A rend régi pecsétje is bizonyítja ezt, amelyen rajta van Conventus Oslonis (Osl konventje). S ezen a jogon még az evangélikus Kanizsay Orsolya és a Nádasdyak is patrónusai maradtak a rendnek s ők adományozták a prépostságot.

A hatalmas, dunántúli család alapítója Osl Lőrinc, aki Róbert Károlytól kapja Kanizsát s róla veszi fel a Kanizsay nevet. A nagyaszonny atyja Kanizsay György pohárnok és tárnokmester, majd horvátországi bán, édesanyja Rozgonyi Klára volt. A főúri szülők egyetlen gyermekének sorsa mindjárt az élet tavaszán szenvedés, lemondás és megnyugvás volt. Szép-sége, dús vagyona és míveltsége az ország legelső zászlós urait gyűjtötte köréje, akik nemes vetélkedéssel ostromolták a szívét. Maga az ország legelső zászlós ura: Geréb Péter nádor, a király helyettese is, versengett kezéért.

Idős, de hatalmas főúr, a dicső Hunyadi-ház rokona, Korvin János herceg nagybátyja, aki iránt atyai jóindulattal viseltetett. Kanizsay Dóra azonban nem őt, hanem a daliás Perényi Pétert szerette. Ez is gazdag és népszerű főúr volt s hozzá gyönyörű szál ifjú. A nádor arcán ráncokat szántott már az idő, amely rohanásában gyorsan magával ragadja a vidám ifjúságot.

Kanizsay György hiúságának és nagyravágyásának jobban megfelelt a nádori kérő s az engedelmes leányka, csakhogy szülőivel ne ellenkezzék, elfojtva szíve lángját, nőül ment a nádorhoz. A király után az ország első asszonya lett, de a boldogságból egyetlen sugár se jutott a szívének.

Nagyrabecsülte az urát, aki szerette hazáját és sokat tett érte, a szíve azonban tovább égett a lemondás hamuja alatt. Tizenkilenc éves volt, amikor férjhez ment és három év múlva már özvegyé lett. Amidőn a nádor haldoklott, hozzásietett Korvin János.

— Fiam, — mondotta Geréb Péter, — a haza romlásnak indult. A te dicső apádat testvérként, téged fiamként szerettelek. Azt ég nem adott nekem gyermeket. Az akarom, hogy váraim, uradalmaim tereád szálljanak. Feleségem megelégszik az özvegyi résszel.

A nagyasszony, aki ura mellett állott, beleegyezőn bólint fejével.

A haldokló megfogta Korvin János kezét.

— Édes fiam, azt akarjuk, hogy erős és hatalmas légy. A király gyöngé, a királyné magtalan. A nemzet királylyá választhat. Légy résen, nyerd meg a befolyásos főurakat. Síromban csak úgy lesz csöndes pihenésem, ha benned ismét nemzeti királya lesz a magyarnak.

Korvin János letérdelt a haldokló elé és megcsókolta a kezét.

— Utolsó kívánsága szent előttem, meg fogom menteni a szétzüllött hazát.

— Ugy legyen, — sóhajtotta a nádor és áldva tette kezét az ifjú fejére.

Néhány pillanat múlva elszállt belőle a nemes lélek és a nagyasszony, aki épp oly önzetlenül szerette hazáját, mint a nádor, a részvét könnyével a szemében fordult Mátyás király fiához.

— Hercegem, az én áldott uram ötven várat és uradalmat hagyott rád, de soha egy pillanatra se feledd szent fogadásodat.

— Ismétlem, édes néném, hogy utolsó lehelletemig hiven fogom szolgálni azt a szentséges célt, amiért nagybátyám birtokait reám hagyta.

Kanizsay Dóra imára kulcsolta a kezét és felsóhajtott.

— Oh jószágos Istenem, teljesítsd szegény uram utolsó kívánságát...

Akkor még nem gondolta a nagyasszony, hogy éppen második ura lesz az, aki e kívánság teljesülését megghiúsítja. A rendek nem Korvin Jánost, hanem Perényi Imrét választották nádorrá. Pedig János herceg részéről az lett volna a döntő lépés a trónra, ha a nemzet őt ülteti a nádori székbe.

Kanizsay Dóra a gyászév leteltével férjhez ment első eszményképéhez s így megint nádorné lett. Corvin János még ez évben meghalt. Csak-

hamar követte a sírba hatéves Kristóf fiacskája, 1509-ben pedig tizenhárom éves Erzsébet leánykája s ezzel női ágon is kihalt a dicsőséges Hunyadi-ház. Kanizsay Dóra, amennyire fájlalta a Hunyadi-ház gyors összeomlását, épp oly felhőtlen boldogságot talált a családi életben. Két fia volt: Ferenc és Péter. Tizenkét évig tartott a zavartalan boldogság. Ekkor meghalt a nádor és Kanizsay Dóra megint özvegyé lett.

Fiai nevelésében és jóságos szívének áldozatkészségében keresett vigasztalást. De lelke vérzett, mikor látta az ország lassú pusztulását. Látta a kincsszomjas és pápaságra törekvő Bakócz Tamás esztergomi érsek cselészövényeit János herceg ellen, a Dózsa féle pórlázadás iszonyatosságait, a jobbágy nép szörnyű elnyomását, az egymással versengő főurak határtalan önzését és kapzsiságát és remegve gondolt a haza végső romlására.

A szultán seregének beözönlésekor mindkét fia a táborba sietett. Ifjak voltak még mind a ketten. De édesanyjuk hazaszeretete lángolt a szívükben. És a nagyasszony kanizsai várában ezer remegés közt gondolt rájuk. Házi kápolnájában buzgó áhitattal imádkozott, hogy mentse meg az Isten az izlam ostromától a nemzetet. Augusztus 30-án néhány lovas vágatott a vár elé.

A híd fel volt vonva. A sártól alig látszott a lovagok arca. A várnagy bebocsátotta őket. A nagyasszony szívét szörnyű sejtelem szállta meg. Lesietett a várudvarra.

— Honnan jöttök? — kérdezte összeszorult szívvel.

— Mohács alól menekülünk. A csata elveszett.

Kanizsay Dóra a szívéhez kapott és sárga lett, mint a felhő, mikor a hold rásüt.

— Sokan estek el? — szólt pihegve.

— Csaknem az egész sereg.

— És az én fiaim? — lihegte szinte fulladozva.

— Olyan füst volt a csatatérten, hogy öt lépésre se láthattunk. Mi is csak az országuton verődtünk össze.

A nagyasszony megparancsolta, hogy fogjanak be könnyű kocsiába s néhány lovas kísérje. Aztán három erszény aranyat vett magához s elin-

dult a csatatérre. Már csütörtökön este a török sereg közelében volt. Láta a fellobbanó tábortüzeket, amik a nagy esőtől senyvedve égtek. Néha felve-rődött a láng s vörös szárnyai úgy villogtak, mint a villámlobbanás fénye. Megtudta, hogy a padisah másnap elvonul a csatatérről. Fekete palástjába burkolózva, álmatlanul virrasztotta át a komor éjszakát. Gondolatai, mint súlyos malomkövek, forogtak a haza és fiainak sorsa körül.

És most itt jár az elesettek, a nemzet letiport ifjúságának véres rava-tala előtt. A csatából a haza holtra gázolt függetlenségének gyászos vér-mezője lett. Mit érezhet a honleány, ki elveszett hazája romjait látja itt és mit az anya, aki két fiát keresi a halottak között? Emberi nyelvnek nincs szava, tollnak nincs kifejezése erre. A felhőkbe nyúló piramisok csak apró göröngyök a kín, a fájdalom és kétségbeesés eme tűzkévéi mellett, amik leverődnek a pokol mélyéig és fölcsapnak az ég kárpitjáig.

Megy lassan, tapogatózva, mint az alvajáró. Huszonkétezer elnémult ajak helyett sóhajt s benne hörög mind a huszonkétezernek a halálkínja. Most hirtelen megáll, mintha rohanó ár zuhogna feléje. Ott fekszik oldalt dőlve Szalkai László esztergomi érsek. Ősz haját belepte a sár, keze hiány-zik, a lába összeroncsolva. Odébb tőle Móré Fülöp pécsi püspök hanyatt terülve. Az eső lemosta homlokáról a vért s a török paripák patáinak nyomát. Majd Paksi Balázs győri, Csáholi Ferenc csanádi, Palinai György bosz-niai püspököt pillantja meg. Mindannyian megcsonkítva, összetiporva, sár-tól belepve. A szíve, mintha egy sziklahasadékba szorult volna és a torkát fullasztó füst öntené el, alig tud lélekezni. De a szeme kémlel, akár a sólyo-mé. És egyszerre csak megrendül a teste, mint az átfűrészelt fatörzs. Resz-ket, imbolyog, hullámszik. Arca fehérebb a hóvirágnál, az ajka kékebb a violánál. Lába rogyadoz, s a föld inog, dübörög, vonaglik alatta.

A mindenségre sűrű, fekete fátyol szakad, amely a szemét is eltakarja. Nem lát mást, csak a halált, amint ott ül a fia testén és iszonyú torzvoná-sokat húz rája. Ha izzó parazon állna, ha jégtáblák közé szorult volna, ha elevenen sírboltba zárták volna, akkor se érezhetné azt a kínt, amely az erein millió törpengeként fut keresztül.

Az a dermesztő némaság, amellyel a halál végzi torzításait, ráfekszik az egész csatatérre s úszik fölötte, mint a hamuszínű téli köd. A nagyasszony fia tetemében együtt látja valamennyi hőst, akik itt dicsőséges harc után halotti koszorúba omlottak a nemzet önállóságán. Két kezét szívére szorítja, aztán összekulcsolja a feje fölött.

— Fiam! — szakad ki melléből a sziklákat repesztő anyai fájdalom jajja.

És hozzá akar rohanni, hogy megölelje hideg, átázott testét. De lábai szinte megkövültek, s csak rogyadozva vonszolja tovább. Az eső most is veri az ifjú szelíd, ólomszínű arcát. Mennyi remény és anyai boldogság fekszik holtan benne!

Egy tört buzogányt markol a kezében. Hány pogány életét olthatta ki vele, mielőtt lesodorták a lováról. Az anya lehajol hozzá és megfogva a fejét, kissé fölemeli. Aztán nézi és a melle zihál, hörög, vonaglik, mint mikor a földet morajló titkos erő rázza. A szeme könnyel telik meg, amint simogatja.

— Fázol édes fiam? — ez a kérdés tolul az ajkára, de hallgat. Hiszen a halott már nem érez.

Most halotti ének hallatszik. A nagyasszony feláll és körülnéz. Jönnek a papok, akiket iderendelt. A környék néhány öreg lelkésze és udvari káplánja. Elől nagy fekete keresztet visznek. Utánuk szomorúan, lehajtott fővel, könnyezve halad egy négyszáz főnyi munkás csapat, vállukon kapa és ásó. Mögöttük szekerek döcögnek, rajtuk rudak és targoncák. Eső csapkodja őket és könnyük összefoly az Isten felhőszemének szakadó záporával.

A nagyasszony, mint egy fekete zászló nyúlik ki a halottak ezrei közül. A papok észreveszik és feléje mennek. És közben tovaszáll a halk, reszkető ének. A nép csendesen, remegve, vonagló szívvel zsongja utánuk:

Hol vagyon Trójának királyi városa?
Hol van Babylonnak aranyos kőfala?
Hol Jeruzsálemnek gyönyörű temploma?
Vagy Alexandernek gyöngygel rakott vára?
Mint vizi buborék ezek elmulának,

Mint mezei virág csak elhervadának,
Mint kéményből jött füst széjjel oszlatának.
Mert nincsen állandó marhája (kincse) világnak.
Oh szegény, mit kívánsz hosszú esztendőket,
Egy órában kimulsz s elhagysz mindeneket.
Mit hányod fegyvered s derék nemzetedet!?
A halál egy pontban elrántja ezeket.

A bús egyházi ének fátyolozottan száll végig a csatatéren. A szél zúgása, az eső csapkodása, a vértek, sisakok, páncélingek kísérteties kopogása eltompítja a világ mulandóságát sirató gyászszolozsmát.

A papok döbbenettel állnak meg a halálnak eme iszonyú képtárában, ahol a pusztulás angyala az élet pirosan patakozó színével föstötte eléjük egy nemzet borzasztó romlását. A hang el-elfúl ajkukon s csak síró töredékek szakadoznak ki belőle. A munkások iszonyodva hunyják be a szemüket. Az apa nem akarja látni a fiát, a fiú az apját a testvér a testvérét. A borzalom, mint vértől csepegő kígyóostor csapkodja az agyukat és szívüket.

A nagyasszony most ismét lehajol, fölemeli fiának a fejét, egy sisakot tesz alája és megcsókolja a homlokát. Hideg az, mint a vékony jéghártya, amelyet a tél szemfedőnek borít a patak kristály vizére.

Aztán emelt fővel, könnytelen szemmel, méltóságteljesen közeledik a munkásokhoz.

— Ássatok sirt a hősöknek és temessétek el. A nemzet halottjai ők, akik hazájukért haltak meg. Szent hát az ő poruk s úgy térdeljete le mindenik előtt, mintha templomban volnátok.

A munkások csüggedten bocsátják a földre ásóikat. Kanizsay Dóra kijelöli a nagy, közös sír helyét. Száz munkás kezdi ásni a mohácsi temetőt, háromszáz pedig targoncákon hordja oda a halottakat. A papok halk imát mormolva füstölővel járvák be a csatatért. A hideg szél búsan orgonázik, varjak és hollók ezerével repdesnek az elesettek fölött.

A távolban kóbor ebek vonítanak, az eső még egyre szakad s a munkások zokogva szedik föl a sárból az ifjú halottakat.

Kanizsay Dóra visszamegy elesett fiához.

Egy kis elefántcsont keresztet viselt az ifjú püspök a nyakában. A Szentföldről való volt s az első áldozáskor ajándékozta fiának. Ott találta

ezt most is a nyakán. Leveszi róla és keblébe rejti. Amit fia mindig a szíven viselt, azt ő fogja tovább emlékül hordani a szíven. A teste pedig vegyüljön össze a többi hős porával.

Elvitethetné a családi sírboltba, de hősnek hősök közt a helye, a halál után is. Aztán visszatér a nagy közös sírhoz. Tompa dübörgéssel gurulnak a rögök a lába elé. A targoncák nyikorgó kerekei mély nyomokat vágnak az átázott földben. Sorra nézegeti a halottakat. Másik fiát, az alig húsz éves Pétert keresi. Mintha jéggé fagyott volna már a szíve, nem rendül össze, amikor a főpapokat és főurakat egymás után hozták a szekereken, rudakon és targoncákon. Mennyi rokona, családjának mennyi barátja és ismerőse van az elesettek között! Drágfi János országbíró, aki a király zászlaját tartotta, még holtra merevült kezében is görcsösen szorította a rúdnak egy darabját. A többit elsodorták, összetipták s a drága lobogót a török paripák lábai foszlányokká szaggatták.

Kívüle Országh Ferenc főudvarmester, Korlátkeői Péter és Trepka András főajtónálló, Horváth Simon királyi főpincemester, Széchy Tamás, Perényi Gábor, Sárkány Ambrus, Palóczy Antal, Czetricz Mátyás, Frangepán Kristóf, Bánffy Zsigmond, Hampó Ferenc, Batthyány János esett el a főnemeseik közül. Aztán Schlick István cseh főúr, számos cseh és morva nemes. Az ország tekintélyes birtokos nemesei közül fölismerte Paksy Jánost, Balázsy Ferencet, Tarczay Miklóst, Istvánffy Jánost, Várady Imrét, Podmaniczky Mihályt, Orlovsics György zengi kapitányt, Tornallyay Jánost, Pogány Zsigmondot, Kállay Jánost és Istvánt, Forgách Miklóst, s még egy csomó ifjú levont.

De még vagy ötszáz birtokos nemes élete omlott ki a török dárdáktól, ágyú- és puskagolyóktól. A tizenkétezernyi gyalogságnak kétharmada vérzett el. Vezérek közül csak Ciprusi Hannibal menekült meg.

Estére elkészült az óriási sír. A nagyasszony sokáig kerestette Lajos király holttestét is, de azt nem találták meg, Tomori Pálnak pedig fejét vette a pogány és diadalmi jelül a szultán sátora elé tűzték.

Kanizsay Dóra csak akkor borzad el, mikor a sok száz fejetlen holttestet hozzák. Valamennyit meg kell néznie, hogy nincs-e közöttük a fia?

Az agyagszínű arcok, a lilakék, leffedt ajkak és borzalmat tükröző, kimeredt szemgolyók, a sáros és víztől csepegő üstökök iszonyattal töltik el.

Hálát rebegve tekint fel a komor égre, hogy nem találja közöttük a fiát. Abba a koromsötétségbe, amelyet a kétségbeesés borított lelkére, most már a reménynek egy halvány sugára vetődik. Talán megmenekült az egyik fia s lesz még, aki a nemzeti gyászt diadalünnepre fordítja.

A munkások az elesetteknek nagy részét összeszedték. Sokan fúltak a mocsarakba, sokan hullottak el üldözés közben távol a csatatérről. Ezek vadak és ebek martalécai lettek. A nagyasszony udvari káplánja a vele jött néhány öreg pappal beszenteli a halottakat. Aztán halkán, csöndesen, mint a halálos ágyán éneklő tüdővész, a nagypénteki gyászénekekre zendítenek. A négyszáz sírásó leveszi süvegét s ásójára könyökölve némán áll a nemzeti szabadság szívetrázó ravatala előtt. És amíg peregve hullanak szemükből a könnyek, mint ősszel a fáról a falevelek, ajkuk lassú mozgással kíséri szívük zokogását:

Gyászba fényes nap öltözzél.
Hold homályba rejtekezzél,
Mert világosságtok nem él,
Itt megholt, ki mennyekben él.
Világ gyászba öltözzél!

De amint tovább zeng a gyászéneke, tombolva tör ki lelkük mélyéből a fájdalom vihara és földindulás dörgő morájával harsan az ég felé szívük jajongása:

Sirjatok és ordítsatok —
Velem mindenféle vadak;
Szivemmel hásozzatok,
Hegyek, kősziklák, kőfalak!

Aztán megint leszáll a hangjuk, mint a szirteknek rohanó hullám és lágyan omló zsongássá enyhül.

Az ég fekete aljára vérvörös palástot rajzol az égő falvak lángja. Az elvonuló törökök mindent fölperzseltek s városok és falvak hatalmas tüzkévéi jelölik a győzők diadalútját. Gomolygó füstfelhők kavarognak a nagy, nyitott sír fölött is. A szél a gyászoló szemébe csapja a fojtó füstoszlopokat.

A nagyasszony szavára nyolcszáz kar ragadja meg a halottakat és velőt hasító zuhogással hullanak egymásra a hősök holtteste. Kanizsay Dóra összekulcsolt kézzel halkan imádkozik.

Már éjszaka volt, mikor a kapák megvillantak és szaporán omlottak a rögök a halottakra. Körös-körül szurokfáklyák és olajmécsek világítottak. Az eső még egyre szakadt s az ég olyan volt, mintha fekete posztóval lett volna bevonva. Se hold-, se csillagsugár rajta. Mikor be volt hantolva a sír, a papok térdre borultak, a nagyasszony és a munkások szintén letérdeltek és az udvari káplán sírástól elfojtott, reszkető hangon imádkozott:

Tekints reánk immár nagy Ur Isten a magasságból. A te ditsőséges Templomodból. Emlékezzél meg immár a te árváidról!

Miért hagytál minket ilyen igen megromlanunk. Mi nemzetségünkben elpusztulnunk? Miért távozálsz Isten illy messze mitőlünk?

Elvevél mitőlünk Országunkat, Királyunkat, Földhöz veréd a mi koronánkat. Szemed elől elvetéd mi áldozatunkat.

Közzülünk levágatál sok gazdag főurakat, vitézeket, erős férfiakat, kiknek kövér testekkel hizlalál vadakat.

Közzülünk rabbá től sok menyeket, özvegyeket, gyermekeket, gyenge szép szüzeket, Mind a mi büneinkért fizeted ezeket.

Mindezekből értjük büneink súlyosságát, Haragodnak rettenetes voltát, Mert látjuk Felségednek már bosszúállását.

Eltávozóék tőlünk jó nagy Isten mi örömünk, Nintsen immár semmi vigasságunk, Siralomra fordula a mi nyájasságunk.

Ime azért, oh nagy Isten. Csak tenéked esedezünk: Mert jól látjuk, hogy mind el kell vesznünk, Ha a mi büneikből hozzád meg nem térünk.

A fáklyák rozsdavörös fényt vetettek a könyörgők csapatára. Arcuk olyan volt, mint a dércsípelt lomb a leáldozó nap búcsúsugaraiban. Szemükből halkan peregtek a könnyek és zizegve hullottak a víztócsákra. Az éj fekete volt, mint az előttük domboruló nagy sírhalom.

Kanizsay Dóra áldóan terjesztette ki két kezét a roppant sírhant fölött. A füstölőből tömjénillat szállott, a papok még egy imát rebegtek és a munkáscsapat halk zsongással mormolta utánuk. A nagyasszony ezután elővette a három erszény aranyat, hogy a felfogadott munkásokat megjutalmazza. Hanem ők nem fogadták el.

— Mi értünk haltak meg, hát még el se temessük őket? — mondták elcsukló hangon.

— Haj Istenem, sóhajtotta a nagyasszony, ha annyi önzetlenség lett volna főúrainkban, mint a nép fiaiban, a haza nem veszett volna el.

Aztán udvari káplánjával felült könnyű kocsijára, búcsút intett a hősök sírásóinak és hazaindult a csillagtalan, hideg, komor éjszakában. A lovasok mellette poroszkáltak s amint a sarat felvagdosták, a nagyasszony mindig úgy képzelte, mintha egy-egy hőst vetnének mögötte a sírba. A szél fojtó füstfelhőket vágott feléjük s az ég alján vérvörösen fonódtak egymásba a távoli tüzek lángnyelvei. Kanizsay Dóra lelke most is ott járt a csatatéren és lángostorként pattogott rajta a hősök halálsóhajtása:

— Itt fekszik bennünk összetiporva a nemzet örök ifjúsága: ősi szabadsága.

Az ő lelkében csak most kezdett zuhogni az eső. De nem az arcára, hanem a szívébe omlott, amely olyan volt, mint a jajgatás tava a görög regék alvilágában. A könnyön kívül a panaszok egész folyama ömlött belé. Amennyi kín, fájdalom és szenvedés élt addig a világon, az most mind az ő szemében gyűlt össze. Azok a halálos sebek, amik a nemzet deli ifjúságát döntötték sírba, most mind az ő agyában izzottak s bár zúgó, hullámozó lángtengerként csapkodták, didergett, mintha jég közt ült volna. A dombok, a fák, a házak, az erdők és kősziklák mind élökké váltak a képzeletében és sikoltva, jajgatva, egymásra borulva zokogták:

— Vége hazánknak!

A nagyasszony fölemelte a fejét és az égre tekintett. Egy kék sáv hasadt meg fölötte, amin vékony, ezüst pikkelyként tört át egy csillag reszkető villanása. Szemével lelkébe szívta ezt a parányi fényt és remény szivárványkapuja kitárult előtte.

— Nem! Nem! Hazámnak nincs vége, sokáig fogunk szenvedni, évszázadok nemzedéke fog vezekleni e kornak büneért, de nemzetünk nem hull szét, hanem föltámad, mint Krisztus a sziklasírból.

Ez a gondolat úgy hatott a nagyasszonyra, mint rabra a kegyelem. Mindjárt egész másnak tetszett a világ előtte. Nem látta már ravatalnak a földet, koporsófüdélnek az eget. S amidőn hazament, otthon volt már Péter fia, aki megmenekült az öldöklésből. Mily határtalan vigasz volt ez a gyászoló anya szívének.

Még hat évig élt a nagyasszony. Jósága áldás volt a hazán, amelyet fölemelni segített a porból s érte áldozatokat hozni szíve utolsó dobbanásáig meg nem szűnt. A forrongó idők jele, hogy amíg egyik fia mint katólikus egyházfő esett el, a nagyasszony pedig világi tagja volt a pálosok szerzetes rendjének, addig másik fia, Péter, a magyar vallásújító mozgalomnak lett a vezére, a védője s az első magyar főúr, aki hazaszeretetéért és hithűségéért rabbilincsen sorvadt el a bécsujhelyi tömlöcben, másfél századdal előzve meg ebben Zrínyit, Frangepánt és Rákóczit. Ő alapította a sárospataki főiskolát, ő volt a koronaőr s mikor Ferdinándhoz pártolva (1540) átadta neki a királyi hatalomnak ezt a szent szimbólumát, kikötötte, hogy protestáns vallását megtarthassa.

A nagyasszony haláláig mély gyászban járt s az egész ország hálás szívvel és csodálkozással eltelve beszélt ama nagylelkűségéről és hősiességéről, amellyel végigjárta a mohácsi csatateret, összeszedette a nemzet halottjait és közös sírba temette. Krónikások magasztalták, hegedősök zengték honleányi erényeit s mikor édes mámor tüzében égett a büszke várurak szíve, gyakran fölzokogott a regősök ajkán a mohácsi veszedelem siralmas éneke. Ilyenkor fekete felhők borultak a magyar szívek aranyos derűjére, a csillogó szemek könnybe lábadtak, mindenki kezébe temette az arcát és búsan sóhajtott:

— Hej ha sok Kanizsay Dóránk lett volna, nem a magyart, hanem a törököt temették volna Mohácson.

Örök tisztelet és hála emlékének. Gyűjtsunk neki lángot a kegyelet oltárán s a magyar nők kövessék Erdélyi Zoltán költői szavát:

Kanizsay Dorottyának
Szép emléke legyen áldott
Hazátokat hön szeretni
Tanuljatok tőle, lányok.

Akár élőt kell buzdítani,
Akár holtat eltemetni,
Egyet sohse feledjeteK:
Hazátokat hön szeretni.

Gróf Batthyány Lajosné.

Homlokán a legnagyobb fájdalom mártírkoszorújával, szívében az összeomlott családi boldogság véres romjaival, úgy állt a későbbi nemzedék előtt a határtalan tisztelet talapzatán, mint egy fenséges Niobe-szobor, mely hazájának gyásszal és dicsőséggel, tépett zászlókkal, tört kardokkal és bilincsekkel betemetett szabadságharcára megkövült búbánattal tekintett vissza.

A lefutott század csodás lelkű Zrínyi Ilonája volt ő, hitében, hazaszeretetében rendületlen, mint az, hős a csapások, magasztosan erős a szenvedések között és mindhalálig hű első és utolsó eszményképéhez, akit a bosszú egyenruhás fenevadja oly iszonyatos módon folytott a földbe.

Száműzött volt ő is, miként Zrínyi Ilona, a saját összetört szíve s a nemzet gyásza és tompa jajszava űzte ki hazájából, de aztán visszajött, hogy itt járjon közöttünk, mint egy könnyező márványszobor, mint egy fenséges emléke a vérbe, könnybe folytott múltnak, hogy gyászbaborult élő tiltakozás legyen az égbekiáltó kegyetlenség ellen. Szíve be volt fagyva az örök fájdalom jegébe s belsejéből mégis gyógyerejű melegforrás fakadt: A

jótekonyság, mely vigaszt és megnyugvást talál ott, ahol mások szenvedéseit enyhítheti.

A jóság és türelem fejedelemasszonya volt ő, aki a maga könnyeit szívébe zárva, egész életében a szenvedők, árvák, az elnyomottak véres verejtékét törülgette angyali lelkének hófehér szárnyaival. Páratlanul jó szíve olyan volt, mint a ritka feketegyöngy, amelynek a sugara is fekete. Az ő szívéből is csak az örök gyász borúján keresztül mosolygott a jótekonyság nemtője.

Amikor az örvengő bosszú nemzete vérében tobzódott és vérpadra vonszolta az urát, még szép volt és fiatal. Arcán a rózsza és lilium, a májusi hajnal és a reggeli harmat ragyogó színe olvadt össze.

De mikor a hóhérvölgyből font szeges ostorral berontottak szíve szentélyébe és feldöntötték benne a hitvesi szeretet oltárát s összetiporták a családi boldogság szentképeit, egyszerre olyan lett, mint a sziklák jéggé dermedt hava, mely soha fel nem olvad többé.

Mosolya ezentúl egy keresztre feszített mártír zokogásra készítő mosolya volt. Amerre járt, mintha vért sírtak volna még a virágok is, amerre nézett, mintha gyászba borult volna még a temető is. Szomorú kálváriaút volt már az ő élete s akik látták méltóságos bánatával a szegény kis árvák közt, jól tudták, hogy ő a legárvább mindnyájok között. Pedig milyen más volt az út, mely szépsége és ifjúsága teljében előtte állott. Cser- és babérfák közt vezette az ura s egy hálás nemzet tapsa kísérte őket. És hová vitt ez az út? A vesztőhelyre, ahol Batthyánnak az életét, neki pedig a boldogságát ölték meg.

De az özvegy ama ritka nagy lelkek közül való volt, aki belső világuk romjain új világot alkotnak az anyai jóságból és szeretetből. Ami eddig osztatlanul egyé volt, az ezentúl a nemzeté lett, mint szeretet.

Szent fájdalmára balzsam áradt a hazaszeretetből és ő e balzsamot szíve rostjain átszűrve, visszaadta a nemzet árváinak. A legtokeletesebb honleány volt, akiben még a gyűlölet is felolvadt a szeretetben. És halálos ágyán épp oly fenséges megnyugvással sóhajtott el Zrínyi Ilona eme utolsó szavait: „Követem az én édes uramat, én őkegyelméhez igaz voltam. Nekem megbocsássonak, én is mindeneknek megbocsátok...

Zichy Antónia grófnő, a vértanú első magyar miniszterelnök fennkölt lelkű özvegye, az ősi Zichy család cifferi ágából származott. Atyja, a dúsgazdag Zichy Károly, 1785-ben született és kilencvenegy éves korában halt meg. Első neje Batthyány Antónia grófnő, második özvegy Szápáry Sándorné grófné, született nagyapponyi Apponyi Franciska grófnő volt, akit 1842. július 28-án vezetett oltárhoz Eberhardban. Zichy Károly grófnak első házasságából négy fia és négy leánya született. Legidősebb volt köztük Anna, aki 1827-ben Odescalchi Ágost herceghez ment nőül és túlélte a vértanú özvegyét, a legfiatalabb Ferenc gróf volt, aki 1822-ben született s 1854-ben vette nőül göncruszkai Korniss Anna grófnőt.

E kettő között születtek Mária, csillagkeresztes hölgy, Walterskirchen báró lovaskapitány és császári és királyi kamarás neje, József, aki Metternich-Winneburg Melanie hercegnőt, csillagkeresztes és palotahölgyet vette el, Antónia, született 1816. július 14-én, Károly, Karolin, és Nep. János akinek a neje, Kray Irma bárónő, krajovai Kray János báró és Wenkheim Mária grófnő leánya volt. A szabadságharcban és az elnyomatás éveiben oly nagy szerepet játszott Zichy Antónia és Karolina grófnők tehát úgy a saját, mint testvéreik házassága révén Magyarország leggazdagabb és legfényesebb történelmi múltú családjaival álltak egyenes, vagy oldalági rokonságban.

Batthyány Lajos gróf, Antónia grófnő férje, 1807-ben született Pozsonyban. Atyja, József, kilépett huszárkapitány volt s csupán lovainak, gazdaságának és a könnyebb fajta szórakozásoknak élt. A nemzeti nyelv és irodalom, a hajnalsugarait előre hintő nemzeti újjászületés lassan kibontakozó küzdelme nem érdekelte.

A nagy vagyont el nem tékozolta, de nem is gyarapította. Szeszélyes elme volt, de lelke mégis az idealizmus felé hajolt s nem érdekből, hanem tiszta vonzalomból nőült, magához emelve a szegény, de régi nemes vérből való szép és szellemes Skerlecz Borbálát, akitől Lajos és Amália gyermekei születtek.

Batthyány József nemsokára meghalt s a szép özvegy fényes kastélyokat építtetett, pazarul rendezte be és százezreket költött ritkaság- és

műgyűjteményekre, nagyszerű ünnepélyekre és utazásokra. A költséges szórakozások elvonták gyermekei neveltetésétől. A kis Lajos gróf magára hagyatva, szilaj és makacs természetűvé lett, a nevelő intéseit félvállról vette s csak a szép paripákat és vadászatot szerette. A grófné a bécsi Klinikowström-féle tanintézetbe adta, ahol gyatra és félszeg oktatásban részesült és szunnyadó szellemi tehetségei nem fejlődhettek.

Inasa egy Jancsi nevű tizenöt éves jobbágy fiú volt, aki együtt magolta vele a latint, de nem ment a fejébe. Hanem azért mégis sokat köszönhetünk e jólelkű jobbágyfiúnak, mert nélküle a grófi gyermek még anyanyelvét is elfelejtette volna. A gróf tizenöt éves volt, mikor szelleme ébredni kezdett. Megismerkedett Neurohr dr.-ral, Chateaubriand fordítójával s a művelt férfiú szinte észrevétlenül lopta be lelkébe a tudományszeretetet.

De a jótékony befolyás alól csakhamar kiragadta a nyers katonaelet, amelynek minden szórakozása a kaland, a nő, és a kártya. Tizenhat éves korában kadet, nemsokára pedig hadnagy lett a Miklós-huszároknál. Ezrede Velence közelében feküdt s e város műkincsei s a tudomány, művészet és ízlés remekei megihlették a lelkét. Tudatára ébredt annak, hogy az az igazi élvezet, amit a tudás és műveltség ad.

Később Páduába került s itt tudta meg, hogy adósságokba merült anyja el akarja adni családjuk ősi birtokát, Ikervárt, Estei Ferdinánd főhercegnek. Feltámadt benne az ősök iránti kegyelet s hogy anyjának ezt a végzetes lépését megakadályozza, leköszönt rangjáról, huszonegy éves korában nagykorúsította magát, apai örökségét birtokába vette s anyja özvegyi tartásául a szalonaki uradalmat kapta.

Itt élt ezentúl az özvegy s fiával kibékülve, 1834-ben halt meg. A fiatal gróf elméje világosodni kezdett s észrevette saját elmaradottságában hazája hasonló sorsát is. Szívéig hatott az a hozsanna-kiáltás is, amellyel a nemzet Széchenyi István gróf nagylelkű tényét üdvözölte.

Most már érdeklődni kezdett a közügyek iránt is. Alvó hazaszeretetére ébresztően hatott Széchenyi, Károlyi György, Vay Ábrahám és Andrássy György hazafias áldozatkészsége. Újra érintkezésbe lépett a tudós Neurohrrel s ritka szorgalommal tanult, hogy tudománnyal fölvértezve, köz-

pályára léphessen. Eljárt a megyegyűlésekre s első nyilvános szereplése az volt, amidőn a megyei küldöttséggel a leigázott lengyelek érdekében a trón elé járult.

Kevéssel ezután élete fordulóponthoz ért. Megszerette és nőül vette Zichy Antónia grófnőt és ettől fogva szíve, lelke, minden érzése és gondolata hazájáé lett, amely ekkor kezdte meg heroszi tusáját az elnyomó bécsi kéz ellen. Az ifjúság tobzódásából tisztán és romlatlanul kikerült lelke fehér lap volt eddig, de midőn e magasztos lelkű homleánnyal 1836-ban oltár elé lépett, nemcsak neki fogadott hűséget, hanem hazájának is. Összeforrt szívükből a haza szerelme alakult ki tisztán és fenségesen, mint amilyen emléküik marad örökké, ameddig csak egy csöpp magyar vér lesz e vértanúk földjén. Hajthatatlan elvszilárdsága az igazságból merítette erejét és ez az igazság, mely viszont a nemzet létérdekeivel forrott össze, az ellenzék lobogója volt.

Állhatott-e máshova Batthyány, akinek egész politikai pályafutása az igazság útja volt? Már akkor szakított konzervatív barátaival, amikor még Pozsonyban lakott. Pedig akkor még gyakori vendégei voltak fényes estélyein a császári ház tagjai, mint Albrecht, István és Vilmos főhercegek, akik a közelben állomásozó huszárezred tisztjei voltak. Ő volt az első főúr, aki lakását sógorával együtt Pestre tette át, hogy az ország szíve közép-pontja legyen az ekkor fejledező magyar társadalmi életnek is. Tevékeny részt vett a közélet minden mozgalmában s megalakította az ellenzéki kört a jog és vallásegyenlőség ideális jelszavával.

A bécsi udvartól emiatt kapta Antónia grófnő az első törszúrást. Amíg ugyanis Mária nővérét csillagkeresztes hölgygé nevezték ki, addig őt, Metternich intrikáira, mellőzték. E nevetséges mellőzésért azonban bőven kárpótolta őt férje szűzbeszéde a főrendi táblán, amelynek akkor még maroknyi pártja olyan lelkesedéssel éljenzett, hogy maga az elnöklő József nádor intette csendre őket. Élénk politikai szereplése mellett az irodalomnak is lelkes pártfogója volt. Petrisevich Horváth Lázártól tanulta a magyar irodalmi nyelvet, titkára Kuthy Lajos, szintén író volt. Közben Széchenyitől mindjobban eltávolodott s mindjobban közeledett Kossuth Lajoshoz.

Kossuth ékesszólásában a magyar nép szíve zendült meg százados vágyaival, törekvéseivel, igazságot követelve hosszas elnyomatásáért. Szava, írása mindenkit felrázott, Batthyány pedig a felszított nemzeti önérzetet ama nagy politikai elv megtestesítésére használta, mely a nemzet nagyságát és boldogságát egyedül a haza alkotmányos függetlenségében találja.

Zichy Antónia ekkor mutatta meg, hogy nem csak példás nő és anya, hanem olyan honleány is, aki urának fennkölt géniusza és nagy eszmékért hevülő lelkének iránytűje.

„A nők szerepe — mondja Ozonam — hasonlít az őrző angyalok hivatásához, vezérelhetik az embereket és mégis láthatatlanok. Ilyen láthatatlan vezére volt Batthyáynak a saját felesége, aki épp úgy szíven viselte hazája küzdelmes sorsát, mint Kossuth vagy Batthyány.

Az ellenzéki kör tíz pontba foglalt irányelvei közt volt eme két pont:

A hazaszeretet fölgerjesztésére minden veszélyeztetett nemzetnél hathatós eszköznek tapasztaltatott a nőnem ösztönzése, hogy ez nálunk is mennél előbb fogja fel dicső szerepét, iparkodni fogunk.

Minden remélhető jobblétnek feltétele a gyermekek jobb nevelése: azon kell tehát lennünk, hogy ezek úgy neveltessenek, miszerint főképpen politikai feladatuknak megfelelni képesek is, hajlandók is legyenek.

Ki nem érzi e két nagyszerű irányelvben a dicső honleánynak, hitvesnek és anyának áldó sugallatát és néma dicséretét! Hiszen ezt az ő szelleme, hazaszeretettől besugárzott jósága és gyengédsége sugallta Batthyáynak. Jóságok voltak ezek, amikben egy jobb kor tükrözését látjuk. E szavakat márványtáblákba vésve kellene őriznie minden családnak és iskolának. A nő és anya, a honleány és hitves kötelességeinek foglalatja ez s annál szentebb és követésre méltóbb, mert aki egykor reá lehelte, az egy hosszú mártírélet könnyeivel és fájdalomával szentelte meg.

A két Zichy grófnőnek: Antonia és Karolinának, hazafias áldozatkészsége gyújtó zsinórja volt a nagy nemzeti fellángolásnak, amelyben a magyar őseréjének és hatalmának egész nagyságában mutatkozott be a világ előtt.

A magyar ipar pártolására alakult védegyelet nemcsak Kossuthban, Batthyányban és a Károlyi grófokban, hanem feleségeikben is lelkes támo-

Gróf Batthyány Lajosné

gatókra talált. Ők öltötték fel legelőbb a magyar kartonruhát s ezzel az egyszerű, de honi szövet viselését divattá tették.

Batthyányban az erő, az akarat, politikai vaskövetkezetesség és kitarító szívósság a nép igaz szeretetével párosult. Pedig ifjú korában erősebb volt nála is a szeszély, mint az akarat. Nagylelkű volt, de olykor zsarnok is. Honnan e nagy változás? A feleség gyöngédségéből, gazdag szellemének meleg kisugárzásából, amely önkéntelenül magához vonzza, ami nemes, ami örökéletű és eltaszítja, ami nem méltó hozzá. Ez a minden szívdobbanásával neki és hazájának élő nagyasszony töltötte meg Batthyány lelkét a magyar nép szeretetével. Nem a tapsvihar volt az ő lelkesítője, hanem a bársonyos asszonykéz, amely végtelen gyöngédséggel simította el homlokáról a főrendi tábla küzdőterén szerzett verítékcsöpöket.

Ki hitte volna még akkor, hogy az arab dervis jövendölését, aki tenyeréből jósolva csak öt évre szabta életét, oly kegyetlenül váltja be a rettenetes végzet? Batthyány 1844-ben családjával gőzhajón jött haza Bécsből. A vele utazó bécsi török nagykövet kíséretében egy Gül Baba sírjához zarándokló, galambősz arab dervis volt, akit a keleten járt gróf török szokás szerint üdvözölt és felkérte, mondjon neki jövendőt. Az öreg dervis kezébe vette a daliás gróf tenyerét, hosszan és mereven nézett rá, aztán ujjaival öt évet mutatott.

— Csak öt évig élnék még? — szólt mosolyogva a gróf, — az egy kissé kevés. Hiszen még fiam sincs, pedig én nem akarok meghalni addig, amíg fiam nem lesz.

A grófné egy pillanatra összeborzongott, mikor a dervis merev tekintetét látta, aztán a társasággal együtt ő is elnevette magát. Ha sejtette volna, hogy a dervisnek mily borzasztó igazat ad a sors, talán mindent elkövetett volna, hogy férjét elvonja a közpálya örvényeitől. De a végzet szövevényein nem láthat keresztül földi szem...

Két évre rá megszületett Elemér fiok s e gyermek születése volt családi boldogságuk betetőzése. A keresztelőt fényes ünnepséggel ülték meg ikervári kastélyukban. Családi boldogságával együtt nőtt tekintélye is az országban. Mint az ellenzéki klub elnöke és vezére, döntő tevékenységet

fejtett ki az 1847. évi választásokon. A büszke arisztokraták a haza boldogságának mindent áthidaló vágya lelkes demokratává tette s midőn Batthyány Kázmérral együtt óriási korteskedés árán sikerült Kossuthot pestmegeyi követté választtatniok, a dúsgazdag főúr pitykés lajbliban, pörge kalapján vörös tollal, fekete gubában, pompás arab ménen maga vezette Kossuth üdvözlésére a lovasbandériumot. Mily büszkeséggel és örömmel lengették akkor feléje a Zichy grófnők zsebkendőiket. Mintha csak az egész ország örömmámora a szívükből sugárzott volna ki.

És ki hitte volna, hogy nem is két évtized múlva ugyanazon az úton halad el a vértanú Batthyány komor gyászmenete, ahol akkor az ő fényes bandériuma lovagolt. És ki gondolta volna, hogy ebből az örömből szakad majd a grófné lelkére az örök búbánat éjszakája. A két Zichy grófnő rajongó híve volt Kossuthnak. Egyszer, mikor a szónak e nagy művésze a Károlyi palotában volt, gróf Károlyi Györgyné a vendégek előtt átszellemülten kiáltott fel:

— Van-e nagyobb boldogság a földön, mint Kossuth közelében lehetni?

Nemcsak Széchenyi és Petőfi, hanem Batthyány is megérezte a közelgő vihart, melyben ágyúk mennydörögnek és puskák tüze villámlik. Batthyány eképp fejtette ki sejtelmét a főrendi táblán: „Még jósló tehetség nélkül is kitalálhatni, hogy a közelebbi háboru elvek háboruja leend és hogy azon két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborra osztotta a statustudomány és szónak férfiai, maholnap lobogókon lesz olvasható, mely után rohanandanak Europa majd minden hadseregei.

A hatnapos felirati vitában már teljes nagyságában domborodik ki rendíthetetlen elvszilárdsága s hajolni nem tudó önzetlen honszerelme.

És amikor diadal hírével tér vissza Bécsből, legelső a felesége, akivel megosztja örömét. A hű hitves és legfőbb tanácsadó boldogsága a nép lelkületének ragyogó tükre, abba néz ő, hogy emennek üdvét láthassa benne...

A két Zichy grófnő ott van a pozsonyi emlékezetes országgyűlés berekesztésén, ahol megjelentek a király, a királyné, Ferenc Károly és Fe-

renc József főhercegek, hogy április 11-én nagy ünnepélyességgel tartsák meg az önkény koporsójából kivett alkotmány konfirmációját.

— Hiv magyar nemzetemnek szivemből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is, — mondta a király.

És az első magyar miniszterelnök válaszában azt mondta, hogy egy boldogított, háládatos nép környezi most királyi székét, mert a felség a jelen törvények szentesítésével honunk újjáalkotója lett.

De épp ezt nem akarta a bécsi kéz, épp ezért fúrta lázas sietséggel az aknákat, hogy felrobbantsa a törvény palástjában oly fenséges királyi méltóságot és vele egy nemzet régen megérdemelt boldogságát.

Ami ezután következett, a kamarilla szörnyű játéka volt egy nemzet sorsával és alkotmányával. A grófnőben előtérbe lépett a hitves, az anya, és honszeretetének tiszta lángját az aggodalom szürke felhői borították el. Azt az egyenes utat, amelynek egyik határköve a nemzet élete, a másik a királyhűség volt s amelyen férje eddig a törvénykönyvvel vértelve ingadozás nélkül haladt, az álnokság vérrel és holttestekkel temette be s abból a két határkőből vagy a nemzet, vagy a királyhűség sírkövének kellett lennie.

A nemzet élni akart s ez utóbbit választotta. Batthyány félreállt, mert „ha már — úgymond — egy nemzet ekzisztenciáját kénytelen védeni, akkor én is meg vagyok győződve, hogy a lojalitás némi tekintetben akadálylá is válhatik.

Visszavonult Ikervárra, de a garázda horvátok ellen ő is fegyvert fogott s köznemzetőrnek állott be Vidos József csapatába. Október 16-án, midőn Horpács és Salamonfalva között Zichy Ottó és Manó grófok és Kovács Zsigmond őrnagyok ezernyolcszáz emberrel a tízezernyi horvát sereget megtámadták s délután Vidos segélyével, akinek Festetich Taszilo gróf volt a segédtszjtje, teljesen megszalasztották, Batthyány lováról lebukott és karját törte. Neje önfeláldozóan ápolta, de nem a beteg karról, hanem folyvást csak hazájukról beszéltek.

Ezalatt a rágalom is kezdte öltögetni éles fullánkját, mely oly könnyen kap tüzet a forradalom izzó levegőjében. Azt kezdték hánytorgatni, hogy mért nem szolgálja fegyverrel hazáját? Batthyány Kossuth Hírlap-

jában védelmére kelt önmagának, bár anélkül is maga lett volna az eszményi tisztaság. Elmondja, hogy a csatasíkra indult, hogy mint hű fia hazájának, ne csak tanáccsal, hanem életével és vérével is bebizonyítsa őszinte

Batthyányiné a sánchoz földet hord.

szolgálatát. Most tétlenül kell vesztegelnie, mert ágyhoz van szegezve, „de hiszem — úgymond — hogy ismét gyülekszik roncsolt karomba annyi erő, hogy a hazát duló ellenséggel szembe szállhassak s a győzelem dicsőségében, vagy ha lenni kell, a gyászos, de nagyszerű temetésben részt vehessek.

Mintha csak a Szózat, ez a halhatatlan nemzeti zsoltos, zendülne meg az ajkán. De bár rohamosan torlódnak egymás fölé a komor események, a grófné nem veszi el önbizalmát, már ekkor kezd acélosodni erős

férfilelke a későbbi borzalmak elviselésére. Férje ismét képviselő lesz és vele megy Pestre. A legnagyobb izgalom van a fővárosban. A nép sáncokat hány a közelgő Windischgrätz ellen. A bizonytalan, borús jövő villámlása még a férfiakat is kapkodóvá teszi.

És a két Zichy grófné, mindkettő csupa szív ész, és szellem, most megmutatja azt is, hogy több erő van a női lélekben, mint a férfiakéban. Odaállanak a készülő sáncokra, mint a párizsi kommunard munkásnők, maguk talicskázzák a földet s a verejték, mely hófehér homlokukról hull, szentté avatja a munkát, mely egyesült erővel a hazáért folyik. És e hősi példával ezerek aggodalmát úzták el, mert ki eshetik ott kétségbe, ahol a nők mutatnak példát a haza megmentésére!?

Batthyány is lerázza lelkéről a csüggedést s elmegy a békeküldöttséggel a gőgös és fennhéjázó Windischgrätzhez. „Magamért — úgymond — nem félek, ha a fejemmel is kellene játszanom, de ha ezzel hazámnak hasznot tehetek, kész vagyok elmenni. A tábornagy azonban őt nem bocsátotta maga elé és akiket fogadott, azoktól föltétlen meghódolást követelt. Az ország ehelyett kardra bízta igazságos ügyét s akik ősi alkotmányunknak halálharangját öntötték, azokat porig alázta. Batthyány, akinek éles eszénél csak hiszékenysége volt nagyobb, azt hitte, hogy akinek útja az igazság, minden tette és lépése törvény volt idáig, nyugodtan állhat meg az ellenség előtt is, mert élete nyitott biblia, amelyet félredobni, bevézrezní, vagy összetépni az ellenségnek sem szabad.

Csodálatos nyugalmában osztozott a grófné is. Hogy is képzelhették volna, hogy a zsarnokság legjobban szomjúhozza az igazság vérét s minden lépésének csak az a célja, hogy hurkot vethessen a nyakába.

Windischgrätz herceg azt üzenete ki neki, hogy Pesten várja be feleletét. A gróf nem is álmodta, hogy milyen borzasztó feleletre készül a herceg. Nyugodtan jött Pestre és sógorához, a Károlyi palotába szállott. Egy osztrák tiszt, aki régebben személyes barátja volt, önként kínálta fel neki a menekülést. Saját lovait ajánlotta fel neki s azt üzenete, hogy maga vezetí biztos helyre, ahonnan már könnyen menekülhet. Batthyány azonban mosolyogva utasította el a nagylelkű ajánlatot. Bártfay naplója január 13-ra teszi

a gróf elfogatását, Károlyi Györgyné grófné és utána Eble Gábor azonban január 9-re.

A végzetes estén a Károlyi család vendégeivel együtt éppen vacsoránál ült. Ott voltak: Károlyi György gróf és neje, Károlyi István gróf, Orczy Lajos báró, Almássy György és Festetich Géza grófok. Batthyány épp a herceg táborában történeteket beszélt a társaságnak, amikor a folyosón kardcsörtetés hallatszott s a komornyik ijedt képpel jelentette, hogy egy osztrák tiszt egyenesen a szalonba akar benyitni.

Ez Károlyi grófné szalonja volt, mert a palota nagy részét Jellasich foglalta le s csupán a grófné szalonját és lakosztályát hagyta meg a grófi családnak.

Károlyi György gróf azonnal kisietett a szalon melletti zöld galériába és megkérdezte a tiszttől, hogy mit akar? A tiszt azt felelte, hogy ezt majd csak a grófné szalonjába fogja megmondani.

— Bemutatás és bejelentés nélkül senki se mehet a grófnéhoz. Különben vendégeink is vannak, — jegyezte meg németül a gróf.

A tiszt erre hátranézett s az előszoba felé mutatva, ahol mintegy harminc szuronyos katona állott, így felelt:

— A hatalom mögöttem van.

— A hatalomnak nem szegülhetek ellen, — válaszolta a gróf.

Ekkor már az előszobában is szuronyos katonák mutatkoztak. A gróf izgatottan sietett a szalonba, a tiszt követte és szúró tekintettel méregette az egész társaságot.

— Talán mindnyájunkat el akar fogni? — jegyezte meg Károlyi István gróf gúnyosan.

Ekkor felállott Batthyány Lajos s a tiszt felé fordulva így szólt:

— Sejtem, hogy kit keres. Végezzünk gyorsan.

A tiszt megkérdezte, hogy Batthyány Lajos gróffal van-e szerencséje beszélni.

— Ugy van, — felelte Batthyány.

— Bocsánat, grófné, — fordult most a tiszt Károlyi Györgyné felé, — de nekem, magas parancs folytán, bejelentetlenül kellett szalónjába lép-

nem és nem volt szabad előbb beszélnem, míg azt meg nem találom, akit parancsom van elkísérni, mivel tartani lehetett attól, hogy a grófné megszökteti.

A társaság bosszúsan hallgatta ezt az együgyű magyarázatot. Batthyány néhány megbízást adott Orczy bárónak, üzeneteket a felesége számára, ennek nővére Károlyiné útján, mert a nagyasszony ekkor Pozsonyban időzött az édesatyjánál, aztán követte a tisztet.

A katonák szuronyok közé vették s az Újépületbe, majd a budai helytartóság épületébe zárták, ahol csakhamar találkozott Károlyi István gróffal, akit szintén elfogtak a Károlyi-huszárezred alapításáért. Megkezdődött tehát Batthánynak közel kilenc hónapig tartó kálváriaútja és meg a nagyasszony mártíromsága is. De ez csak egy forgács volt még abból a keresztből, amelyre a kínszenvedés feszítette ezt az angyali szívet. Batthyányné ekkor még nem kételkedett abban, hogy hamarosan szabadon bocsátják a grófit. Minden héten kétszer volt szabad meglátogatnia Reichard őrnagy jelenlétében és gyermekeit is bevihette. Batthyány a legkisebb csüggedést se mutatta. Amidőn a honvédsereg győzelmesen közeledett a főváros felé, az őrnagy mind sűrűbben engedte be a grófnét s egy napon így szólott:

— Asszonyom, hozassa rendbe mielőbb a gróf ur lakását, egyszer csak hazaviszem őt.

A grófné hitt e kijelentésben, mert soha embert ártatlanabban nem zártak be, mint az urát. A honvédsereg tavaszi győzelmei folytán az osztrákok sietve hagyták el Pestet, de a foglyokat magukkal vitték. A szomorú búcsúzásnál jelen voltak: a nagyasszony, Károlyi György gróf, az ifjú Károlyi Sándor gróf, és Geraldine grófnő, Károlyi István gróf gyermekei, Bártfay Lászlóné s Plante abbé, a család francia gyóntatója. A kísérő katonaság parancsnoka elég embertelen volt kijelenteni a mélyen megindult családtagok előtt, hogy a foglyok magukra vessenek, ha útközben a rebellisek megtámadnák őket. Lehet, hogy el fognak esni az utolsó emberig, de előbb egytől-egyig lelövik a foglyokat.

Batthyányné e fenyegetésre sógorával, Károlyi Györggyel, Welden báró tábornagyhoz sietett, hogy panaszt tegyen, de ez segédtisztjével

kiüzent, hogy beteg, nem fogadhatja őket, hanem forduljanak Zeisberg altábornagyhoz.

Tüstént hozzá siettek, ez maga elé hívatta a kapitányt, a grófné füle hallatára megdorgálta és mindkettőjüket megnyugtatta.

Mihelyt azonban a foglyok elindultak, Lang kapitány rögtön rájuk förmedt, hogy csendesen viseljék magukat, különben vasra vereti őket.

A szomorú menet, amelyet elől-hátul lovascsapat, két oldalt gyalog cserepárok vettek körül, Komáromnak tartott. Elől a saját fogatán ment Károlyi István Zselényszky László gróffal, utána Batthyány szintén a maga fogatán, hátrább az ökrös szekerek a többi foglyokkal.

Lang kapitány Batthyány kocsijában ült, utánuk lovas szekéren a kísérő hadnagy és a porkoláb ültek, a szekérkasban pedig egy jó nagy kosár láncos bilincs volt. A foglyokkal szemben minden szekéren két-két katona feltűzött szuronnal. A három kocsit tizenöt ökrös szekér követte. Martonvásáron a Brunswick kastélyba szálltak. Itt ismerkedtek meg a foglyok egymással. A jánosházai nép ki akarta őket szabadítani. A község népe megjelent Lang kapitány előtt. Soknál fegyver volt felszólították, hogy Batthyányt és a többi foglyot adja ki.

A kapitány erre a kastélyból kihívatta Batthyányt és felszólította, hogy oszlassa szét a tömeget, mert neki kötelessége élve, vagy halva, rendeltetésük helyére szállítani őket.

— Amint látom, — végezte szavait, — van akkora tömeg, hogy minket, katonákat, összemorzsolhatnak, de ünnepélyesen esküszöm, hogy a foglyok közül élve egyik se menekül s mi drágán fogjuk eladni életünket.

Erre előlépett Batthyány, a tornác korlátfalához támaszkodott s eleinte kissé remegő, de egyre szilárduló hangon kérte a község előljáróságát, hogy csendesítse le a népet. Se ő, se fogolytársai nem félnek a bírák ítéletétől. A kapitány emberségesen bánik velük, amennyire lehet, enyhít a sorukon. Oszlassák tehát szét a háborgó tömeget, mert jóakarátú, de meggonddalatlan tettükkel községüket végromlásra juttatnák.

— Köszönöm, — mondta végül a gróf, szívére téve a kezét, — köszönöm a hazafias jóindulatot valamennyi fogolytársam nevében. Isten

áldja meg önöket e jóindulatért, de éppen ennek az Istennek szent nevében kérem önöket, barátaink, hagyjanak minket békén továbbvonulni. Ne kívánják idő előtt halálunkat s községük végpusztulását.

A nép haragja lecsillapodott és Batthyányt továbbengedték. Cilliben is ki akarta szabadítani a népet, de ő itt is lecsöndesítette a háborgó kedélyeket. A laibachi börtönbe kísérték a foglyokat, ahol Nedelkovics és Leuzahn hadbírák kezdték vallasni. Batthyány Deák Ferencet kérte védőjéül, de ezt nem engedték meg neki s önmagának kellett írásban védekeznie.

Catói jellemére és önzetlen honszeretetére gyönyörű világot vet az a két levél, amiket a laibachi börtönből írt a bécsi kormánynak. Akkor írta az első levelet, amikor a honvédsereg porig alázza Ausztriát. E levelében hivatkozva arra, hogy ügyében a vizsgálatot már rég befejezték, kéri az ellene indított kereset haladéktalan befejezését, hogy szabaddá téve, monarchikus érzelmeit és loyálisát minden erkölcsi kényszer nélkül bebizonyíthassa.

Szóval, a trón érdekében közben akart járni a nemzetnél. E levelet válaszra se méltatták.

Amidőn megtudta, hogy április 14-én az uralkodó családot detronizálták, újabb levelet írt a bécsi kormánynak, amelyben arra kéri, hogy legalább ideiglenesen bocsássa szabadon s ő az alkotmányos monarchia és meghódolás érdekében fel fogja emelni békítő szavát és reméli, hogy indokainak hazafiúi tisztasága el fog ismertetni. „Kötelességérzetemnek — úgymond — mint királyom hü alattvalója, nemkülönben, mint hü hazafi, utolsó lehelletemig tartozom eleget tenni azáltal, hogy semmi egyéni tekintettől ne hagyjam magam visszajeszttetni és szolgálatomat felajánljam oly ügyben, melynek lehető sikerülte annyira üdvössé válhatnék, hogy maga a siker bizonytalansága is bőségesen igazolhatja a kísérletet.

Biztosításául annak, hogy a meghatározott időre visszatérek, mást ugyan nem nyújthatok, mint egy mindig szeplőtelen jellemnek becsületszavát, de legyen ez elég azon szent érdekek tekintetében, melyek egyedül bírhattak rá, hogy e soroknak és az azokban foglalt ajánlatomnak figyelmet igényeljek.

Így beszélt a felségsértő, a lázadó, akit a bécsi hatalom mindenáron meg akart semmisíteni. Mily fenséges jellem, milyen nemes királyhűség! És neki mégis meg kellett halnia. Igen, mert ő volt az ország főurainak vezére, ő adott szárnyakat a szabadságharc lelkének: Kossuth Lajosnak, amikor bevitte a parlamentbe. E nagy érdemei voltak halálos bűnei.

És hozzá milyen lelketlen játékot űztek vele. Laibachból Olmützbe vitték, s a haditörvényszék két évi várfogságra ítélte. Schwarczenberg Félix herceg miniszterelnök azonban nem ezt akarta, ő a fejét kívánta Batthyány-nak. Visszaküldte az ítéletet avval a körmönfont indokolással, hogy mivel Batthyányt, ha nem igazolta volna magát a felhozott vádakkal szemben, feltétlenül halálra kellett volna ítélni, de mert tisztázta magát, a börtönbüntetésnek nincs helye, a felmentésnek azonban egészen a kegyelem színét kell viselnie, ítélje őt a haditörvényszék halálra s az enyhítő körülmények figyelembe vételével ajánlja őt kegyelemre a császárnak.

A haditörvényszék tagjai nem is álmodták, hogy a bécsi kormánynak pokoli terve van ezzel az utasítással. Csupán Wetzlar tábornok, a haditörvényszék elnöke, találta gyanúsnak. Kifogásokat emelt és hivatkozott lelkiismeretére, amely nem engedheti meg, hogy halálra ítéltesse olyan embert, akit a törvény szerint halálra ítélni nem lehet.

De az ő lelkiismeretét is sikerült megnyugtatni avval az álnok érveléssel, hogy azok, akiket eddig kegyelemkérés mellett halálra ítélték, kivétel nélkül mind kegyelmet nyertek. Erre aztán kötél általi halálra ítélték, de nem Olmützben, hanem Pesten, mert itt nem kellett a császár elé terjeszteniök jóváhagyás végett.

A nagyasszony és gyermekei utoljára október 4-én látták Batthyány grófot. Azt hazudták neki a hadbírák, hogy mihelyt Komárom kapuja megnyílik, az ő zárkája is kinyílik. Pedig a bosszú csak Komárom feladására várt, hogy végezzen vele. Október 5-én csakugyan kinyílt börtönének ajtaja, de csak azért, hogy felolvassák előtte a halálos ítéletet. Aztán a siralomházba hurcolták. A grófnéra úgy hatott a halálos ítélet híre, mint a mélyen alvóra a lángaborult ház fojtó füstfellege.

De nem esik kétségbe, mert hihetetlennek tartja ezt a hírt. Csak akkor rendül össze, mikor őt és gyermekeit kéri be Batthyány. E megdöbentő és váratlan fordulat összefacsarja szerető szívét. Gyorsan kocsira ül és Kempen tábornokhoz hajtat. Ez megerősíti a szörnyű hírt. Most már kialszik belőle a remény, vak sötétség borítja el a lelkét, amelyen csak egyetlen csillag ég: a hit. És ez elég neki, hogy le ne roskadjon. Nem sír, nem tördeli a kezét. Aki oly vallásos, mint ő, oly művelt és fennkölt gondolkodású, mint ő, annak csak álom ez az élet, mely keserű, vagy édes, csak egy földre sodort falevél az örök lét fájáról.

Férjét azonnal a siralomházba kísérték. A nemeslelkű Ludwigh dr. ezredorvos szerint csak egy szék, egy ágy és egy nyomorúságos íróasztal volt benne. Nem is szoba, hanem kamra. A grófné búcsúzni akart tőle, de nem engedték be hozzá. Testvérével Károlyi Györgyné grófnéval ismét Kempenhez hajtottak. Ez letagadta magát előtte, Haynau pedig Komáromban bújkált.

Kocsira ültek s órákig hajsztolták az aulikus Károlyi Lajos grófot. Estefelé találták meg. Ez végre kivitt annyit, hogy maga vezethette be Batthyánynét férje siralomházába. Gyermekeit azonban most se vihette be. Egy csomó tiszt és szuronyos katona állott az ajtó előtt. Ezek jelenlétében folyt le a megrendítő búcsúzás.

Az asztalon két égő gyertya között a gyászfátyolos feszület. Milyen búcsúzás lehetett az! Csak a szemük beszélt, de ez jobban kiáltott, mint a vihar, csak a lelkük zokogott, de ettől facsaró víz lett a szívük. Nem is tudtak szólni csak ennyit: Isten veled! Mind az a fájdalom, amely valaha a földön élt, mind az a gyász, melyet a sors világ kezdetétől fogva ráaggatott az emberi lélekre, benne reszketett e szóban és mégsem omlott össze az a nagy kőépület, mely annyi nemes lélek siralomháza volt. A grófnét megnyugtatta az utolsó kézszorítás, az utolsó csók, mert látta, hogy ura a sír szélén is épp olyan nagy, mint a boldogság eltűnt perceiben volt.

A remény utolsó foszlányát is kitepték lelkéből a villogó szuronyhegyek s úgy ment ki abból a barlangból, mint a temetőből, ahol életének felét, szívének boldogságát elföldelték. Homlokán a lemondás megdicsőü-

léssé vált s nem mint földi árnyék, hanem, mint egy túlvilági álomkép suhant el a pribékhad között.

Batthyány egyedül maradt a siralomházban. A feszület előtt gyertyák lobogtak. Az élettel leszámolt, de önérzetével nem. Az ő nemes lelkét ne érintse a kamarilla hurka. Hiszen van nála egy szabadító a gyalázattól. Megírja búcsúlevelét nyugodtan, mintha nem is siralomházban, hanem nászúton volna. Minden sora egy-egy ércnél maradandóbb emléke bátor jellemének. Nem vádol benne senkit, hogy meg kell halnia, de azért úgy vág minden sora, mint a villám. Örök vádlevel ez az osztrák hóhéruralom ellen.

„Drága kedves nőm, — kezdi utolsó levelét, — hasztalan reméltünk az emberiség utolsó szikrájában, midőn egymást látók, ezt is megtagadták tőled... Van-e érző szív, amely össze nem vonaglik, amikor belenyög e szókrateszi nyugalomból a végtelenül gyöngéden szerető férjnek ez az utolsó hördülése.

Úgy hatnak ránk e sorok, mint a lélekharang kondulása. Egy haldokló sóhajtása reszket végig rajtok, azért oly szomorú.

Talán megpihent a keze, mert még erőteljesebb vonásokkal folytatja:

„Ismétlem tehát e sorokban mélyen érzett kijelentését legforróbb hálámnak és csodálatomnak a te tiszta szerelmed mindazon kincsei iránt, melyeket megérdemelni sohasem tudtam s oly igaz, amint hogy a halál küszöbén állok s ez bennem a hibának egyetlen tudata, mit magammal a sirba viszek.

Lehet-e nagyobb és fenségesebb a nő az eszményiség oltárán, mint Batthyányné, akit halálra készülő ura utolsó perceiben odaadó hűségéért ily nagyszerűen emel ki az asszonyok közül. Tökéletesebb hála és elismerés egy női szív szerető gyöngédsége iránt férfi ajkán nem is nyilatkozhatik meg.

És most, amidőn leszámolt a világgal és önmagával, ártatlansága tudatában ezt a vallomást teszi a halálos ágyon:

„Ezen ünnepélyes órában esküszöm neked, hogy a király és birodalom iránti árulásnak soha még csak gondolata sem fért lelkemhez. Hogy a

hazának nem kevésbé hűve voltam és vagyok, ki fogja most kételni? És ezért halok én meg; a törvény s a király esküje volt az én szabályozóm és ettől sem jobbra, sem balra nem engedtem magamat eltántorítottani: *viam meam persecutus sum* (utamat követtem) és ezért ölnék meg engemet.

„Ennyit a nyavalyás politikáról megnyugtatósodra, bár arra neked nincs szükséged, ki egymagad soha se estél irányomban tévedésbe.

A gyermekeket csókold meg és áldd meg nevemben. Ne szégyeljék, nem kell szégyelniük magukat apjuk miatt. Előbb, vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, kik engem hálátlanul és igazságtalanul gyilkolnak meg. Hagyd el most az országot a gyermekek miatt. Itt az ő jövőjük csirájában megmérgeztetnék. A te vagyondod elég leend nekik,* jobb egy szegény sors, mint az alamizna azok kezéből, kik őket árvákká tették. Az én szerény, jó kedves nővérem! Menj mindjárt hozzá, szükségtek leend egymásra, hogy egymást támogassátok. Szegény hű Jancsimat** ajánlom neked, lásd el őt, megérdemelte irántam.

Így búcsúzik családjától és nemzetétől. Egy haldokló végső sóhajtása ez és mégis mintha egy csatainduló tüzes hulláma is végigzúgna rajta, amely fölgyújtja bennünk az engesztelhetetlen harag tüzét, hogy olthatatlanul verdesse azoknak az emlékét, akik áldozati oltárrá tették a vérpadot s gyönyörtől tobzódva hallgatták egy nemzet kétségbeesett siralmát.

Aztán pár sor utóiratot csatol búcsúleveléhez. Ismeri a nejét. Az ő erős lelkét, amely mindig magasán szárnyalt a szürke hétköznapiság fölött. Ezért nem retten vissza ez utóirattól. Nem töri ez össze az ő szívét, hanem a megnyugvás balzsamát hinti rá.

„A gyalázattól, melyet nekem szántak, menekülni remélek. E végre régen van nálam egy szabadító. És most még egy bucsucsókot. Isten veled. Szívemben egyedül képeddel, ajkamon a te neveddel halok meg. A viszontlátásra.

A nagy férfiú, mielőtt a siralomházba vitték, arra kérte a haditörvényt, hogyha már meg kell halnia, mentsék meg a szégyenletes kö-

* Batthyánnak négy millió korona értékű birtokát elkobozták.

** Gyermekkori hű inasa, aki a nevelőintézetben is együtt volt vele.

téltől és golyóval végezzék ki. A hadbírák tagadólag rázták fejüket, utasításuk kötéshalálra szólt, nem változtathattak rajta.

Az a szabadító, amelyre Batthyány búcsúlevelében célzott, egy kis velencei tör volt, eme felírással: *Ora et sempre* (Most és mindig.) E tört már régen behozatta a gróf és lószőr vánkosaiba rejtve mindenhová magával vitte. Ő tehát sohasem bízott feltétlenül az osztrákok igazságérzetében. A levél megírása után lefeküdt, a takarót magára húzta s bár két katona virasztott előtte, a tört vánkosból észrevétlenül kifejtette s nyakát, mellét, oldalát összeszurkálta vele. A borzasztó fájdalmat szisszenés nélkül tűrte.

Az örök még egy sóhajtását se hallották. Szókratész lelkiereje volt benne.

Reggel hat óra után benyitott hozzá a törzsporkoláb. Ágyához lépett és részvétellel mondta:

— Gróf ur, itt az idő, keljen föl.

A gróf nem mozdult. Szeme csukva, arca halálsápadt. A porkoláb fölemelte a takarót s borzadva rettent vissza. A gróf fehérenműje csupa vér volt.

A porkoláb rémulten rohant ki s az ordonáncot dr. Ludwig János ezredorvoshoz szalasztotta. Csakhamar az egész Újépület talpon volt. Ludwig sebkötöző szerekkel sietett Batthyány szobájába. Már ott találta dr. Bee főtörzsorvost. Kívüle az épület parancsnoka és néhány törzstiszt állott az eszméletlenül fekvő gróf előtt.

Ludwig a főtörzsorvos parancsára előbb a gróf nyakát kötözte be. A seb itt oly mély volt, mint a törpenge hossza s még mindig vérzett. Ha e sebe folytán eszméletét nem veszti, kétségtelenül halálra szurkálja magát.

A vérrel borított tör ekkor már az asztalon feküdt. Markolata hét-nyolc hüvelyk hosszú volt, keresztvasa szarumarkolattal ellátva. A sebek bekötözése után tiszta ágyneműt hoztak a grófnak s Ludwig egyedül maradt a szobában. Az ágy szélére ült és elszorult szívvel gondolt az emberi nagyság mulandóságára.

Egyszerre csak a gróf felnyitotta szemét, az orvos felé fordult és fájdalmas lemondással így szólt:

— Kedves barátom, ön még fiatal s a világ csalfaságát és cselszövényeit nem ismeri; mondja meg nekem nyíltan és őszintén, mit hallott ön? mit beszélnek felőlem? Csakugyan akasztófán kell meghalnom? Oh Istenem, csak nem akasztófán!

Ludwigh megindultan vigasztalta. Az ítéletet most már nem lehet rajta végrehajtani s mire felgyógyul, talán kegyelmet kap.

Batthyányra kevés hatással volt ez a vigasztalás. Fáradtan emelgette szempilláit és egyre csak ezt sóhajtotta:

— Ah Istenem, csak föl ne akasszanak.

A nagy vérvesztéstől gyakran elájult s ilyenkor az orvos kénytelen volt őt izgató szerekkel eszméletre téríteni.

Délután öt órakor értesítették a grófot, hogy golyóval fogják kivégezni. Meg kellett nyugtatni, hogy minden lelki erejét összeszedve a maga lábán menjen a vesztőhelyre.

A gróf arcán erre megnyugvás ömlött el.

Fél hatkor belépett a törzsfoglár s felszólította, hogy öltözzék föl. A gróf nagynehezen felállott, de annyi ereje nem volt, hogy magától felöltözzék. Dr. Ludwigh segített neki s egyenkint húzta rá a fekete nadrágot, fehér mellényt és fekete bársony kabátot.

A gróf fejébe nyomta arannyal horgolt, kékselyem házisapkáját, a foglár bilincset tett kezére, lábára. Aztán elindult a szomorú menet. A lépcsőn ketten kísérték Batthyányt: jobbról Bourges abbé, gróf Károlyi István francia gyóntatója, balról az orvos. A lépcsőn tér hiányában, hátra maradtam, folytatja elbeszélését dr. Ludwigh, az udvaron ismét felajánlottam neki karomat, ő azonban visszautasította, ezt mondva:

— Köszönöm barátom, most már elég erőt érzek magamban.

A lelkészhez azonban így szólt:

— Vezessen tisztelendő ur, mert nem szeretném, ha összeroskadnék, pedig lábaim alig birnak.

Az Újépület északi részén, ahol a fasor mellett a fapiac volt, mintegy százötven lépésnyire a siralomháztól, állott a katonai négyszög, mögötte

pedig a néma, gyászoló néptömeg. A gróf fölemelt fővel, nyugodtan és méltóságosan haladt az abbéra támaszkodva.

A tömeg utat nyitott előtte. Menet közben a gróf a lelkészhez fordult:

— Ne higye ön, hogy lelkem gyöngül, csak testemet érzem kimerültnek és szeretnék már célnál lenni, hogy állhassak, vagy térdelhessek.

A nagy négyszögbe érve, a porkoláb levette bilincset, egy hadbíró felolvasta a golyóra szelidített halálos ítéletet, a gróf levette a sapkáját s baljával szép, nagy homlokát simította meg.

Az orvos elvette sapkáját s az abbénak nyújtotta, aki rögtön reverenciája zsebébe rejtette. Ezután a gróf letérdelt, a porkoláb fekete kendővel kötötte be a szemét. Batthyány háttal volt az Újépület falának. Hat vadász katona lépett elő s a vezénylő tiszt felemelte kardját:

— Éljen a haza! Allez Jäger! (Rajta vadászok!) szólt elég hangosan a gróf.

A lövések eldördültek, Batthyány arcra bukott s nagy lelke elszállott a földről. A szomorú őszi szél búsan rezgette nagy, fekete szakállát, amely már deresedni kezdett. Bártfay naplója szerint három golyó találta. Az egyik a homlokát furta át és hátul kivetette az agyvelejét, a másik pedig a szívét s a mellét ütötte keresztül.

„Besötétedvén, folytatja a napló s mindnyájan tovább oszolván, a holttestet Hauszmann orvos átvette s Lajos gróf (Károlyi Lajos) írásos megbízása mellett a polgári kórházba vitte. Hetedikén Hauszmann háziorvos eljárta a holttest eltakarítása végett. Még ebben is akadályok tétetnek. Éjjel tiz-tizenegy óra közt a józsefvárosi temetőbe vitetett a holttest egész csendben, csak Hauszmann orvos és B. Jozefin (Bártfay Lászlóné, Mauks Jozefa valának kísérői és a józsefvárosi plébános Szántófy Antal). De mivel a sir, nem úgy készült, amint megvolt hagyva (t. i. téglából, boltozatra), a koporsó visszahozatván, a ferencrendiek sirboltjába tétetett le éjfél tájban.

Károlyi Györgyné grófné (Zichy Karolina grófnő,) azt állította, hogy Haynau rendelete az volt, hogy a vértanú tetemét közönséges sírba vessék jeltelenül.

Lichtenstein Ferenc herceg térparancsnok azonban Haynau távollétében megengedte, hogy a család a holttestet éjjel titokban elvihesse a temetőből és a ferencendi barátok sírboltjában helyezze el.

Amíg e borzalmak történtek, Batthány özvegye felsőbb parancsra elhagyta Pestet. Éjjel utazott, kebléhez szorítva gyermekeit. A pokol minden gyötrelme egyszerre hullatta rá izzó pernyezáporát.

A hideg októberi égbolt sötéten húzódott utána, mint egy végtelen gyászfátyol. Maga előtt látta a siralomház feszületét, a lobogó gyertyákat, férje méltóságosan szelíd homlokát, amelyen egy sír árnyéka borongott.

Hallotta fagyasztó sóhaját, melyben egy összeomlott világ halálnyögése hörgött. De ha ránézett nyugodtan szenderedő gyermekeire, mintha csak az ég nyílt volna meg fájdalomla előtt, hogy angyalok csókolják föl patakzó könnyeit.

Férje meghalt, nemes homloka lebukott a porba és hamvai fölött mondatta el Dank Ágáp, amit Demosthenes mondott Epaminondas sírja fölött: Ha minden ember ily erős jellemet, szilárd akaratot, bátor szívet és annyi önzetlenséget nyert volna örökségül, akkor a szolgaság láncai már rég darabokban hevernének a szolganépek lábainál.

És az özvegy menekül a megláncolt országból. Kettős kereszt van a szívéen, egyik hazáját, a másik férjét gyászolja. Szent öneki mind a kettő s mártír élete az övék, amíg csak szíve egyet dobban. Jövőjét férje emlékének és gyermekei nevelésének szenteli. Szívét pedig egészen és osztatlanul átadja szegény, szerencsétlen, gyászba borult hazájának.

A feleség meghalt benne, csak az anya és honleány élt. És miként a gyermek anyját, úgy szereti ő hazáját. Tudja, hogy föl kell támadnia, valamint férje is feltámad milliók kegyeletében, amit most a vas és börtön, a golyó és a kötél a szívek mélyére zár. Emma, Ilona és Elemér gyermekeivel Genfbe megy. Itt gyülekeznek a szabadság siratói: a hősök és államférfiak. Akik itt maradnak és akik tovább bujdokolnak, áldva emlegetik a nagyasszony nevét, aki szeretettel fogadja szívébe mindazokat, akik hazájukat gyászolják. Jósága kimeríthetetlen azokkal szemben, akiket a keserű hontalanság nyomorral sújt. Mint a nap, mely felhőkbe temetve is csak meleget áraszt,

úgy tűnik fel ő a hazátlan bujdosók között. A megtestesült földi gondviselés, akinek könnyeiből is áldás fakad. Az ő boldogságát senki sem adhatja többé vissza. Annak csak emléke fogja át a szívét, mint egy kőszobrot a virágfüzér, de ő ezereknek ad gyászoló szívére balzsamot a vigaszból, a részvétből, az anyai szeretetből.

A türelem, a lemondás, az élet tragikus gyásza végtelen gyöngédséggel párosul nála s akinek sebére nincs vigasz, nincs balzsam többé, az páratlan nemeslelkűséggel gyógyítja a mások lelki sebet, szárítja fel könnyeiket, igyekszik puhábbá tenni a hontalanul bolyongók kőkemény kenyerét. Szellemi kapcsokkal fonódik mindazokhoz, akik a nagy kornak szereplői voltak. Ír és biztat, bátorít, vigasztal s jósága úgy ragyog a hontalanság borús egén, mint az örökfényű hajnalcsillag. Szereti és csakis azokat szereti, akik földönfutásukkal szentelték meg honszerelmüket. Ezek előtt egészen kitárja a szívét, mert ezek is szenvednek, mint ő, ezek is lelkükben hordják a Golgota keresztjének véres forgácsait, mint ő. Senki sem vigasztalja, mert mindenki tudja, hogy a koporsón nem hat át semmi földi szó, pedig abba van nála bezárva a feleség, a nő, az asszony.

Az a levelezés, amit a világba dobott bujdosókkal folytatott, kötetekre rúg. Mi csak azokból ragadunk ki egyet—kettőt, amiket a szabadságharc Bercsényije, a magát gunyorosan Kóficz Lázárnak nevező Mészáros Lázár írt a vértanú özvegyéhez. E Diogeneslélek 1852. március 12—én így ír Jerseyből:

„Mélyen Tisztelt grófné! Kegyeddal együtt gyászolni, együtt sirni tudtam, de vigasztalni nem, ez az oka nem irásomnak. Vigasztalásra nincs szüksége a Kegyed, viszonyok fölé is emelkedni bíró lelkének. Mindazonáltal szerencsétlenségében legalább egyszer kezet óhajtottam kegyeddal szoritani, sőt annál többet: meg akartam csókolni homlokát és gyermekeit. Kegyed és azon férfiu hamvai iránt való legmélyebb tiszteletem jeléül, kit nagyra becsülék, mindenki fölé helyezék.“

Ezután elmondja, hogy a nyomor vendégévé lett és Amerikába készül. Megható levelét így végzi: „Az isten tartsa és áldja meg Kegyedet és gyermekeit, mélyen tisztelt grófné; igaz üdvözetemet Károlyi (György)

grófnénak és Almássy őnagyságának, tiszteletemet Horváth püspöknek, Almássy Pálnak, gróf Teleki Lászlónak, Pukynak, Karacsaynak (ezek voltak a genfi emigrások vezérei) és minden hazánkfiának. A legmélyebb tisztelettel Mészáros Lázár“.

Magyarország egykori hadügyminisztere oly szükségben élt, hogy Teleki László révén kölcsönsegélyt kért a grófnétól. Batthyányné mélyen megindulva, tüstént válaszolt neki és hogy ez a válasz mindenben méltó volt az ő nagy lelkéhez, bizonyítja Mészáros Lázár eme újabb levele:

„Mélyen Tisztelt Áldott grófné! Hogy Kegyed az Isten teremtményeinek egyik legjobbika, azt öntudata éreztheti, de én ezt kifejezni nem tudom; válaszul hálaérzetemet sem azon nagy szivességért, mely most alkalmat ad Kegyednek szivből üdvözlésére és jótéteményeinek megköszönésére. Mig fekete—sárga színt viseltem, máskép gondolkoztam, mióta azonban a számüzetés keserű kenyerét eszem, higyje el grófné, hogy sok léleküzdelem közt vetemedtem a gróf T. Laci barátom által tudatott kérésre, melyet, hogy kockáztassak, csak magasztos jellemének köszönheti Kegyed s e magasztos jellem adott bátorságot merénylenem kérésemet akkor, midőn otthon sok közelebb álló honosomban hiányzott a bátorság az önkéntes segélyezésre.“

Ezután megírja, hogy mindennemű küldeményét jószívű, derék hazánkfiához: Mayer szúcshöz címezze Londonba s mentegette magát, hogy a grófnő kegyes meghívására nem mehet Genfbe, levelét így végzi:

„Az Ur Isten áldja meg és boldogítsa Kegyét. Legmélyebb hódolattal és hálaérzettel tiszteli és üdvözli alázatos tisztelője M. L.“

Az angyallelkű özvegy a legnemesebb áldozatkészséggel siet az ősz tábornok nehéz gondjainak enyhítésére. És Mészáros, aki úgyszólván a földet túrta, hogy becsületesen szerezhesse meg a mindennapiját, hálatelt levélben köszöni meg a magasztos honleány páratlan jóságát:

„Mélyen Tisztelt Kegyes Grófném! Midőn Mayer, londoni honfitársunk tudósítását kérésem teljesített tartalmával olvastam, mély hálasóhajok törhettek elő belőlem s midőn Kegyének magasztos érzelmű, nagyszívű sorait olvastam, átéreztem azokat s érzéseim terjedt részecskéit összegyűj-

teni, fogalmazni igyekeztem, de hiába ! Nem szólhattam, nem szólhatok és nem szólok mást mint azt, hogy az Isten áldja meg Kegyét szülöttjei szép reményeiben, kik nemes szívü szüleik másaiként, vigasztalják Kegye jövődjét s erősítsék mindaddig, mig Kegyének szive, mely oly nemesen s oly hön buzgott és vert hazájáért, itt verni fölhágy, de mely e földön tul is uj és örökös örömet élvezhessen viszontlátásában annak, kit e haza, kit Kegye sirat és mi együtt siratunk. Amen. De a tulélet boldogsága oly későn jöjjön, hogy még itt is, pedig igen sokáig, élvezhessen örömet, kellemit-hesse a hozzátartozók és körülötte levők életét s mikép az, ki ebbeli kíván-ságát itt nyilvánítja, előbb hunyhassa be szemeit s hogy Kegye mondhassa el fölötte: Nyugodjanak porai, egy becsületes emberrel kevesebben vagyunk és hogy a végpillanatban rebeghesse: Rossz ugyan a mostani világ, de el nem vész, mert vannak benne jótékony lelkek, magasztos szellemek, kik fentartják s végre is jobbá teszik.

A sorsnak fentartom az as you like it shakespearei mondatot, ha jót hálálom, ha rosszat, magam választám, nem morgok, mert van elkerülhetet-len révem az életen tul s van biztos révem itt is egy oly nemes szívü hölgyben, kinek örökös hódolója s hálaadója marad az, ki legmélyebb tisz-telettel üdvözli Kegyét. M. L.“

Mily szép és igaz sorok ezek, amik a száműzetés zordonságában, keserű bánatkenyéren tengődő tábornok nemes lelkéből szakadnak. Mintha csak egy templomi zászlót hajtana meg a vitéz katona egy szent asszony képe előtt.

A következő évben Mészáros az új világból keresi föl levelével, ahol a grófné segítségével hetvenöt holdas bácskai tótból, huszonnégy holdas amerikai tót lett. Ámde a balsors itt is üldözte. Kis háza földig égett és minden nélkül maradt. A kegyes szívü grófné azonnal siet felajánlani segít-ségét.

A hazátlan bujdosó mély hálával eltelt levélben válaszolt.

„Kegyes Asszonyom! — kezdi levelét. — Nem, több mint az, még több mint barátnóm, és ha van emberi alakban személyesített gondviselés, ugy ez az, ami nekem Kegyed. Kegyének köszönhetem legfőképpen és

Kegyé mellett bátyámnak (Mészáros Antalnak), hogy földönfutóból házhe-lyes s mint nálunk mondanák, félszessziós paraszt lettem és csak önmagam-nak jobbágya, mivel, ami örömet lettem volna, Kegyed jobbágya nem le-hettem. Ismervén nemes szívét, magasztos jellemét, megvallom: szégyenlet-tem volna állapotomat megalapító kegyessége után újra terhelni, nehogy másoktól vonjam el kegyességét, kik azt, ha nálamnál nem jobban, szintén úgy, vagy talán sürgetőbben érdmelhették meg. Hanem ily ajánlatnak, ily sziv és jellememelkedettségnek, ily fölséges jótéteménynek, már azért sem állhatok ellen, mivel szegény vagyok és valóban szükölködő s mert, ha a mennyekből nem esik alá ily véletlen és éltető manna, talán bukásnak is indulok az idő rövidsége miatt.

Pirulok és szégyenlem magamat, de nemes ajánlatát elfogadom, el-fogadom még azért is, mert egy mélyen tisztelt nőtől jön s hogy csak Kegyednek köszönhessem életem biztosítását... Bocsásson meg, kegyes grófném, hogy bajommal untattam, hiszen oly nemes és magasztos jellem a Kegyéé, midőn ajánl: érez s midőn részt veszen, örül, hogy jótéteményez-het s azért bocsánata bizonyos.“

E levéltöredék hálasorai ép oly fenkölt lélekből fakadnak, mint a grófnée, s épp ezért kettős becsük van. Láthatjuk belőlük, hogy az özvegy apai vagyonát nem kímélve, mindenütt ott van segítő kezével, ahol a bujdo-sók között szükségét lát.

Tudja, érzi, hogy a csapás, mely hazáját földig sújtotta, legjobb fiait földönfutókká tette, magában is elég, hogy megtörje a reményevesztett lel-ket, hát még akkor, ha kenyere a bánat, fejealja a nyomor, havas takarója a rideg közöny és részvétlenség.

Mészáros, bátyjához írt levelében, ismételten hangsúlyozza, hogy Batthyány özvegyével együtt ők alkotják „yankee gondviselését“. De ez volt a nagyasszony a többi menekültnek is: igazi gondviselő anyja. Maga Mé-száros írja ezt, amidőn a közelgő 1855—i újév alkalmából üdvözli.

Kegyed — mondja e levelében — megjárta a haza és önáldozatja földjét, busonghatott, sirhatott vesztén, de egyuttal szivhatta azt a levegőt, melyben a jelennél jobb jövőnek szült, hallhatta romlatlan és együgyü, de páratlan tömegének hazai hangjait s hallását, bár hallgatva, de ott kecseg-

tethette azon helyen, melynek egykor tevő és beszélő disze volt; végre sokszorosán sajnálhatta az „az előttet“, de ha az előbbi Hazáért lángoló szeretet ébren látta, úgy szerencsétlensége mellett is boldog lehetne, azon hitet hozván magával, hogy akinek oly szép multja van, annak bizonyára jövője is van. Legyen is, hamar is, hogy Kegyed, ki Hazáért élt és sokaknak többet tett és legtöbbet áldozott, a szenvedés töviseivel fölékesítve, újra visszatérhessen azon körbe, hol amint azelőtt disze, most példája legyen azon erényeknek, melyek minden esetben fentartják magasztos érzéseit.“

Mily egyszerű s mégis mennyire megkapó sorok! Igen, ilyen volt és maradt a grófné utolsó lehelletéig. Az az örök gyászház a szívében a legszebb erények kincses háza volt.

„És amennyi arany van a földben és a föld felett, mondja Plato, az mind nem ér fel az erénnyel“. Tisztelték is őt, mint egy szentet, aki minden földi salaktól megtisztulva, a jóság égi szárnyain lebegett hazája fölött. Szemere Bertalan, volt miniszterelnök, Párisban született Irén leánykája keresztanyjául kéri fel 1852—ben, keresztapja gróf Batthyány Kázmér volt.

A lobbanékony, ítéletében változékony és emberismeretében gyakran tévedő, de puritán jellemű Szemere, keserű hontalanságában könyvet írt Kossuthról, Batthyány Lajosról és Görgeiről s ezt megküldte a grófnénak. A nagyasszony, aki felül tudott emelkedni a keserűségükben egymás babérait tépdeső emigránsok gyöngeségén, köszönő levelet írt Szemerének, amelyben így szól: „Boldogult férjemnek jellemét jól és hiven rajzoló, de meg is érdemli ő azt. Ő egy volt azon szilárd és rendületlen jellemek közül, melyek az életben ritkán találhatók“.

Mészáros Lázárt újévkor mindig megelőzte az üdvözléssel és száz tallért csatolt leveléhez. Kófic Lázár Vukovics Sebőhöz intézett levelében tféfasan említi, hogy Horváth borkereskedő püspök úr (az emigrációban borkereskedő volt) megfélekezett róla, nyilván azért, mert ő vízivó.

„Ez azonban nem olyan nagy baj, — írja tovább, — mivel gróf Batthyány Lajosné már előbb fölkeresett levelével és helyettesítette a püspök tisztjét, száz tallér küldeménnyel megelőzvéen feleletemet, miért az Isten áldja meg őt.“

Siet is ezt megköszönni a nagyasszonynak: „...Isten éltesse és áldja meg a grófnét sok nemes tulajdonaiért s ezek közt azon ritka erényeért,

mely mindig kész másoknak örömet szerezni. Alkalmilag méltóztassék há-
lámát a Bácskában is kinyilatkoztatni azon asszonyságnak, kit özvegy gróf
Batthyány Lajosné, barátnőjének nevez s kinek épp ezért derék asszonynak
kell lennie... Éljenek a magyar asszonyok és tanítsák a magyar férfiakat
jótékonyságban őket utánozni s ha nem bírnák, úgy küldjék őket a lengye-
lekhez tanodába, kik méltóbban tudnak számüzöttjeikről megemlékezni“.

Időközben Batthyányné visszatért hazájába. Visszahozta a szíve, a
föld szeretete és ama koporsó, amelyben boldogsága porladott.

Mészáros Lázár, aki öreg napjaira nevelő lett s mint maga említi, az
ebadta der, die, dast tölcsérrel se tudta tanítványai fejébe önteni, azok
szárnyrakelése után visszatért Európába és Genfben akart letelepedni.

1858 őszén érkezett Angliába s barátja, gróf Teleki László látogatá-
sára Eywodba ment, ahol régi és végzetes betegsége, a váltóláz, megint
elővette. Teleki gróf és neje Bickersteeth Johanna s anyósa lady Langdale
önfeláldozóan ápolták, de a nagy hazafi november 16—án Vukovics Sebő
és Czecz János tábornok karjai közt kilehelte nemes lelkét. A hontalanság
vértanúja tragikus halála előtt is megható jelét adta a grófné iránti hálájá-
nak és határtalan tiszteletének.

Puky ezer frank útiköltséget küldött neki, de ebből apróbb tartozásait
fizette ki s ha az a család, amelynél nevelő volt (Mitschel—ék), nem ad neki
hajójegyet, nem is tudott volna elutazni. De még e nagy szorultságában se
vált meg attól az ezüst táltól, amelyet örök emlékül a grófnénak szánt. Ez
volt az ő legnagyobb kincse s ezzel akarta némileg leróni a kegyelet és hála
adóját legnagyobb jó tevője iránt.

Az angol születésű Teleki grófné magyar levélben írta meg a
nagyasszonynak a „bukott nagyság“* halálát.

„Édes grófné, — kezdi levelét, — még csak pár nap előtt a számki-
vetett bajtársak között állt egy ember, akit mindenki becsült, mindenki tisz-
telt, mint egy atyát, kinek nemes kitartása és nyugalma számtalan szenved-
ések alatt buzdította társait a kötelesség keskeny ösvényét követni, egy
ember, ki kegyedet legtiszteltebb barátnéjának, legnagyobb jóltevőjének
nevezte és kinek első kérdése — visszatérve azon messze Amerikából, hol
öt évig sovárgott hazája és barátjai társasága után — Kegyed után volt,
ezen ember nem szenved többé, örök álmom enyhíti fájdalmait. Csak nyolc

* Mészáros maga mondta magát bukott nagyságnak.

napja, hogy kezeimbe téve egy ezüst tálat, melyet magával hozott Amerikából, nekem azt mondta: Küldje el Batthyány Lajosnénak olyantól, aki meg meri neki mondani, hogy Mészáros Lázár küldte.“

Milyen könnyekre indító gyöngéd figyelem! Mennyi hála és tisztelet sugárzott a grófnéra azon tálból, amelyet a hazátlanul bujdosó öreg hős ajándékozott neki. Még utolsó óráiban is reá gondolt, még a végső küzdelem kínos tusájában is rajongó tisztelettel említi szent nevét.

De akinek annyi siratni valója volt, az csak a magány csöndjében találhatott írt szenvedéseire. A Veszprém megyei Dákára vonult gyermekeivel. Nekik élt, nekik vésegette a szívükbe a hazaszeretet bűvös talizmánját. Itt kereste fel őt összetört lelkével gróf Teleki László, akit Vaszary Kolos, akkor pápai bencés tanár, oly ritka ékesszólással és hazaszeretettől lángoló beszéddel üdvözölt. De mikor az ország szívének ütőerében, az ifjúságban hevesebben kezdett lüktetni a vér, ő is Pestre jött, hogy lássa, mennyi erőt hagyott még a hazán keresztül tombolt vihar a nemzet reményében. Boldog volt, hogy ismét olyan ifjúságot talált itt, amely a haza véres rongyaival a saját élete árán is kész volt megfojtani a zsarnokágot. Ő együtt érzett ez ifjúsággal, mely bárhol látta is, néma hódolattal hajolt meg szent fájdalommal előtt.

Napirenden voltak akkor az összeütközések Prottmann kopóival. Az elszánt Nedeczky Jenő, Deák Ferenc unokaöccse, a Nemzeti Színházban tartott álarcos bálon, melyen Albrecht főherceg is megjelent, a cseh trombitás kezéből kikapta a kürtöt és a hátához vagdosta, hogy el ne fújhassa a Gotterhaltét. Becsukták, elüldözték Pestről, de eme osztrák gyűlölettől izzó levegőben, amikor így mutatták be az ifjak egymást: „Nagyon becsületes fiu, már be is volt csukva“, száz akadt helyette, akik készek voltak utcán, színházban, kávéházban tovább harsogtatni a zsarnokság halotti marsát.

Ez a lelkes ifjúság rendezte 1859—ben az első nagy gyászmisét a Ferencrendiek templomában a vértanú Batthyányért. Domonkos, az ifjúság egyik vezére, elment a kolostorba s megkérte a rendfőnököt, hogy mondasson gyászmisét Lajos nevű apjáért. A hazafias rendfőnök egy szót sem kérdezett az ifjútól, hanem felállította a templomban a katafalkot és fél óra múlva megkezdődött a gyászmise.

Egy másik ifjú ezalatt a vértanú özvegyét hívta meg, aki nővérel, Károlyi György grófnéval mély gyászban épp akkor lépett a templomba, mikor a miséző pap e szavakat énekelte: *Servum Ludovikum...*

Az ifjúság, mely kisebb csoportokban, szinte észrevétlenül, lepte el a templom hajóját, könnyezve nyitott utat a grófnénak, aki csöndesen zokogva imádkozott. A rendőrképek csakhamar megneszelték a néma és áhítatos tüntetést s rendőrség és katonaság vonult ki, de már ekkor a megható gyászszertartás véget ért s a templomot zárva, a barátok terét üresen találták. Ez a tüzes vérű ifjúság, amely a magyarfaló Pressét nyilvánosan megbotozta és elégette, 1860. március 15—én elhatározta, hogy megkoszorúzza a honvédek sírját. A határozatot titokban tartották, de a spiclik mégis megtudták s míg Kormos Béla, később budapesti királyi közjegyző, a katonák szuronyai fölött dobta le a koszorút a honvéd-sírra, az eldördülő sortűz az ifjú Forinyák Gézát leterítette.

A golyó térdét zúzta össze s a lelketlen zsoldosok egy lisztes zsákkal telt igásszekérre dobva vitték a Rókusba. Az egész útvonalat hulló vére festette pirosra. A gyilkos sortűz híre villámként futotta be a várost s a kórház felé valóságos zarándoklás indult meg. Az előkelő hölgyek között legelső volt a nagy vértanú özvegye, aki meglátogatta kórágán a hazáért elvérzett ifjút. Könnyezve simogatta meg fájdalomtól verejtékező homlokát s glóriás fejéről leomló gyászfátyolával legyezte tűzpiros arcát. És az ifjú megérezte, hogy a haza bánatos védőangyala jött el zokogni hozzá. Fölnyitotta a szemét, melléből a meghatottság hálasóhaja szállt föl s elhalón susogta :

— Ne sirasson, kegyes nagyasszonyom, hiszen vértanuk porából kél ki a szabadság.

A grófné megreszketett és végtelen keserűséggel válaszolt:

— Oh, fiam, több már nekünk a mártirunk, mint az imádságunk.

Az ifjú fejére vonta a nagyasszony kezét s halkán rebegte :

— Drága jó patronánk, áldjon meg engemet.

Batthyányné az ég felé tekintett és szeme ragyogott, mint a földre sugárzó legfőbb jószág. Aztán fölmagasztosulva mondta :

— Áldásom reád.

A halavány ifjú boldogan nézett rá és elvesztette eszméletét.

Amidőn újra feléledt, ott látta gróf Károlyi Györgynét, Damjanichnét és a gyászruhás, előkelő hölgyek hosszú sorát. Huszonhárom napig tartott ez a megható zarándoklás. Az ifjú hős kiontott vérében a szabadság hajnalhasadását látták.

És amidőn kiszenvedve, ravatalon feküdt, az a hideg, lezárt ajak forradalmi tüsszel beszélt a pesti néphez. Telepy Károly lerajzolta, de a rendőrség rettegett a néma halott képétől s a rajzot elkobozta. Holttestét titokban akarták kilopni a temetőbe, de az ifjúság résen állt s a rendért kezességet vállalva, országos gyáspompával kísérte ki a temetőbe.

A főrangú hölgyek is mély gyászban vettek részt a temetésen s élükön ott haladt a legnagyobb élő fájdalom: a vértanú Batthyány özvegye.

Sírva hajtotta meg gyászfátyolát az ifjú koporsója előtt, akit ugyanaz a zsarnoki önkény gázolt le, amely az ő urát taposta sírba...

A döblingi remete megrázó halála újabb, fájdalmas csapás volt az országra. Az ifjúság koszorút köttetett, hajóra szállt, hogy a legnagyobb magyarnak a kegyelet könyvével és virágaival szentelje be a koporsóját. A nép tengernyi sokasága kísérte ki az ifjúságot a Dunapartra. Az elegáns fogatok hosszú sorát ismét Batthyányné hintója nyitotta meg. Ő mindenütt ott volt, ahol fájó sebet látott a nemzeten, ahol a nemzet egy-egy hörgő lélegzettel életjelt adott magáról. Az ifjúságot a rendőrség kiharancsolta a hajóból, vissza kellett fordulnia, mielőtt elindulhatott volna és a nagyasszony egy újabb törszúrással vánszorgott palotájába, mert látta, hogy a magyarnak még gyászolnia sem szabad.

Amidőn gróf Teleky László, a hazaszeretnek ez a lánglelkű, de elnémított oroszlánja, két tűz közé jutva elégett, mielőtt egyetlen koporsószeget verhetett volna a zsarnokságba, a nemzet könnyeiben a legtisztább csöpp volt megint a nagyasszonyé, aki nemcsak az antik jellemű, hűséges barátot, hanem a férjéhez hasonló sorsú vértanút is megsiratta benne.

Az októberi diploma a jobb kor szellőjével frissítette föl a nemzet ellenálló erejét. A honfiak mozogni kezdtek, a nők pedig a cselekvés terére léptek. Társadalmi úton akarták közelebb hozni a szíveket, növelni az összetartás szellemét, példát adni a honfiaknak, hogy ameddig a szurony és vas hatalma meg nem dől, addig is sebeket gyógyítsanak a hazában.

Batthyányné és Damjanichné 1862. március 13-án megalapították a magyar gazdasszonyok országos egyletét. A nemes példa gyűjtött, a ma-

gyar nők összefogtak, hogy megdobbantsák a nemzet elhaló szívét s úgy ne járjanak, mint Antigone, akinek csak földet volt szabad hozni rá, de könnyeit vissza kellett fojtania, mert a könny meleg s fölérezhet rá a halott is.

Az egyesület csakhamar felvirágzott és puha párnája, meleg takarója lett az elhagyottaknak, a világba dobottaknak. Részvételre melengette a közönyt, áldozatra a részvétet.

Minden hazafias, társadalmi és jótékonyági mozgalomnak kezdeményezője, úttörője, sikereinek zászlóvivője volt. A két nagyasszony könnyeinél csak jótetteik voltak sűrűbbek.

Így várta Batthyányné türelemmel és megnyugvással azt az időt, amidőn nyíltan temetnie szabad. Mert az ő nagy vértanúját titkon falazták be a ferencrendiek sírboltjába s mindig attól rettegett az őrző kegyelet, hogy a drága hamvakat is elorozzák.

És ütött az óra, amidőn a nemzet bántatlanul napvilágra hozhatta legelső vértanúját. Most már behunyta a haldokló önkény vérbeborult szemét, hogy ne lássa a talpaival letaposott nemzet feltámadását.

Az alkotmányos élet helyreálltával Királyi Pál elnöklete alatt rendező-bizottság alakult, hogy a vértanú országos temetését előkészítse. A bizottság 1870. június 7-én a megdicsőült Elemér fiával lement a sírboltba s annak kétségtelen megállapítása után, hogy a korhadoszó fakoporsó tényleg a vértanú hamvait takarja, a tetemet érckoporsóba helyezték s június 8-án a templom hajójában tették ravatalra.

A koporsót egy acél és két aranykulccsal zárták le. Az előbbit a főkapitány vette át, a tömör aranykulcsok egyikét, amelyen B. L. monogramm volt, a városi levéltárban helyezték el, míg a másikat küldöttség vitte el a grófnénak, hogy meghívja a temetésre.

Batthyány özvegye az István főherceg szállodában családtagjaitól környezve, mély gyászban fogadta a küldöttséget. Királyi Pál rövid beszéddel adta át neki az aranykulcsot s midőn a nagyasszony átvette, hangosan felzokogott.

— Köszönöm, — csak ennyit tudott rebegni a fájdalmas meghatottságtól.

Mindnyájan sírtak, de nem annyira az engesztelődés, mint a felújult keserv könnyei voltak ezek. A temetés napján június 9-én, fekete erdő volt a város, a templom is fekete ember-erdőben állt, mely lombok helyett

gyászlobogókat lengetett. Mintha csak itt futott volna össze mind az a sötét gyász, mely abból a szétömlött tintából omlott a nemzetre, amelyet Görgey feldöntött, mikor végzetes tollvonását megtette a világsi Bohus-kastélyban.

A templom homlokzatán gyászfátyolos Batthyány-címer, bent a fel-futó oszlopok, a mellékoltárok fülkéi, a karzatok párkányzata, a padok, a jobboldali szószék mind-mind feketébe vonva s az ország, a főváros, a Batthyány-család címerével díszítve. A koporsó hat, dús aranyozású érclábon nyugodott s díszbe öltözött egyetemi ifjak álltak őrt mellette.

A koporsón arany babérkoszorú feküdt, fölötte aranynomású törvénykönyv. Ki ne zokogott volna föl, amidőn a ravatalon meglátta azt a »Törvénykönyvet« ?! Az volt a vértanú politikai hitvallásának bibliája és őt ezzel a szent bibliával ölték meg.

A koporsó körül gyászfátyolos gyertyák lobogtak, fejénél pedig a vértanú áttetsző, gyászlepellet bevont márvány mellszobra állott.

Délután két órakor kezdődött a fejedelmi gyászszerartás. Ekkor érkezett meg az óriási néptömeg néma üdvözlése és az egyesületek meghajtott zászlói között a nagy halott özvegye: Elemér fiával s két lányával Batthyány Gézáne és Keglevich Béláné grófnőekkel, meg a Károlyi és Zichy családokkal. A templom szentélyében a magyar gazdasszonyok országos egyesületének gyászruhás csoportja állott a legnagyobb magyar hős: Damjanich özvegyének vezetése alatt. A gyászszerartást Szabó József püspök, a prímás helyettese végezte négy apát és a pesti papnövendékek segédlete mellett.

A nagyasszony a katafalk előtt fekete bársonnyal bevont imazsámlyon térdelt, mellette két szál gyertya közt a feszület volt. Amikor a kóruson megzendült Komócsy József gyönyörű gyászdala, az özvegy sírva hajtotta le fejét a katafalk lábára s az egész közönség hangos zokogással hallgatta a fájdalmasan búgó gyászsolozsmákat.

Pyri Cirjék ferencrendi házfőnök könnyekre fakasztó gyászbeszéde után a főváros összes harangjai megkondultak, valamennyi fővárosi dalárda Bethoven gyászzindulóját zengte s mikor a közel kétszázezer főnyi temetési

menet a polgári zenekar gyászütemei mellett méltóságos csöndben, könnyezve elindult, ugyanazon úton hömpölygött tova, amelyen 1847-ben a daliás főúr a képviselővé választott Kossuthal diadalmenetben vonult végig lengő zászlóerdő, víg zeneszó és örömrivalgó nép között.

Elöl a 48-as honvéd egyletek haladtak gyászfátyolos csatazászlók alatt, mögötte golyótépett fakó attilákban, szemüket törülve a dicső honvédsereg. Az ország, a város, s a Batthyány-család fekete fátylas lobogóit és címereit festői lovas-bandérium vitte.

A sírnál a dalárdák hatalmas táborából fölzengett Egressy »Bucsuzójának« szívetrázó, bús melódiája s a vértanú áldott hamvait átadták az anyaföldnek, amelyért életét áldozá.

A szomorú özvegy megkönnyebbült szívvel járta ezentúl a földi kálváriát. Láta, hogy a haza meleg szeretettel zárja azt szívébe, aki őt igazán szívébe fogadta. Még tizennyolc évig hordozta a földön a súlyos keresztet. A veszprém-megyei Dákán 1888. szept. 29-én váltotta meg tőle a gondviselés. Egyetlen fia szerető karjai közt adta vissza lelkét az Istennek. Az a nemes szív, melynek minden dobbanása áldás volt a hazán, ott porlad immár férje mellett, de szent hamvai fölött ott lebeg örökké könnyel és babérral a nemzeti génusz. Végtelen jóságú lelke, amely hajnalcsillagunk volt a dermesztően sötét éjszakában, összeölelkezhetik az ég kárpitján Zrínyi Ilonával és együtt sirathatják hazájuk sorsát.

Az idő megállott a nagyasszony fölött, mindig csak azt a fekete napot látta, melyet férje halálos ítélete és kivégzése homályosított el. De őt angyali szíve és páratlan nagy lelke kiemelte a földi boldogság romjaiból s vigaszt keresve mások örömeiben, utolsó percéig az áldott jótékonyság nemtőjeként lebegett hazája fölött.

Ha valaha templomot emelünk nemzeti védszentjeinknek, az ő nevé-ről kell azt elneveznünk. Az ő gyásza milliók gyásza volt, az ő nagyságából milliók kaptak erőt, hitet, bizalmat a jobb jövő iránt. Az ilyen nő emléke szent, tisztelni erény, leborulni előtte hazafiúi kötelesség.

Zrínyi Ilona és gyermekei Kollonics előtt.

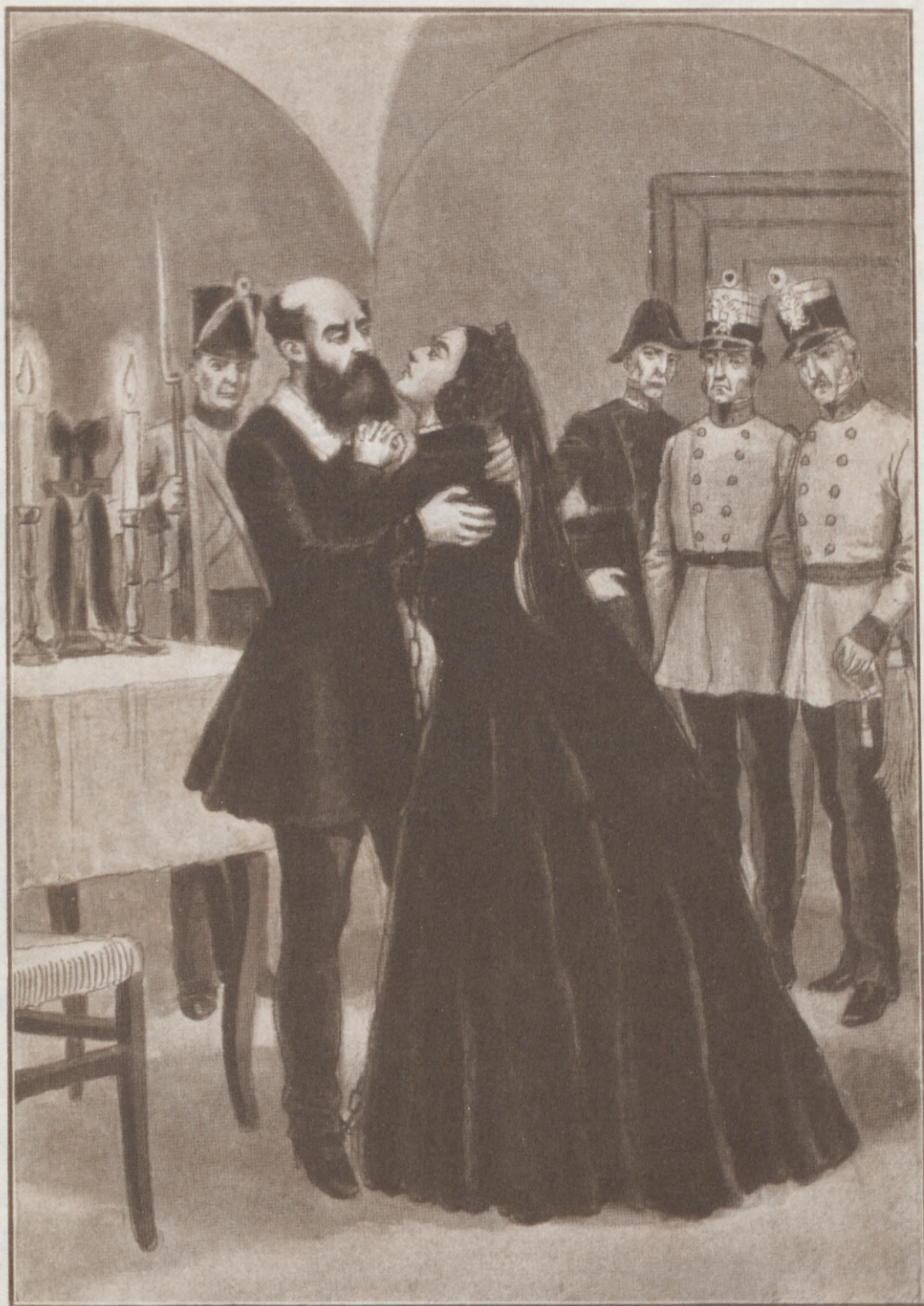
Hunyadi László kivégeztetése.

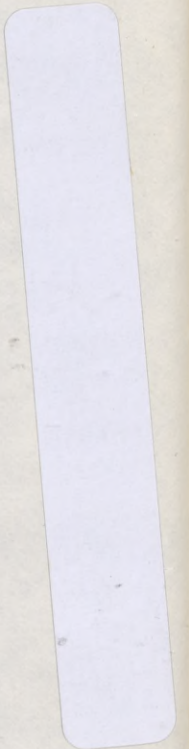

Kanizsai Dóra megismeri elesett fiát a mohácsi csataterén.

Gróf Batthyány Lajosné utolsó búcsúja férjétől.

Tartalomjegyzék.

	Oldal
Zrínyi Ilona	1
Szilágyi Erzsébet	79
Lorántffy Zsuzsanna	130
Kanizsay Dóra	159
Gróf Batthyány Lajosné	185

Képek jegyzéke.

	Oldal
Zrínyi Ilona	9
A kis Rákóczi beszédet intézett a kurucokhoz	49
Kesergő lelkük messze járt ilyenkor	75
Szilágyi Erzsébet	89
Cillei kardot rántott s gyilkos csapást mért Hunyadi fejére	105
A király megbocsát Hunyadi Lászlónak	113
Lorántffy Zsuzsanna	135
Lorántffy Zsuzsanna a tudósok között	142
Kanizsay Dorottya	171
Gróf Batthyány Lajosné	191
Batthyányné a sánchoz földet hord	195

Műmellékletek.

Zrínyi Ilona és gyermekei Kollonics előtt.

Hunyadi László kivégeztetése.

Kanizsay Dóra megismeri elesett fiát a mohácsi csatatéren.

Gróf Batthyány Lajosné utolsó búcsúja férjétől.

Kiadta a Junior Kontinens Kiadó, Budapest

Művészeti vezető: Heiser Attila

A borító Pálfi István munkája.

Szedés: Preferencia DTP Centrum, Budapest

Üzemvezető: Torzsa Zoltán

Készült 14 (A/4) ív terjedelemben,

Times 12 betűtípusból szedve.

Felelős kiadó: Vidó László Jenő ügyvezető igazgató

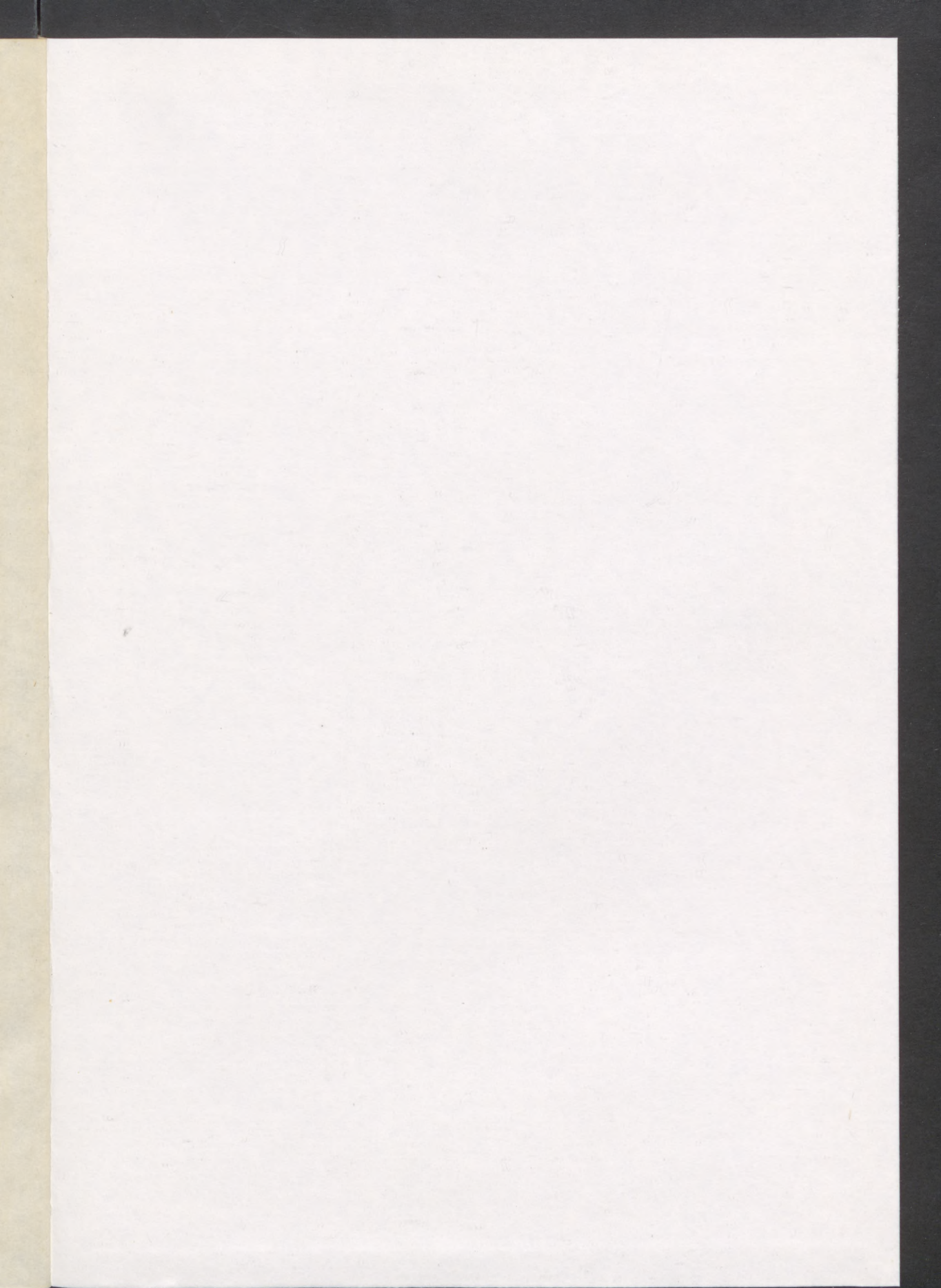
Nyomta a Zrínyi Nyomda, Budapest, 1990.

(90.1453/66-14)

Felelős vezető: Grasselly István vezérigazgató

ISBN 963 02 86793 ö

963 02 86815 II. kötet

6096/b-2

